

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2019

Нова редакція Українського правопису подає уточнені й доповнені правила написання загальних і власних назв українського та іншомовного походження, деталізовані правила вживання розділових знаків.

В усіх розділах оновлено ілюстративний матеріал.

Для всіх, хто прагне писати, дотримуючись норм сучасної літературної мови.

СХВАЛИВ

Кабінет Міністрів України

(Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.)

СХВАЛИЛИ:

спільною постановою

Президія Національної академії наук України

(протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.)

та рішенням

Колегія Міністерства освіти і науки України

(протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.)

ЗАТВЕРДИЛА

Українська національна комісія з питань правопису

(протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.)

Українська національна комісія з питань правопису своїм рішенням від 12 липня 2019 р. визначила Видавництво «Наукова думка» НАН України установою, яка уповноважена випустити у світ авторизоване видання Українського правопису в редакції 2019 р.

Науково-видавничий відділ

філологічної, художньої та словникової літератури

Редактори *Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон,*

С. В. Шарбанова, І. Л. Яловнича

© Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України, 2019

© Інститут української мови НАН України, 2019

© Український мовно-інформаційний фонд
НАН України, 2019

© НВП «Видавництво “Наукова думка”
НАН України», дизайн, 2019

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

ПОСТАНОВА

від 22 травня 2019 р. № 437

Київ

Питання українського правопису

З метою забезпечення конституційних положень про державний статус української мови та уніфікації вживання правописних норм Кабінет Міністрів України **постановляє**:

1. Погодитися з пропозицією Міністерства освіти і науки та Національної академії наук щодо схвалення Українського правопису в новій редакції, розробленій Українською національною комісією з питань правопису.

2. Визнати таким, що втратив чинність, пункт 1 постанови Кабінету Міністрів України від 8 червня 1992 р. № 309 “Питання українського правопису” (ЗП України, 1992 р., № 6, ст. 145).

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям сприяти використанню в новій редакції Українського правопису в діловодстві, освіті, видавничій справі, сфері телебачення і радіомовлення, інших сферах суспільного життя.

Прем'єр-міністр
України

В. ГРОЙСМАН

ПОСТАНОВА № 293
Президії Національної
академії наук України

24 жовтня 2018 року
протокол № 22/10

РІШЕННЯ
Колегії Міністерства
освіти і науки України

24 жовтня 2018 року
протокол № 10/4-13

м. Київ

Про нову редакцію Українського правопису

В и т я г:

Президія НАН України постановила та Колегія МОН України ухвалила:

1. Доповідь голови Робочої групи Української національної комісії з питань правопису з підготовки проекту Українського правопису члена-кореспондента НАН України Єрмоленко С.Я. взята до відома.

2. Проект нової редакції Українського правопису, схвалений рішенням Комісії 22.10.2018, схвалити в цілому.

3. Робочій групі з підготовки проекту Українського правопису (член-кореспондент НАН України Єрмоленко С.Я.) невідкладно доопрацювати текст нової редакції Українського правопису згідно із зауваженнями, висловленими під час спільного обговорення проекту.

4. Міністерство освіти і науки України до 15 листопада 2018 року подати доопрацьований проект Українського правопису на розгляд Кабінету Міністрів України.

5. Контроль за виконанням цієї постанови/рішення покласти на Віце-президента НАН України Пирожкова С.І. та заступника Міністра освіти і науки України Стріху М.В.

Віце-президент Національної академії
наук України академік НАН України
С.І. Пирожков

Головний учений секретар Національної
академії наук України академік
НАН України

В.Л. Богданов

За голову колегії т.в.о. Міністра
освіти і науки України
В.В. Ковтунець

Секретар Колегії Міністерства
освіти і науки України

О.Б. Кононенко

ПЕРЕДМОВА

Мова — запорука тривкої ідентичності нації, основа її етнокультурної цілісності. Однією з найсуттєвіших ознак такої цілісності є функціонування в різних суспільних сферах літературної мови, що має кодифікований правопис. Правописна кодифікація мови завжди вписана в соціолінгвістичний контекст. Коли разом із тоталітарним періодом нашої історії відійшов у минуле адміністративний контроль за дотриманням правописних стандартів, ціла низка засобів масової інформації, видавництв, освітніх закладів і т. ін. почали користуватися орфографічними правилами, відмінними від офіційних. Це дезорієнтує широке коло користувачів української мови, спричиняє непевність у власній мовній компетенції, перешкоджає розширенню суспільних функцій української мови і, зрештою, розхитує мовну норму.

Завдяки сучасним ЗМІ сьогодні маємо змогу почути усне українське слово не тільки з різних куточків України, а й з усього світу. Чуємо розмаїття акцентів, вимов, інтонацій, бо це *усне українське мовлення* з його природними територіальними, соціальними, віковими особливостями. На противагу некодифікованому усному мовленню, правопис — це еталон *писемної літературної мови*, яка, за слушним спостереженням Юрія Шевельова, є штучним витвором високорозвиненого суспільства, а не відтворенням почутого «з уст народу».

Правопис складається з трьох підсистем: графіки (букв, якими позначають найтиповіші звуки), орфографії (закономірностей поєднання букв для передавання на письмі звукового образу української мови) і пунктуації (розділових знаків, за допомогою яких позначають змістове й інтонаційне членування висловленої думки). Кожна із цих підсистем, як і кожний із розділів правопису, має свою історію.

Українська графіка бере початок від старослов'янського письма. У нинішньому українському алфавіті є буква, якої не було у традиційній кирилиці, — це *г*, що відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. Букву *ї* в українських текстах спочатку вживали замість колишньої *ѣ* та на місці *е* в новозакритому складі, а згодом вона перебрала на себе функції позначення сполучення *ј + і*. Зазнала специфікації в українському правописі й буква *є*, що вживається на позначення йотованого *е (ј + е)* та *е з м'якістю попереднього приголосного (ь + е)*; її немає в інших сучасних кириличних правописах.

Після виходу у світ «Енеїди» Івана Котляревського письменники, які писали живою українською мовою, почали шукати засобів передавати справжнє звучання слів, а не йти за їхнім давнім традиційним написанням. Цей пошук був великою мірою стихійним: від 1798 до 1905 рр. нараховується близько 50 різних (більш і менш поширених, іноді суто індивідуальних) правописних систем. Найпомітнішими серед них були правописні системи Олексія Павловського, «Русалки Дністрової», Пантелеймона Куліша, Євгена Желехівського, Михайла Драгоманова. У становленні українського правопису брали участь науковці й культурні діячі і східних, і західних українських земель: Володимир Антонович, Павло Житецький, Костянтин Михальчук, Павло Чубинський, Євген Желехівський, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович та інші.

У 1876 р. російський імператор Олександр II ухвалив акт, згідно з яким українська графіка опинилася під забороною. Українські тексти, навіть дозволені урядовою цензурою, потрібно було друкувати, використовуючи російську абетку. Після скасування цієї заборони в 1907—1909 рр. вийшов друком знаменитий словник української мови за редакцією Бориса Грінченка, у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису. У 1918 р. опубліковано проект офіційного українського правописного кодексу, запропонований професором Іваном Огієнком, у доопрацюванні якого згодом узяли участь академік Агатангел Кримський і професор Євген Тимченко. У 1919 р. цей проект був виданий під назвою «Головніші правила українського правопису». Цього ж року спільне зібрання Української академії

наук схвалило «Найголовніші правила українського правопису» — перший в історії України офіційний загальнодержавний правописний кодекс. В умовах складних геополітичних змін, війн і соціальних катаклізмів він справляв визначальний вплив на формування української мови як національного, а не етнологічного феномену. Його творці орієнтувалися, по-перше, на специфіку історичної та діалектної основи української мови, на її характерні ознаки порівняно з іншими слов'янськими мовами, і по-друге, на мовну практику визначних українських письменників і перекладачів.

У 1925 р. уряд УСРР створив при Народному комісаріаті освіти Державну комісію для впорядкування українського правопису, а в 1927 р. за наслідками роботи Всеукраїнської правописної конференції, що відбулася в Харкові, комісія підготувала проєкт всеукраїнського правопису, в опрацюванні якого взяли участь мовознавці з Наддніпрянщини й західноукраїнських земель. Від імені держави 6 вересня 1928 р. цей Український правопис, який отримав неофіційну назву «харківський», затвердив нарком освіти УСРР Микола Скрипник. Але за кілька років після згорання політики українізації та самогубства Миколи Скрипника за вказівкою влади до «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як «націоналістичних» і таких, що «покликані штучно відірвати українську мову від великої братньої російської». У 1933 р. Народний комісаріат освіти УСРР схвалив інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями (упродовж 30-х років ХХ ст., 1946, 1960 рр.) діяв до 1989 р. З алфавіту було свавільно вилучено букву *г*, що вплинуло на функціонування її графічної та фонетичної систем. Репресований «харківський» правопис із деякими змінами й доповненнями був чинним на західноукраїнських землях поза Українською РСР і в переважній частині української діаспори.

У 1989 р. затверджено і 1990 р. опубліковано нову редакцію Українського правопису, у якій поновлено букву *г*, уточнено й доповнено окремі правописні норми. У 2015 — 2018 рр. Українська національна комісія з питань правопису, до якої ввійшли фахівці мовознавчих установ Національної академії наук України та представники закладів вищої освіти з різних регіонів

України, розробила проект нової редакції Українського правопису. Після громадського обговорення його схвалено на спільному засіданні Президії Національної академії наук України та Колегії Міністерства освіти і науки України 24 жовтня 2018 р.

Сучасна редакція Українського правопису повертає до життя деякі особливості правопису 1928 р., що є частиною української орфографічної традиції і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя. Водночас правописна комісія керувалася тим, що й мовна практика українців другої половини ХХ — початку ХХІ ст. вже стала частиною української орфографічної традиції. Поділяючи думку про злочинний характер репресивних дій тоталітарного режиму щодо «харківського» правопису і його творців, кодифікатори мови не можуть знехтувати те, що мову народу творить його історія: мова змінюється, і правопис має відображати насамперед її сучасний стан. Нинішня українська мова — це багатofункціональна мова з розвинутою різноплановою стилістикою, сучасною науковою термінологією, це мова, яка взаємодіє з багатьма світовими мовами.

У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого — на дотриманні мовної традиції та на залежності від неї. Здебільшого традиція відбиває вчорашні або позавчорашні параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми.

Сучасна українська мова — відкрита й динамічна. Змінюється словник, з'являються нові терміни в різних сферах суспільної комунікації, виникає потреба в адаптації загальних і власних назв до раніше сформульованих орфографічних правил. Для чого переглядати ці правила? Для того щоб відреагувати на зміни в сучасній мовно-писемній практиці, визначити правила правопису нових запозичених слів, нових власних назв, усунути застарілі формулювання та спростити й, де це можливо, уніфікувати орфографічні норми. Хоч уточнення й коригування орфографічних правил — це завдання насамперед професійних мовознавців, співтворцями Українського правопису є також широке коло

освічених українців, чия писемна практика узвичаює те чи те написання.

Кожна мова засвоює іншомовні елементи, і вони здебільшого відрізняються від питомих елементів за своїми системними ознаками. В історії правопису написання слів іншомовного походження було і досі є предметом гострих дискусій. Ці слова значною мірою зберігають свій іншомовний колорит. Намагання передати звукову форму запозичуваних слів або особливості їх оригінального відтворення призводило до проникнення в українську мову нових звуків і їхніх поєднань, екзотичних граматичних явищ. Водночас, стаючи частиною української мовної системи, ці слова поступово адаптуються до української фонетики, морфології, орфографії. Але вони не завжди вкладаються у традиційні українські парадигми й нерідко потрапляють до категорії невідмінюваних: *ательє, буржуа, какао, кафе, мадам, радіо, таксі, ханум* та ін.

Одні запозичення ввійшли в українську мову писемним, інші — усним шляхом. У мові-джерелі звучання слова часто не збігається з прочитанням сукупності букв, з яких воно складається (*Carlisle — Карлайл, Rambouillet — Рамбує, Worcester — Вустер, billet — білет, pioneer — піонер* і т. ін.). В українській, так само як і в багатьох інших мовах, і транскрибування, яке передає звукову форму іншомовного слова, і транслітерування, яке відтворює його графічну форму, і комбіноване застосування цих підходів, і орфографічна адаптація слова були і досі є природними й легітимними способами поповнення національного лексикону.

Реагуючи на виклики мовної практики, сучасна редакція правопису розширила межі використання орфографічних варіантів. Кожний історичний період розвитку мови має свою варіантну динаміку. Пропонуючи в новій редакції правопису низку орфографічних варіантів, кодифікатори зважали на те, що варіативність — це органічна частина правописного кодексу і тією чи тією мірою вона притаманна кожній мові на різних етапах її історичного розвитку. Відповідь на те, який з варіантів залишиться в минулому, зможе дати тільки майбутнє.

Якою має бути «правильна українська мова»? Чи загрожують їй іншомовні впливи, а якщо загрожують, то в якій частині мовної системи й наскільки? Яку мову ми передамо нащадкам? Ці й подібні питання, що десятиліттями не втрачають актуальності, спонукають до періодичного оновлення, перегляду та доопрацювання правописного кодексу, граматики й словників. Спадкоємність у мові — це зв'язок між поколіннями, які жили, живуть і житимуть в Україні. Пошук балансу між системними параметрами сучасної мови, з одного боку, і різночасовими прикметами української мовної традиції, з другого — найскладніше із завдань, що поставали перед творцями національного правопису на кожному з етапів його розвитку. Нова редакція правопису є кроком до розв'язання цього завдання з позицій історичної та етнографічної соборності української мови й української нації.

*Українська національна комісія
з питань правопису*

I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Е, И § 1. Наголошені голосні **е** та **и** у вимові виразні, тому їх передаємо відповідними буквами: *далéко, вúсоко*.

Ненаголошені **е** та **и**, невиразні у вимові, передаємо тими самими буквами, що й під наголосом: *велíкий, величéзний*, бо *вéлич*; *держú*, бо *одéржати*; *клекотíти*, бо *клé-кіт*; *кривé*, бо *крúво*; *несú*, бо *принéсений*; *селó*, бо *сéла*; *тримáти*, бо *стрúмувати*; *ширóкий*, бо *шиúроко*; *шепотíти*, бо *шепíт* та ін.

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевираємо за словником: *кишéня, левáда, минуúлий*.

І, И § 2. 1. **І** пишемо на початку слова відповідно до вимови: *Івáн, íграшка, íдол, íкати* ('вимовляти *і* замість *и*'), *ікóна, іменуváти, ім'я, індік, іноді, іржá, існуváти, істина, іті*.

2. Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: *ірій* і *ірій*, *ірод* і *ірод* ('дуже жорстока людина').

3. **И** пишемо на початку окремих вигуків (*ич!*), часток (*ич який хитрий*), дієслів *ікати* ('вимовляти *и* замість *і*') та похідного від нього іменника *ікання*.

И на початку слова вживаємо в деяких загальних і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: *ийбéн, ир, Ич-обá, Кім Чен Ин*.

ї § 3. Букву **ї**, що позначає звуки **й + і**, пишемо:

1. На початку слова та після букви, що позначає голосний: *їжа, їжак, їздець, їздити, їсти, їх, їхати, героїзм, країна, мої, найвний, руїна, твої*.

2. Після м'якого знака: *Ананьїн, Віньї*.

3. Після апострофа: *в'їзд, Захар'їн, з'їзд, об'їхати, під'їзд*.

4. В іншомовних словах після букви на позначення голосного: *архаїчний, егоїзм, еліпсоїд, мозаїка, прозаїк, целулоїд* (див. ще § 126).

я, ю, є § 4. Букви **я, ю, є** пишемо:

1. На початку слова, після голосного та після апострофа для позначення звукосполучень **й + а, й + у, й + е**: *якість, юродивий, єствó; моя, знаю, твоє; п'ять, м'ята, в'юн, б'ють, п'ємó*.

2. Після букви на позначення приголосного звука для передавання його м'якості: *дядько, люди, остáнне, ряд, рясно, рюкзák, рюш, сюдї*.

БУКВЕНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

г § 5. Буква **г** передає на письмі глотковий щілинний приголосний звук як в українських словах: *берегті, вогóнь, гáдка, гукáти, дорогій, жагá, згин, крига, могутній, пагінéць*, так і в загальних та власних назвах іншомовного походження на місці **h, g**: *аборигén, агітація, агрéсія, бага́ж, болгарин, бригаáда, газéта, генерáл, геоло́гія, горизóнт, гра́мота, делега́т, кілогра́м, логопéд, магази́н, педаго́г, фотогра́фія; А́нглія, Гаáга, Гомéр, Єва́нгеліє* (див. ще § 122).

г § 6. Буква **г** передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

1. В українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *áгрус, га́ва, га́зда, гандж, га́нок, гату́нок, гвалт, гéрати,*

гедзь, телтомáти, телтоміти, тергелі, тертомáти, тертоміти, гіннути, гирліга, глей, гніт (у лампі), *гòгель-мòгель, гонт(а), грасувáти, грáти* (іменник), *грéчний, гринджóли, грунт, гудзик, гúля, гурáльня, джигу́н, дзіга, дзіглик, дригáти і дрігáти, ремигáти* та ін., і в похідних від них: *áгрусовий, газдувáти, гвалтувáти, гéргіт, гратчáстий, ґрунтовий, ґрунтувáти(ся), гудзиковий, гúлька, прогáвити* та ін.

2. У власних назвах — топонімах України: *Горгáни* (гірський масив), *Горóнда, У́гля* (села на Закарпатті), прізвища українців: *Галагáн, Галятóвський, Гéник, Герзáнич, Гердáн, Гжійцький, Гúга, Го́га, Го́йдич, Го́нта, Грíга, Гудзь, Гúла, Ломáга.*

Апостроф § 7. Роздільність вимови попереднього твердого приголосного перед звуками, переданими буквами **я, ю, є, ї**, на письмі позначаємо апострофом.

Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**:

1. Після букв на позначення губних приголосних **б, п, в, м, ф**: *б'ю, п'ять, п'є, в'язи, солов'ї, м'ясо, рум'яний*, (на) *тім'ї, жирáф'ячий, мереф'яньський; П'яста, В'ячеслáв, Дем'ян, Максим'юк, Стеф'юк.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли перед буквою на позначення губного звука є інша буква (крім **р**), що належить до кореня (основи): *дзв'якнути, духм'яний, мáвпячий, медв'яний, моркв'яний, різдв'яний, св'ято, тьм'яний, цвях*, але: *арф'яр, вéрб'я, торф'яний, черв'як*. Коли така буква належить до префікса, то апостроф пишемо, як і в спільнокоренових словах без префікса: *зв'язóк, зв'яліти, підв'язáти, розм'якнути, сп'яніти.*

2. Після **р**: *бур'ян, міжгíр'я, пір'я, мáтір'ю, кур'єр*, (на) *подвір'ї; Валер'ян, Мар'яна, Мар'яненко.*

Примітка. Апостроф не пишемо, коли **ря, рю, ре** означають сполучення пом'якшеного **р** із наступними **а, у, е**: *бур'як, бур'яний, кр'якати, р'ябій, р'юмсати, кр'юк; Реннін;*

3. Після **к** у слові *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янóк, Лук'янець.*

4. Після префіксів і першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний: *без'ядерний, без'язікий,*

від'їзд, з'їднаний, з'їхати, з'явїтися, напів'європéйський, об'єм, пан'європéйський, під'їхати, під'їудити, роз'юшити; дит'ясла, камер'юнкер, Мін'юст.

Примітка 1. Про апостроф у словах іншомовного походження див. § 138; у прізвищах і географічних назвах — § 144, 151.

ЙО, БО

§ 8. 1. Буквосполучення **йо** передає звукосполучення **й + о**:

1) на початку слова та після букви, що позначає голосний: *йогó, йому́; завойóваний, привілейóваний, райóн, чийóго;*

2) після букви на позначення приголосного, переважно на початку складу: *батальйóн, бульйóн, вйóкати, Воробйóв, курйóз, мільйóн, Соловійóв.*

2. Буквосполучення **ьо** пишемо після букви для позначення м'якості приголосного перед **о**: *всьогó, Ковальóв, Линьóв, льон, льох, сьогóдні, сьóмий, трьох, тьóхкати, цьогó.*

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

**Чергування
О—І, Е—І**

§ 9. 1. У сучасній українській мові звуки **о, е** у відкритих складах чергуються з **і** в закритих складах:

1) під час словозміни:

а) *водопїй — водопїю, дохїд — дохїду, кїнь — коня́, ка́мїнь — ка́меня, лїд — льóду, мїй — могó, сїм — семї́, устрїй — устрою́, нїч — нóчі — нїчю́, пéвність — пéвности́ (пéвности) — пéвністю́, радїсть — радóсті (радóсти) — радїстю́, віселок — вісілка, óсїнь — óсенї́ (óсени) — óсїнню́, (у) вели́кому — (у) вели́кім;*

б) *гїр — горá, нїг — ногá, осїб — осóба, слїв — слóво, сіл — селó;*

в) *бáтьків — бáтькового́, бáтькова́; брáтів — брáтового́, брáтова́; Василїв — Василéвого́, Василéва; ковалїв — ковалéвого́, ковалéва; Петрїв — Петрóвого́, Петрóва; шевців — шевцéвого́, шевцéва;*

г) *Кáнів — Кáнева, Кїїв — Кїєва, Фáстів — Фáстова, Хáркїв — Хáркова, Чернїгїв — Чернїгова;*

г) *вівса* — *овес*, *вівця* — *овець*, *вісь* — *бсі*;
 д) *бійся* — *боюся*, *стій* — *стояти*;
 е) *вів*, *вівши* — *велá* (*весті*); *замів*, *замівши* — *замелá* (*заместі*); *міг*, *мігши* — *мбжу* (*моглá*, *могті*); *ніс*, *нісши* — *несу* (*неслá*, *несті*); *плів*, *плівши* — *плелá* (*плесті*), а також *ріс*, *рісши* — *рослá* (*рості*);

2) під час словотворення: *будівнік* (пор. *будова*), *вільний* (пор. *воля*), *кілля* (пор. *коля*), *підніжжя* (пор. *нога*), *подвір'я* (пор. *двора*), *робітнік* (пор. *робота*); *зілля* (пор. *зелений*), *сільський* (пор. *селó*) та ін.

2. **О, е** не переходять в **і** в закритому складі за таких умов:

<p>О, Е, що не переходять в І</p>	<p>1) коли ці звуки вставні або випадні: <i>вікно</i> — <i>вікон</i>, <i>земля</i> — <i>земель</i>, <i>казка</i> — <i>казок</i>, <i>сотня</i> — <i>сотень</i>, <i>вітер</i> — <i>вітру</i>, <i>вітер</i> — <i>вітру</i>, <i>вогнь</i> — <i>вогню</i>, <i>день</i> — <i>дня</i>, <i>роздёр</i> — <i>роздірати</i>, <i>смётк</i> — <i>смётку</i>, <i>сон</i> — <i>сну</i>, <i>травень</i> — <i>травня</i>.</p>
---	--

Примітка 1. У формах окремих слів **о, е** не випадають: *лоб* — *лóба*, *мох* — *мóху*, *рот* — *рóта*, *лев* — *лéва*.

Примітка 2. За аналогією до таких форм, як *книжóк*, *казóк*, маємо **о** між приголосними в родовому відмінку множини й у деяких іншомовних словах: *áрка* — *áрок*, *мáрка* — *мáрок*, *пáпка* — *пáпок* та ін., але: *парт*, *сакль*, *форм* та ін.;

2) у групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *торг* — *тóргу*, *хорт* — *хортá*, *смерть* — *смёрті* (*смёрти*), *вовк* — *вóвка*, *шовк* — *шóвку*, але *погірдний* (пор. *погóрда*);

3) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-**, а також **-еле-**: *горóд*, *морóз*, *пóдорож*, *пóрох*, *стóрож*; *вóлос*, *сóлод*; *бéрег*, *пéред*, *сéред*, *чéрез*; *зéлень*, *пéлех*, *шéлест* та ін., але: *моріг*, *оборіг*, *поріг*, *смóрід*;

4) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-енн-(-я)**: *знáчень* (*знáчення*), *полóжень* (*полóження*), *твёрджень* (*твёрдження*), *твóрень* (*твóрення*);

5) в абрєвіатурах і похідних від них словах: *соцстра́х* — *соцстра́хівський*, *специ́тук*, *спецко́р*, *спецо́дяг*, *торгфлóт* та ін.;

б) у словах іншомовного походження: *агронóm, інженёр, студéнт, том* та ін.

Примітка. За аналогією до слів української мови, у яких **о**, **е** чергуються з **і**, таке саме чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антiн — Антiна, гнiт — гнотá, кóлiр — кóльору, Прóкiп — Прóкiпа; курiнь — ку-реня, папiр — папéру.*

**Відхилення
в чергуванні
О—І, Е—І**

3. Усупереч наведеним правилам **о**, **е** не чергуються з **і** відповідно у відкритих і закритих складах, а саме:

1) **і** наявне у відкритому складі:

а) у формах називного відмінка однини: *гребiнiць (гребiнцiя), дзвiнок (дзвiнкá), камiнiць (камiнцiя), кiготь (кiгтя), кiлок (кiлкá), кiнiць (кiнцiя), нiготь (нiгтя), оливiць (оливцiя), ремiнiць (ремiнцiя), рiвень (рiвня), стiжок (стiжкá), торгiвiць (торгiвцiя), фахiвiць (фахiвцiя)* та ін.;

б) у формах родового відмінка множини: *вiкон (вiкнó), вiчок (вiчко), гiлок (гiлка), зiрок (зiрка), кiлiць (кiльцé), лiжок (лiжко), нiжок (нiжка), плiток (плiтка);*

в) у формах іменників зі значенням зменшеності за аналогією до таких форм, як *кiл — кiлкá, мiст — мiсткá, гiрка* (де **і** — у закритому складі): *кiлочок, мiстóчок, нiженька, гiронька*, але *слiвцé — словéчко*;

2) у групах із повноголоссям **-оро-**, **-оло-**, **-ере-** звуки **о**, **е** переходять в **і**:

а) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (із рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к(-а)** зі значенням зменшеності: *бородá — борiд — борiдка, боронá — борiн — борiнка; головá — голiв — голiвка (голóвка — з іншим значенням); сторонá — сторiн — сторiнка; чередá — черiд — черiдка;*

б) у родовому відмінку множини іменників середнього роду і відповідних іменниках зі значенням зменшеності: *болóто — болiт — болiтце; ворóта — ворiт — ворiтця; долóто — долiт — долiтце*, але: *дéрево — дерéв — деревцé; джерелó — джерéл — джерéльце;*

в) у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездоріжжя, Запоріжжя, підборіддя, роздоріжжя* (але: *лівоберéжжя, узберéжжя*), а також без подовження: *безголів'я, поголів'я, хоч безгольóсса, повногольóсса*;

3) **і** в закритому складі в дієсловах минулого часу у формах чоловічого роду однини й дієприслівниках із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого і середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волік, волікши (волокті), зберіг, зберігши (зберегті), стеріг, стерігши (стерегті)*, бо: *волоклі́, збереглі́, стереглі́*; *волоклó, збереглó, стереглó* та ін., але: *борóв, колóв, молóв, полóв, порóв*; *борóла, колóла, молóла, полóла, порóла* та ін.;

4) **і** у віддієслівних іменниках середнього роду на **-ни(-я)** — лише під наголосом, а без наголосу — **е**: *носіння, ходіння, вра́ження, завéрення, збі́льшення, зна́чення, поя́снення*, але: *варéння* (і *варі́ння, ва́рення* — 'процес'), *вчéння*; так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен-**: *імéння, наймéння*;

5) **о, е** наявні в закритому складі:

а) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з врівняно за називним відмінком основою: *борця́, борце́ві, борце́м* та ін. — *боре́ць; ви́борця — ви́борець; ловця́ — лове́ць; творця́ — творе́ць; мотка́ — мото́к; носка́ — носо́к; вóдню — вóдень; котла́ — котéл; орла́ — оре́л*;

б) у групах із повноголоссям **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**), але: *дорі́г, дорі́жка, корі́в, корі́вка, бері́з, бері́зка* (проте *берéзка* — 'виткий бур'ян');

в) у родовому відмінку множини деяких іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істо́т, осно́в, підпóр, проб, субóт, топóль, шкoд*; *лелéк, меж, озéр, потрéб*, але: *осі́б, підкі́в*;

г) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-єв)**: *Ма́лишев — ма́лишевський, Па́влов — па́вловський*, але у прикметниках, утворених від власних імен

на **-ів (-їв)**, зберігаємо **і (ї)**: *Андрі́їв* — *андрі́ївський*, *Гаври́лів* — *гаври́лівський*, *Демі́дів* — *демі́дівський* (див. ще § 153, п. 2);

г) у префіксальних безсуфіксних іменниках на зразок *зато́н*, *перебо́р*, *пото́н* (під впливом родового відмінка однини: *зато́ну*, *перебо́ру*, *пото́ну*), але: *поті́к*, *розгі́н*, *уді́й*.

Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширене на решту форм: *о́нік* (родовий однини *о́ніку*);

д) під наголосом у словотворчих частинах **-вод**, **-воз**, **-нос**, **-роб** складних слів, що означають людей за професією, видом занять, і в похідних від них словах: *екскурсово́д*, *ляльково́д*; *водово́з*; *дровоно́с*; *хліборо́б*, *хліборо́бство*, *чорноро́б* та ін.

Проте у словах, що означають предмети, і в похідних від них утвореннях, незалежно від наголосу, **о** переходить в **і**: *водопро́від*, *газопро́від*, *газопро́відний*, *електропро́від*, *трубопро́від*.

У словах із частиною **-воз** зберігаємо **о**: *електрово́з*, *лісово́з*, *теплово́з*.

Незалежно від значення слова у словотворчих частинах **-хід**, **-ріг** уживаємо тільки **і**: *всюдихі́д*, *місяцехі́д*, *пішохі́д*, *пішохі́дний*, *самохі́д*, *самохі́дний*, *стравохі́д*, *швидкохі́д*, *швидкохі́дний*; *козері́г* і *Козері́г* (сузір'я), *носорі́г* та ін.;

е) **о**, **е** пишемо в деяких словах книжного і церковного походження та в похідних від них: *Бо́г*, *верхо́вний*, *виробні́цтво*, *віро́к*, *зако́н*, *законні́й*, *наро́д*, *наро́дний*, *основні́й*, *пото́н*, *пра́пор*, *проро́к*, *словні́к*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемівський*, *Боровиківський*, *Грабовський*, *Котлярівський*, *Пісемський* та ін., але: *Вериківський*, *Желехівський*, *Миньківський*.

Чергування
Е—О після Ж, Ч,
Ш, ШЧ (букви Ш),
ДЖ, Й

§ 10. 1. Після **ж**, **ч**, **ш**, **шч** (букви **ш**), **дж**, **й** перед м'яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоукраїнського **и**) пишемо **е**: *вече́ря*, *ві́шнєн*, *джерело́*, *жені́ти*, *ніженька*, *пшени́ця*, *ста́єнь*, *увече́рі*, *уче́нь*, *черне́тка*, *четве́ртий*, *шестиде́нка*, *це́міти*, *цеті́на*.

Після **ж**, **ч**, **ш**, **шч** (букви **ш**), **дж**, **й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а**, **о**, **у**, **и** (яке походить від давньоукраїнського **ы**) пишемо **о**: *бджола́*, *будіно́чок*, *вечори́*

(пор. *вечэ́ря*), *жона́тий* (пор. *жені́ти*), *іграшо́к*, *копійо́к*, *пионо́* (пор. *пиені́ця*), *чолові́к*, *чому́сь*, *чо́рний* (пор. *черне́тка*), *чо́тири* (пор. *четве́ртий*), *шо́стий* (пор. *шесті́*), *щока́*.

Примітка. У словах *ло́жечка* — *ло́жечок*, *кни́жечка* — *книжечо́к*, *лі́ска* — *лі́счок* та ін. зберігаємо **е** (**є**).

2. **О** вживаємо замість **е** після шиплячих і **й** — перед м'яким приголосним:

1) в іменниках жіночого роду третьої відміни в суфіксі **-ост-(-і)/(-и)**: *безкра́йості* (*безкра́йости*), *ме́ншості* (*ме́ншио́сти*), *пеку́чості* (*пеку́чости*), *сві́жості* (*сві́жости*) та ін., відповідно до *ві́чності* (*ві́чности*), *ра́дості* (*ра́дости*) та ін., де **о** стоїть не після шиплячих;

2) у давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджо́лі*, (на) *бджо́лі*, *вече́рі*, *пионо́*, (у) *пионо́*, (у) *щоці́*, (на) *щоці́*, відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджо́ла*, *бджо́лу*, *вече́ра*, *вечори́* та ін.;

3) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йої*, *безкра́йою*, *гарячо́ї*, *гарячо́ю*, *нашо́ї*, *нашо́ю*, *пе́ршої*, *пе́ршою* та ін., відповідно до *безкра́його*, *безкра́йому*, *нашо́го* та ін. або до *дру́гої*, *молодо́ї* та ін., де **о** закономірне;

4) у похідних утвореннях *вечори́ти*, *вечори́с*, відповідно до *вече́ра*, *вечоро́ві* та ін., *чорні́ти*, *чорні́с*, *чорні́ці*, *чорні́ти*, *чорні́ло* та ін., відповідно до *чо́рний*, *чо́рного*.

Примітка. У прислівниках *воро́же*, *га́ряче́* після шиплячих пишемо **е**, але: *законода́вчо*, *тво́рчо*, *хі́жо*.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ

Чергування О—А § 11. 1. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення. Дієслова з **о** позначають тривалу, нерозчленовану або одноразову, закінчену дію, дієслова з **а** — повторювану, багаторазову дію: *допомо́гті* — *допомага́ти*, *гоні́ти* — *ганя́ти*, *кробі́ти* — *кра́я-*

ти, ломіти — ламати, скóчити — скакати, схопіти — хопати; стояти — ста́ти.

Проте багато дієслів має кореневий **о**, який не чергується з **а**: *ві́мовити — вимовляти, ві́рстити — вирóщувати, про́стити — проща́ти, винóшувати, відгорóджувати, договóрювати, заспоко́ювати, переко́нувати, устанóвлювати* та ін., але *ві́провадити — вивпро́воджа́ти.*

**Чергування
невипадного Е з І**

2. Це чергування відбувається в коренях дієслів і змінює їхні значення: **е** вживаємо у префіксальних дієсловах доконаного виду, **і** — в утворених від них дієсловах недоконаного виду: *ві́гребти — вигри́бати, ві́коренити — викорі́нювати, ві́пекти — випі́кати, за́месті — заміта́ти, збере́гті — збері́гати, наре́кті — нарі́кати, перелеті́ти — перелі́тати, причепі́ти — причі́пляти, спостере́гті — спостері́гати*, так само *ві́волокти — виволі́кати*, де **о** чергуємо з **і**.

Е чергується з **і** в дієсловах із суфіксом **-ува(-юва-)**, коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-ни(-я)**: *брехати — набрѣ́хувати, викоренити — викорі́нювати, заверті́ти — заві́рчувати, тесати — заті́сувати, чекати — очі́кувати; викоренення — викорі́нювання, чекання — очі́кування*, так само *ві́полоскати — виполі́скувати*, де **о** чергуємо з **і**, але: *виве́ршувати, заве́ршувати, пере́вєри́шувати, потребу́вати, прице́плювати.*

**Чергування
випадного Е з И** Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**: *беру́ — бра́ти — виби́рати, ві́стелю — ві́слати — вистилáти, завме́р — замрѣ́ — за́вми́рати, запе́р — запрѣ́ — запи́рати, стер — зі́трі — сти́рати* та ін.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

У сучасній українській мові під час утворення форм слів і нових слів відбуваються чергування приголосних, спричинені різними історичними законами її фонетичної системи.

Чергування приголосних під час словозміни

До найпоширеніших чергувань приголосних звуків під час словозміни належать такі.

Чергування Г, К, Х із м'якими З, Ц, С § 12. Чергування г, к, х із м'якими з, ц, с відбувається:

1. У давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду першої відміни: *дугá* — *дузі*, (на) *дузі*; *перемóга* — *перемóзі*, (у) *перемóзі*; *квітка* — *квітиці*, (на) *квітиці*; *свáха* — *свáсі*, (на) *свáсі*.

2. У місцевому відмінку однини іменників чоловічого та середнього роду другої відміни: *терпúг* — (на) *терпузі*, *байрáк* — (у) *байраці*, *друк* — (у) *друці*, *кожúх* — (у) *кожу́сі*, *вухó* — (у) *вусі*.

Чергування Г із м'яким З

§ 13. Г чергується з м'яким з у давальному і місцевому відмінках однини іменників жіночого роду першої відміни: *дзіга* — *дзізі*, (на) *дзізі*; *гирлі́га* — *гирлізі*, (на) *гирлізі*; *Ломáга* (прізвисьце) — *Ломáзі*, (на) *Ломáзі*.

Чергування Г, К, Х із Ж, Ч, Ш

§ 14. Г, к, х чергуються із ж, ч, ш:

1. В іменниках перед суфіксами **-к-**, **-ок-**, **-ин-** зі значеннями зменшеності та пестливості: *ногá* — *ніжка*, *плуг* — *плужóк*, *рукá* — *ручка*, *крюк* — *крючóк*, *му́ха* — *мушка*, *горóх* — *гороши́на*.

2. У кличному відмінку іменників чоловічого роду другої відміни перед закінченням **-е**: *друг* — *дру́же*, *луг* — *лу́же*; *козáк* — *козáче*, *юна́к* — *юна́че*, *пасту́х* — *пасту́ше*.

3. В усіх особових формах дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду, у формах наказового способу та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: *берегти́* — *бережу́*, *бережéш*, *бережé*, *бережемó*, *бережете́*, *бережуть*, *бережі́*, *бережі́мо*, *бережіть хай* (нехай) *бережуть*; *зберегти́* — *збережу́*, *збережéш*, *збережé*, *збережемó*, *збережете́*, *збережуть*, *збережі́*, *збережі́мо*, *збережіть хай*

(нехай) збережуть; зберéжений; пекті — печу́, печéши, печé, печемó, печетé, печу́ть, печі́, печі́мо, печі́ть, хай (нехай) печу́ть; пéчений; спекті — спечу́, спечéши, спечé, спечемó, спечетé, спечу́ть, спечі́, спечі́мо, спечі́ть, хай (нехай) спечу́ть, спéчений; колихати — колишу́, колі́шеш, колі́ше, колі́шемо, колі́шите, колі́шуть, колиши́, колиши́мо, колиши́ть, хай (нехай) колі́шуть, поколихати — поколишу́, поколі́шеш, поколі́ше, поколі́шемо, поколі́шите, поколі́шуть, поколиши́, поколиши́мо, поколиши́ть, хай (нехай) поколі́шуть.

**Чергування
Д із ДЖ**

§ 15. Д із дж чергуються в першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: садіти — саджé; поса́дити — поса́джé; ра́дити — ра́джé; схóдити — схóджé; схóджений.

**Чергування Т—Ч,
З—Ж, С—Ш,
ЗД—ЖДЖ,
СТ—ШЧ
(буква Ш)**

§ 16. Чергуються т із ч; з із ж; с із ш; зд із ждж; ст із шч (буква ш) у першій особі однини дієслів теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-**: крутіти — кручу́ — кру́чений, летіти — лечу́, лáзити — лáжé; косіти — кошу́ — ко́шений, покосіти — покошу́ — по́кóшений, їздити — їжджé — їжджéний, пустіти — пуцу́ — пу́щений.

**Чергування СТ—ШЧ
(буква Ш)**

§ 17. У формі першої особи однини теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках ст чергується із шч (буква ш) перед суфіксом **-ен-**: запусіти — запуцу́ — запу́щений; мостіти — моцу́ — мо́щений; прости́ти — прощу́ — про́щений.

**Чергування Б—БЛ,
П—ПЛ, В—ВЛ,
М—МЛ, Ф—ФЛ**

§ 18. У першій особі однини і третій особі множини теперішнього часу, майбутнього часу доконаного виду та в пасивних дієприкметниках перед суфіксом **-ен-** відбувається чергування

б із **бл**; **п** із **пл**; **в** із **вл**; **м** із **мл**; **ф** із **фл**: *любіти* — *люблю* — *люблять*; *ліпити* — *ліплю* — *ліплять* — *ліплений*; *зловіти* — *зловлю* — *зловлять* — *зловлений*; *стоміти* — *стомлю* — *стомлять*, *стómлений*; *розграфіти* — *розграфлю* — *розграфлять* — *розграфлений*.

Зміни приголосних перед наступним приголосним під час словотворення

§ 19. Зміни приголосних перед **-СЬК-(-ИЙ)**, **-СТВ-(-О)**

1. Під час утворення нових слів деякі приголосні перед **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** зазнають звукових змін, що зафіксовані й на письмі:

1) **к**, м'який **ц**, **ч** + **-ськ-(-ий)**, **-ство-(-о)** → **-цьк-(-ий)**, **-цтв-(-о)**: *гірнік* — *гірніцький* — *гірніцтво*; *козак* — *козацький* — *козацтво*; *парубок* — *парубоцький* — *парубоцтво*; *молодець* — *молодецький* — *молодецтво*; *стрілець* — *стрілецький*; *ткач* — *ткацький* — *ткацтво*;

2) **г**, **ж**, **з** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-зьк-(-ий)**, **-зтв-(-о)**: *Прага* — *празький*, *убогий* — *убоцтво*, *Запоріжжя* — *запорізький*, *Збараж* — *збаразький*; *боягуз* — *боягузький* — *боягуцтво*, але *герцог* — *герцогський*;

3) **х**, **ш**, **с** + **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** → **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)**: *волох* — *волоський*, *чех* — *чеський*, *залісся* — *заліський*; *товариш* — *товариський* — *товариство*, але: *шах* — *шахський*, *Цюрих* — *цюрихський*.

2. Інші приголосні перед суфіксами **-ськ-(-ий)**, **-ств-(-о)** на письмі зберігаємо: *агент* — *агентство*, *багатий* — *багатство*, *брат* — *братський* — *братство*, *завод* — *заводський*, *інтелігент* — *інтелігентський*, *люд* — *людський* — *людство*, *сирота* — *сирітський* — *сирітство*, *пропагандист* — *пропагандистський*, *студент* — *студентський* — *студентство*.

Примітка. Про творення прикметників за допомогою суфікса **-ськ-(-ий)** від географічних назв і назв народів див. § 150.

§ 20. Зміни приголосних у прикметниках і прислівниках вищого ступеня порівняння

Під час творення прикметників і прислівників вищого ступеня порівняння **г, ж, з** змінюємо на **жч**, а **с** — на **шч** (буква **ш**): *дорогий* — *дорóжчий* (*дорóжче*); *дужий* — *дúжчий* (*дúжче*), *вужкий* — *вúжчий* (*вúжче*), *низький* — *ни́жчий* (*ни́жче*), *високий* — *ви́щий* (*ви́ще*), але *легкий* — *лéгший* (*лéгше*).

§ 21. Зміни приголосних перед суфіксом -Н-

1. Приголосні звуки **к**, м'який і твердий **ц** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ч**: *безпе́ка* — *безпéчний*, *вік* — *ві́чний*, *рік* — *рі́чний*, *місяць* — *міся́чний*, *око́лиця* — *око́личний*, *пшени́ця* — *пшени́чний*, *со́нце* — *со́нячний*, *яйце́* — *яе́чня*.

2. Звуки **г, х** перед суфіксом **-н-** змінюємо на **ж, ш**: *до́рога* — *дорóжній*, *перемо́га* — *перемóжний*, *пиха́* — *пíшний*.

Приголосний твірної основи **ч** зберігаємо в похідних словах перед суфіксом **-н-**: *помі́чний* (від *пóміч*), *ні́чний* (від *ніч*).

Виняток становлять слова *двору́шник*, *мірóшник*, *рушні́к*, *рушні́ця*, *со́няшник*, *торі́шний*.

§ 22. Зміни приголосних перед суфіксальним голосним під час словотворення

Під час словотворення зазнають змін такі буквосполучення та окремі приголосні перед суфіксальним голосним:

1) буквосполучення **-цьк-** змінюємо на **-чч-**, а **-ськ-** — на **-ч-** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *воя́цький* — *воя́ччина*, *коза́цький* — *Коза́ччина*, *німе́цький* — *Німе́ччина*, *туре́цький* — *Туре́ччина* (але *га́лицький* — *Гали́чина*); *ре́крутський* — *рек-ру́тчина*, *солда́тський* — *солда́тчина*;

2) буквосполучення **-ськ-**, **-ск-** змінюємо на **щ** в іменниках перед суфіксом **-ин-**: *полта́вський* — *Полта́вщина*, *віск* — *во́щина*; *пісо́к* (*піску*) — *пі́щина*;

3) буквосполучення **-ск-, -шк-** змінюємо на **щ** у прикметниках перед суфіксом **-ан-**: *віск — воцáнній; дóшка — доцáнній, пісок (піску) — піцáнній*;

4) буквосполучення **-ськ-, -зьк-** змінюємо на **щ, жч** у прізвищах перед суфіксами **-енк-, -ук-**: *Васькó — Вáщенко — Ващóк, Іськó — Їщенко — Іщóк, Онíсько — Онíщенко — Онíщóк, Водолáзький — Водолáжченко, Кузькó — Кужчéнко*.

Примітка. У присвійних прикметниках від особових імен із буквосполученнями **-ск-, -ськ-** букву **с** на письмі зберігаємо, а буква **к** змінюємо на **ч**: *Парáска — Парáсчин; Онíська — Онíсьчин, -шк-* змінюємо на **щ**: *Мелáшка — Мелáщин*;

5) приголосні **г, к, х** змінюємо на **ж, ч, ш** у присвійних прикметниках перед суфіксом **-ин-**: *О́льга — О́льжин; Натáлка — Натáлчин, Одáрка — Одáрчин, дочка́ — доччíн; Домáха — Домáшин, свáха — свáшин*, та у відіменних дієсловах перед суфіксами **-и-, -а-**: *баті́г — батожíти, друг — дружéти, крик — кричáти, сухíй — сушíти*.

§ 23. Уживання прийменників **У, В** і початкових **У-, В-**

1. Щоб уникнути збігу букв на позначення приголосних звуків, що є важкими для вимови, та щоб досягти милозвучності, в українській мові вживають на письмі прийменник **у** і початковий **у-**:

1) між буквами, що позначають приголосні: *Де́сь у житі́ кричав перепел; Наш учитель*;

2) на початку речення або слова перед буквою на позначення приголосного: *У пишному саду загальнолюдської культури квітне дерево української духовності (М. Степаненко); У лісі пахло квітами; Угорі яскраво сяяло сонце; Унаслідок зливи пошкоджено дороги*.

Примітка 1. На початку речення і слова можна вживати **В** та **В-**: *В лісі пахло квітами; Вгорі яскраво сяяло сонце; Внаслідок зливи пошкоджено дороги*.

Примітка 2. Перед двома і більше буквами на позначення приголосних можливі варіанти прийменників **уві, вві** та початкових **уві-, вві-**: ...**уві** сні бачив [Артем] **батька** (А. Головка); **Згасала зірка уві** млі (П. Воронько); **Юрій увімкнув світло** (В. Собко); **Чемні гості спершу прохають дозволу ввійти в кімнату** (Василь Барка); ...**обидва довго і пильно вдивлялися в ту сонячну панораму, ніби хотіли ввібрати її у свої серця**... (О. Гончар).

У художніх творах трапляється варіант **ув** переважно перед голосним: **Петриків батько був ув економії за корівника, а мама за доярку** (Остап Вишня); **Це наш, — дівча ступа охоче і сміло дивиться ув очі, щоб не хитнувся, не поблід** (А. Малишко);

3) на початку речення перед буквою, що позначає звуки **йа, йе, йу, йі**: **У Японії випускник коледжу не вступить до університету, якщо не знатиме 100 народних пісень** (Л. Маменько); **У Європі нечувані повені** (Л. Костенко); **У Юрія тьохнуло серце** (В. Винниченко); **У їхньому товаристві** [Василь] **почувався вільно — як рідний серед рідних** (Р. Коваль);

4) на початку речення або слова перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: **У призерку літають ластівки низько** (Д. Павличко); **У структурі слова таких морфем немає; Утрое склали папір; Упритул підійшли до юрби**;

5) незалежно від кінця попереднього слова перед **в, ф**, а також перед буквосполученнями **льв-, зв-, св-, дв-, тв-, гв-, хв-** та ін.: **Сидимо у вагоні; Не спитавши броду, не лізь у воду** (Укр. прислів'я); **Хлопчик уволю награвся; Велике значення у формуванні характеру має самовиховання; Забіг у фое; Діти побували у Львові; Він жив у Львові; Поринути у звучання пісні; Лікар глянув у звужені очі хворого; Прожили рік (роки) у своїй хаті; Постукали у двері; Юнак переміг у двоборстві; Коріння вросло у тверду землю; Чужинці живуть у твоєму будинку; Хлопці служили у гвардії; Лікар побував у Гвінеї; Схили гори одягнені у хвою; Промінчик заграв у хвилях.**

Примітка. Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках і прислівниках перед **в** пишемо префікс **в-**: **Невипадково поезію, насамперед ліричну, справедливо вважають станом душі** (В. Калашник); **Гості ввійшли до зали; Діти ввічливі; Вони ввісьмох вийшли на Говерлу; Дитина вві сні посміхається**;

б) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед буквою, що передає приголосний, зокрема і **й**: *До мене зайшла товаришка, учителька із сусіднього села; Справжньою долею є не час, у якому живемо, а місце* (Т. Прохасько); *Стоїть на відноколі мати — у неї вчись* (Б. Олійник); *Це було... у Києві*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, та щоб досягти милозвучності, в українській мові на письмі вживають прийменник **в** між словами і **в-** на початку слів:

1) між буквами на позначення голосних: *У нього в очах засвітилась вірада* (Панас Мирний); *Вона побувала в Одесі*;

2) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *В очах дівчини бриніла сльоза*; *В Антарктиді працюють наукові експедиції*;

3) після слова, яке завершує буква на позначення приголосного, перед словом, яке починає буква, що передає голосний: *Вартовий поглянув в отвір*;

4) перед абрєвіатурою, у назві першої букви якої вимовляють голосний: *в НБУ [в ен бе у]*, *в МВФ [в ем ве еф]*;

5) після скороченого слова на приголосний, яке вимовляють повністю з кінцевим голосним: *1990 р. в місті сталася незвичайна подія*;

б) після букви на позначення голосного перед більшістю букв, що передають приголосні (крім **в**, **ф** і буквосполучень **льв-**, **зв-**, **св-**, **дв-**, **тв-**, **гв-**, **хв-** та ін.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко); *З гір приходять дівчатка в коротких спідничках і приносять перші білі і сині проліски* (У. Самчук); *Пора втішатися врожаєм* (В. Калашник); *Вона прожила в Японії десять років*; *Вантажівка повернула вбік*.

Примітка 1. У деяких церковнослов'янських висловах перед кількома буквами, а також перед іменником ім'я можливий варіант **во**: *Во здоровіє, во спасеніє, многая літа* (здравиця); *Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь* (молитва).

Примітка 2. У художньому тексті трапляються відхилення від правил уживання прийменників **у**, **в** і початкових **у-**, **в-**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. Деякі слова української мови — загальні та власні назви вживаємо або тільки з **у-**: *ува́га, уверту́ра, уда́рник, узбе́ре́ж-
жя, ука́з, ультимáтум, умо́ва, уста́лення, устанóва, уто́пія, уя́ва; Уго́рщина, Удовиче́нко, Ура́л*, або тільки з **в-**: *вза́ємини, вла́да, власний, вла́стивість, вплив, впливо́вий; Владивосто́к, Вру́бель* та ін.

У кількох словах уживання початкових **у-**, **в-** залежить від їхнього значення: *уда́ча і вда́ча, укла́д і вкла́д, упра́ва і впра́ва, усту́п і вступ*.

Примітка. У поезії, крім узвичаєної назви *Украї́на*, уживали і вживають *Вкраї́на*: *Тихо та любо... чи се Вкраї́на? Так, се Вкраї́на... Он і садок, батьківська хата і луки зелені, темні вільхи, ставочок із ряскою... Так, се Вкраї́на...* (Леся Українка).

§ 24. Уживання сполучників, часток І, Й та початкових І-, Й-

1. Щоб уникнути збігу букв, що позначають важкі для вимови приголосні звуки, та досягти милозвучності, на письмі вживаємо **і**:

1) між буквами на позначення приголосних: *Вірю в на-
м'ять і серце людське* (Б. Олійник); *Він іде; Тут ідеться про народні звичаї*;

2) після паузи, що на письмі позначена крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, перед словом або складом, які починає буква, що передає приголосний звук: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко); *Він, імовірно, нічого не зробить*;

3) на початку речення та слова: *І долом геть собі село по-
над водою простяглось* (Г. Шевченко); *І приковують [гори]
до себе очі, і ваблять у свою далечінь імлисту* (М. Коцю-
бинський); *Імовірно водопілля цього року*.

2. Щоб уникнути збігу букв, що передають голосні, ужи-
ваємо **й**:

1) між буквами на позначення голосних: *У садку співали
Ольга й Андрій; Оце й уся врода* (Панас Мирний); *Квітли
вишні й одцвітали* (Ф. Малицький);

2) між буквами, що передають голосний і приголосний: *Навчає баєчка великого й малого* (Л. Глібов); *На траві й квітках росинки, шелестіння й гомін гілки, щebetання й пісня пташки* (Я. Щоголів); *Про все це йдеться у пропонованому читачеві довідникові* (М. Степаненко); *Висока ймовірність захворіти; Вона йде; Високе ймення — патріот.*

Примітка. Трапляються відхилення від правил уживання сполучників, часток **і, й** та **і-, й-** на початку слів, що зумовлено вимогами ритму або мовними вподобаннями автора.

3. Тільки **і** вживаємо:

1) якщо зіставляємо поняття: *Дні і ночі; Батьки і діти; Правда і кривда; Просте і складне речення;*

2) перед словом, на початку якого стоять букви **й, є, ї, ю, я**: *Ольга і Йосип — друзі; Світлана і Єва навчаються в коледжі; Василь і Юрій повернулися додому; Куди, для чого, хто і як?* (М. Рильський).

4. Після букв **й, я, ю, є, ї** вживаємо єднальні сполучники **і** або **та**: *Неподалік вони побачили зелений гай і (та) широку долину; Нехай збудуться моя і твоя мрії; Юнак грає і (та) співає; Випускники висловили свої найпотаємніші мрії і (та) обережні прогнози.*

§ 25. Уживання прийменника **з** і його варіантів **із, зі (зо)**

1. Прийменник **з** уживаємо:

1) на початку речення перед буквою, що позначає голосний: *З одним рибалкою він дуже подружив* (Л. Глібов); усередині речення перед такою самою буквою незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Диктант з української мови; Контрольна робота з української мови; На додаткових заняттях учитель працює по-різному: з усіма учнями або з одним-двома;*

2) на початку речення перед буквою, що позначає приголосний (крім свистячих **з, с, ц** і шиплячих **ж, ч, ш**): *З лісу потягло*

прохолодою; З її приїздом якість повеселіла хата (Леся Українка); рідше — перед початковим буквосполученням: *З другого боку простягалися поля*, чи буквосполученням наступного слова, якщо попереднє слово закінчує буква, що передає голосний: *Вона відвідала з друзями Київ; Пługатарі з плугами йдуть* (Т. Шевченко);

3) між двома буквами, перша з яких позначає голосний, а друга — приголосний: *Як сонях той до сонця, до України свій погляд я з любов'ю повертав* (Ф. Малицький).

2. **Із, зі (зо)** як варіанти прийменника з уживаємо перед буквами, що передають важкі для вимови збіги приголосних звуків та для досягнення милозвучності.

Із уживаємо перед одиничними буквами, що позначають свистячі **з, с, ц** та шиплячі **ж, ч, ш**, незалежно від закінчення попереднього слова та на початку речення: *Перстень виготовлено із золота; Гнат... запряг коні й так їх гнав із села, що вони із шкури вилазили* (М. Стельмах); *Родина із семи душ; Циліндр зроблено із цупкого паперу; Павук скотивсь із жовтого листка і завис у повітрі...* (Вал. Шевчук); *Рибалка вискочив із човна; Із шовку виготовили вітрила*, між буквами, які позначають один або два приголосних, що не належать до свистячих чи шиплячих: *Біг із бар'єрами спортсмени здолали успішно; Лист із Бразилії* (І. Франко); *Вони сплели вінок із хвої*, або попередня буква є назвою свистячого чи шиплячого звука: *І місив новий заміс із тіста старого* (І. Драч); *Бабуся вийшла босоніж із хати*.

Зі вживаємо, якщо буквосполучення наступного слова має переважно початкові **з, с, ш**, а також деякі інші букви, незалежно від закінчення попереднього слова чи паузи: *Ви зустріли ворога... зі зброєю в руках* (Ю. Яновський); *Балада зі знаком запитання* (І. Драч); *Бере книжку зі стола* (Леся Українка); *Зі школи на майдан вивалила дівтора* (А. Головка); *Прибув зі Львова*.

У позиції перед деякими буквосполученнями варіанти **із** та **зі** можуть бути взаємозамінними: *Тихович разом із сходом сонця зірвався на рівні ноги* (М. Коцюбинський) і *Він устав*

разом **зі** сходом сонця; *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (народна пісня) і *Хат зі стріхами мало в українських селах*.

Примітка. Трапляються відхилення від правил уживання прийменника **з** і його варіантів **із, зі**, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора.

3. **Зо** як фонетичний варіант прийменника **зі** завжди вживаємо із числівниками **два, три** (*Позичив зо дві сотні; Проспав зо три години*) та із займенником **мною** (*Він був зі (зо) мною*).

УЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА (Ь)

§ 26. Буквою **ь** позначаємо на письмі м'якість приголосних звуків.

Пишемо **Ь** 1. **Ь** пишемо:

1) після букв **д, т, з, с, дз, ц, л, н** у кінці слова та складу: *мідь, суть, námорозь, вісь, тедзь, пáлець, крохмáль, кінь; дядько, молотьба́, близько, восьмий, Грицько́, кільце́, ганьба́;*

2) після **д, т, з, с, дз, ц, л, н і р** у середині слова перед **о:** *дбо́готь, тбо́хкати, сьбо́мий, дзьоб, цьогó, льон, сінього, ларьо́к, трьо́х, царьо́к;*

3) після **л** перед наступною буквою на позначення приголосного: *Га́льченко, Гуцу́льщина, їда́льня, кільце́, кова́льський, па́льці, рибáльство, сільський, спі́льник.*

Примітка. Не пишемо **ь** після **л** у буквосполученнях **-лц-, -лч-**, коли вони походять із **-лк-**: *ба́лка — ба́лці, га́лка — га́лці, галченя́, монго́лка — монго́лці, Натáлка — Натáлці, Натáлчин, рибáлка — рибáлці, рибáлчин, спі́лка — спі́лці, спі́лчанський*, але: *гу́лька — гу́льці, ку́лька — ку́льці, шті́лька — шті́льці.*

2. Також пишемо **ь**:

1) у словах, що закінчуються на:

а) **-зък(-ий), -ськ(-ий), -цьк(-ий); -зъкість, -ськість, -цькість; -зько, -ськ(-о), -цько; -зькому, -ському, -цькому;**

-ЗЬКИ, -СЬКИ, -ЦЬКИ: *близький, вузький, волінський, донецький; близькість; людськість; близько; військо; багачко; по-французькому, по-французьки; по-українському, по-українськи; по-німецькому, по-німецьки.*

Примітка. **Ь** не пишемо у словах *баский, боязкий, в'язкий, дерзкий, жаский, ковзкий, плаский (плоский), порський, різкий* і в похідних від них утвореннях *боязкість, в'язкість, баско, різко* та ін.;

б) **-еньк(-а), -еньк(-о), -оньк(-а), -оньк(-о); -еньк(-ий), -есеньк(-ий), -ісіньк(-ий), -юсіньк(-ий):** *рученька, батенько; голівонька, соколонько; гарненький, малесенький; свіжисінький; тонюсінький* (див. ще § 32);

2) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду м'якої групи першої відміни на **-я:** *гривень, друкáрень, їдálень, пісéнь, стáєнь; крамніць, матриць, робітніць* та середнього роду другої відміни на **-нн(-я), -ц(-е):** *бажáнь, знáнь, кілець, місць, сердець і серць*, але: *бур, зір, Мотр* (після **р**);

3) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *бúдить, бúдять, кóсить, кóсять, рóбить, рóблять, хóдить, хóдять; будь, бúдьте, бúдьмо; лízь, лízьте, лízьмо; кинь, киньте, киньмо; трать, тратьте, тратьмо* (див. ще § 118, прим. 1).

Примітка. Про вживання **ь** у словах іншомовного походження див. § 139; у прізвищах — § 144, у географічних назвах — § 151.

Не пишемо Ь § 27. Ь не пишемо:

1. Після **р** у кінці складу або слова: *вір, вірте, гірка, гіркий, кобzáр, ларка, лікар, монастір, перевір, секретáр, тепér, тюрма, шкoля́р, Хáрків, ца́рка* (від *царьoк*).

2. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** і перед суфіксом **-ськ(-ий):** *кінчик, промінчик, мéнший, тóнший, Уманщина; волінський, громадянський, освітянський, селянський*, але: *бриньчáти, дóньчин, няньчин, няньчити* та ін., бо є **ь** у їхніх твірних основах між буквами на позначення приголосних: *бринькати, дóнька, нянька.*

3. Після всіх букв на позначення приголосних, крім **л**, якщо за ними стоять інші букви, що передають м'які або напівпом'якшені приголосні: *Бєршадь* — *бєршадський*, *вінця*, *дзвякнути*, *кінцівка*, *кóристю*, *ланцюжок*, *Пріп'ять* — *пріп'ятський*, *радість*, *різдвяний*, *світ*, *свято*, *слід*, *сміх*, *сніг*, *сніп*, *сьогóдні*, *танцювати*, *цвях*, *щастя*, але: *різьбяр* (і *різьбар*), *тьмяний* і похідні від них: *різьбярство*, *тьмяність*.

Примітка. Коли **ь** наявний у формі називного відмінка іменника, то його зберігаємо в усіх інших відмінках; коли ж у називному відмінку **ь** немає, то й в інших відмінках його не пишемо: *кулька* — *кульці*, *дівчинóнька* — *дівчинóньці*, *тисьмó* — (на) *тисьмі*, *рédька* — *рédьці*, але: *гáлка* — *гáлці*, *гíлка* — *гíлці*, *сторінка* — *сторінці*, *на́смо* — (у) *на́смі*.

4. Після **л** в іменникових суфіксах **-лн(-о)**, **-илн(-о)**: *дєржално*, *пўжално*, *цїпїлно* та ін., але в іменниках зі значенням зменшеності **ь** пишемо *дєржальце*, *пўжальце* та ін.

5. Між двома однаковими буквами, що позначають м'які приголосні: *буття*, *волóсся*, *галу́ззя*, *гїлля́стий*, *життя́*, *каміння*, *ллéться*, *приладд́дя*, *сіллю*.

6. Після букв **д**, **н**, **т** перед суфіксами **-ченк(-о)**, **-чук**, **-чишин**: *безхátченко*, *Пánченко*, *Фédченко*; *Радчúк*, *Степанчúк*; *Гринчїишин*, *Федчїишин*, але після **л** пишемо **ь**: *Гальченко*, *Гальчúк*; *Михáльченко*, *Михальчúк*, *Михальчїишин*.

7. Після букви **ц** у деяких вигуках (звуконаслідувальних словах): *бац*, *буц*, *гоц*, *клац*, а також у кінці іменників чоловічого роду іншомовного походження: *кварц*, *пала́ц*, *пая́ц*, *Суе́ц*, *шпри́ц* (див. ще § 139).

СПРОЩЕННЯ В БУКВОСПОЛУЧЕННЯХ

§ 28. У буквосполученнях **-ждн-**, **-здн-**, **-стн-**, **-стл-**, **-стл-** випадають **д** і **т** на письмі: *тіждень* — *тіжня* — *тижнєвий*, *візді́ти* — *візні́й*, *прої́зд* — *прої́зній*, *ві́сть* — *ві́сник*, *кóристь* — *корі́сний*, *пéрстень* — *пéрсня*, *че́сть* — *че́сний*, *які́сть* — *які́сний*, *лэ́стоци* — *улéсливий*, *стелі́ти* — *слáти*, *щастя* — *щаслі́вий*, але букву **т** зберігаємо у словах *дев'яно́стники*,

зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, шістна́дцять.

Примітка. У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження, що закінчуються на **-ст**, букву **т** зберігаємо в буквосполученні **-стн-**: *аванпóст* — *аванпóстний*, *балáст* — *балáстний*, *ко́мпóст* — *ко́мпóстний*, *контрáст* — *контрáстний*, *форпóст* — *форпóстний*.

-ЗКН-, -СКН- У буквосполученнях **-зкн-**, **-скн-** перед дієслівним суфіксом **-ну-** випадає **к**: *брíзки* — *брíзнути*, *брязк* — *брязнути*, *блиск* — *бліснути*, *писк* — *піснути*, *плюск* — *пліснути*, *тріск* — *тріснути*, але: *віпу́ск* — *ви́пускний*, *виск* — *ві́скнути*.

-СЛН- У буквосполученні **-слн-** випадає **л**: *ма́сло* — *масні́й*, *ми́сль* — *умі́сний*, *навмі́сне*, *ремесло́* — *ремі́сник*.

ПОДВОЄННЯ БУКВ

§ 29. Подвоєння букв як наслідок їх збігу

1. Подвоєння букв на позначення приголосних звуків маємо, якщо збігаються однакові приголосні:

1) префікса й кореня: *беззвучний*, *ві́ддати*, *ві́дділ*, *вві́чливий*, *вві́ч*, *завві́шки*, *зза́ду*, *оббі́ти*, *роззбрóти*, *роззья́ва*.

Примітка. Немає подвоєння букв у таких словах, як *отóй*, *отут*, *отáк*, *отáм*, *отепéр*, *отóді*, а також у слові *оце́й*;

2) кінця першої та початку другої частини складноскорочених слів: *військкомáт* (військовий комісаріат), *міськкóм* (міський комітет);

3) кореня або основи і суфіксів прикметників чи іменників: *де́нь* — *де́нний*, *зако́н* — *закóнний*, *кінь* — *кі́нний*, *осі́нь* — *осі́нний*, *тума́н* — *тума́нний*; *башта́нний*, *віко́нниця*, *Ві́нниця*, *годи́нник*, *письме́нник*; **-нн-** зберігаємо також перед суфіксом **-ість** в іменниках і прислівниках, утворених від прикмет-

ників із **-нн-**: *зако́нний* — *зако́нність* — *зако́нно*, *тума́нний* — *тума́нність* — *тума́нно*.

2. Якщо збігається буква **с** основи дієслова минулого часу і постфікса **-ся**: *ві́нісся*, *па́сся*, *розрі́сся*, *тря́сся*.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних маємо також:

1) у наголошених суфіксах **-анн(-ий)** [**-янн(-ий)**], **-енн(-ий)** прикметників, що вказують на вищу за звичайну міру якості або можливість чи неможливість дії: *неблагáнный*, *недоторка́нный*, *нездолáнный*, *несказáнный*, *незрівня́нный*, *височéнный*, *здоровéнный*, *нездійсéнный*, *незлічéнный*, *непримирéнный*, *нескінчéнный*, *силéнный*, *страшéнный*, *числéнный*, та в суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *неблагáнно*, *недоторка́нність*, *нездолáнність*, *нездолáнно*, *незрівня́нно*, *височéнно*, *незлічéнність*, *непримирéнно*, *нескінчéнно*, *страшéнно*, *числéнність*, *числéнно* та ін.;

2) у суфіксах **-енн(-ий)**, **-янн(-ий)** прикметників старослов'янського походження: *благословéнный*, *блажéнный*, *огне́нный*, *окая́нный*, *свящéнный*, *спасéнный* і в суфіксі прикметника *божéственный*, а також у суфіксах похідних від них іменників і прислівників: *блажéнно*, *свящéнный* та ін., *божéственно*;

Примітка. Немає подвоєння **н** у дієприкметниках: *вівершений*, *віхований*, *зроблений*, *побраний*, *сказаний*, *спечений*; у прикметниках на **-ен(-ий)**, співвідносних із відповідними дієприкметниками (що мають інший наголос): *варéний* (пор. дієприкметник *варений*), *печéний* (пор. дієприкметник *печений*), а також у прикметниках від дієприкметникового походження: *довгождáний*, *жада́ний*, *навіжéний*, *скажéний*, *шалéний*.

Треба розрізняти такі слова, як *здійсéнный* (який може здійснюватися — прикметник) і *здійснений* (який здійснився — дієприкметник), *нездолáнный* ('непереможний') і *нездоланий* ('якого не подолали'), *незлічéнный* ('представлений у дуже великій кількості') і *незлічений* ('не порахований') та ін.

4. Маємо подвоєння букв у словах *бовва́н*, *Га́нна*, *ля́ний*, *овва́*, *сса́ти*, а також у похідних від них словах: *боввані́ти*, *Га́ннин*, *віссати*, *сса́ці* та ін.

§ 30. Подвоєння букв як наслідок подовження приголосних

1. Приголосні **д, т, з, с, л, н, ж, ш, ц, ч** подовжуються (на письмі їх позначаємо двома буквами), коли вжиті після голосного:

1) перед **я, ю, і, є** в усіх відмінкових формах іменників середнього роду другої відміни (крім форми родового відмінка множини): *знаряддя, знаряддю*, (на) *знарядді* та ін.; *життя, життю*, (у) *житті*; *мотуззя, (у) мотуззі*; *колосся, колоссю*, (у) *колоссі*; *гілля, гіллю*, (на) *гіллі*; *знання, знанняю*, (у) *знанні*; *збіжжя, збіжжю*, (у) *збіжжі*; *сторіччя, сторіччю*, (у) *сторіччі*; *піддашися, піддашисяю*, (на) *піддашисі*, а також у похідних від них словах: *гілля* — *гіллястий, гіллячка*; *життя* — *життєвий* (і *життьовий*), *життєпис* та ін., але: *знань, знарядь, піддаш, сторіч, угідь*.

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, тоді зберігаємо: *відкриття* — *відкриттів*, *почуття* — *почуттів*;

2) перед **я, ю, і, е** в усіх відмінкових формах деяких іменників чоловічого, жіночого та спільного роду першої відміни (за винятком родового відмінка множини на **-ей**): *суддя, судді, суддю, суддів* та ін.; *стаття, статті, статтею* (але в родовому відмінку множини — *статей*); *рілля, ріллі, ріллю, ріллею* та ін.; *Ілля, Іллі, Іллю, Іллею, Ілле* та ін.;

3) перед **ю** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду третьої відміни, якщо в називному відмінку їхня основа має один м'який або шиплячий приголосний: *молодь* — *моллоддю*, *миць* — *міттю*, *мазь* — *маззю*, *вісь* — *віссю*, *міць* — *міццю*, *сінь* — *сіллю*, *тінь* — *тінню*, *підорож* — *підорожжю*, *ніч* — *ніччю*, *розкіш* — *розкішшю*.

Примітка. Якщо основа закінчується на два приголосні, губний або **р**, їх подовження немає: *молодість* — *моллодістю*, *пріязнь* — *пріязню*, *повість* — *повістю*, *кров* — *крів'ю*, *мапір* — *мапір'ю*, *нехворощ* — *нехворощю*;

4) перед **я, ю** у прислівниках *зр'яння, навманія, спрос'яння, попідвік'яння, попідті'яння*;

5) перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслів *літи, літися*: *ллю, ллеш, ллемо́, ллетé, ллють; ллється, ллю́ться*, а також у похідних від них: *ві́ллю, віді́ллю, на́ллю, розі́ллю; розі́ллється, розі́ллються* та ін.

Примітка. Немає подвоєння приголосних в іменниках *кутя́, пада́я, свиня́* і в порядкових числівниках *тре́тя, трéте* та ін.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

з-, із-, зі, зо- § 31. 1. Префікс **з-** перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** переходить у **с-**: *сказа́ти, спалахну́ти, стовкту́ї, сфотографува́ти, схили́ти*. Перед усіма іншими буквами пишемо **з-** (зрідка **із-**): *зба́вити, звесті́ї, зжы́тися, ззирну́тися, зсади́ти, зціпи́ти, зчепи́ти, зши́ток; ізжовкнуту́ї, ізно́в, ізсереди́ни*.

Префікс **з-** (**с-**) уживаємо переважно перед коренем, що починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: *зеконóмити, зігну́вати, зорієнтува́тися, зумо́вити; здри́бніти, зскри́бати; скла́сти, скріпи́ти* та ін.

Коли ж корінь слова починають дві букви на позначення приголосних, пишемо префікс **зі-**: *зібга́ти, зігну́ти, зігра́ти, зідра́ти, зізна́тися, зіпсува́ти, зіста́вити, зіткнення, зіщу́литися* та ін.

Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення **губний + й**: *зів'яли́ї, зім'я́ти, зіп'я́стися* (і *сп'я́стися*) та ін.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-, зо-**: *зігріва́ти* і *зогріва́ти, зімліва́ти* і *зомліва́ти, зіпріва́ти* і *зопріва́ти, зітліти* і *зотліти*.

БЕЗ-, ВІД-, МІЖ-, НАД-, ОБ-, ПЕРЕД-, ПІД-, ПОНАД-, РОЗ-, ЧЕРЕЗ- 2. У префіксах **без-, від- між-, над-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-** кінцевий дзвінкий приголосний перед наступним глухим приголосним не змінюємо: *безкорі́сливий, безкра́йї; відкриття́, відстань; міжконтинента́льний, міжплане́тний; надпоту́жний; обпалі́ти,*

*обтрусіти; передплатіти, передчасний; підтрімка; понад-
п'лановий; розтягнути, різчин, розхитати; череплічник.*

**ПРЕ-, ПРИ-,
ПРІ-**

3. Префікс **пре-** вживаємо в якісних прикметниках і похідних від них прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки: *прегáрний, презавзятий, прекрасний, премудрий, препогáно, пречудóво*, а також у словах *презірливий, презі́рство* та словах старослов'янського походження *преосвяще́нний, преподо́бний, престо́л*.

Префікс **при-** пишемо:

а) у дієсловах, що означають наближення, приєднання, частковість дії, результат дії тощо, та в похідних від них словах: *прибі́гти, прибо́ркати, прибудува́ти, прива́бити, прикруті́ти, пришиві́дити, прибо́рканий, прибудо́ваний, прива́бливий, прикру́чений, пришиві́дження*;

б) в іменниках і прикметниках, що вказують на просторове прилягання: *пригі́рок, прія́рок, прибере́жний, прикордо́нний*;

в) у прикметниках на означення неповноти ознаки: *приста́ркуватий*.

Префікс **прі-** зберігся тільки у словах *прізви́ско, прізви́ще, прі́рва*.

АРХІ-

4. В іменниках і прикметниках уживаємо префікс **архі-**: *архіважлі́вий, архімі́льйо-не́р, архіскла́дний*.

Примітка. У назвах церковних звань, титулів і чинів можна вживати префікси **архи-** та **архі-**: *архимандри́т і архімандрі́т, архисре́й і архісре́й, архистрати́г і архістрати́г* та ін.

АНТИ-, КВАЗІ-

5. Голосний **и** у префіксі **анти-** та голосний **і** у префіксі **квазі-** не зазнають змін: *антиалкого́льний, антиарома́тичний, антиаргуме́нт антиестеті́чний, антиєвропе́йський, антиінфляці́йний, антинауко́вий, антиурядо́вий, антияде́рний; квазіглоба́льний, квазіобертáння, квазіопти́ка, квазіплóський, квазіпру́жність, квазірі́нок, квазісті́йкість, квазіча́стинка*.

ПРАВОПИС СУФІКСІВ

§ 32. Іменникові суфікси

-ИК, -НИК / -ІВНИК, -ЛЬНИК 1. В українських суфіксах **-ик, -ник / -івник, -льник** пишемо **и**: *братик, вузлик; колядник, лірник, мрійник, наставник; газівнік, працівнік, верстальник, регулювальник, уболівальник*.

Примітка. Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізнити іншомовні суфікси **-ик, -ік (-їк)**, у яких пишемо **и** або **і (ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і (ї)** в загальних назвах іншомовного походження: *історик, медик, романтик, фізик*, але: *академік, механік, прозаїк, хімік*.

У суфіксі **-льник** після **л** перед **н** завжди пишемо **ь**: *волочільник, мастільник, полільник, постачальник, уболівальник*.

-ИВ-(-О) 2. У суфіксі **-ив(-о)**, що називає збірні поняття, які означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки **и**: *вариво, добриво, куриво, мєливо, мерєживо, місиво, морозиво, паливо, пєчиво, прядиво*.

-АЛЬ, -ЕНЬ, -ЕЦЬ (-ЄЦЬ), -ІСТЬ, -ТЕЛЬ 3. В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець (-єць), -ість, -тель** пишемо **ь**: *коваль, скрипаль; вєлетень, учень; борєць, італієць, мовознавєць, переможєць; здатність, свіжість; вихователь, любітель*.

-К(-А), -ИЦ(-Я), -ИН(-Я), -ЕС(-А) 4. За допомогою суфіксів **-к(-а), -иц(-я), -ин(-я), -ес(-а)** та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі. Найуживанішим є суфікс **-к(-а)**, бо він поєднуваний із різними типами основ: *авторка, дизайнерка, директорка, редакторка, співачка, студентка, фігуристка* та ін.

Суфікс **-иц(-я)** приєднуємо до основ на **-ник**: *верстальниця, набірниця, порадниця* та **-ень**: *ученія*.

Суфікс **-ин(-я)** сполучаємо з основами на **-ець**: *кравчїня, плавчїня, продавчїня* і приголосний: *бойкїня, майстрїня, лемкїня*.

Суфікс **-ес(-а)** рідковживаний в українській мові: *дияко-не́са, патронéса, поетéса*.

**-НН(-Я),
-ІНН(-Я),
-ЕНН(-Я)**

5. Суфікси **-нн(-я)**, **-інн(-я)**, **-енн(-я)** пишемо з буквами **-нн-**.

Суфікс **-нн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, утворені від дієслів із голосним основи **а (я)**: *гукáти — гукáння, гуля́ти — гуля́ння, зроста́ти — зроста́ння, сприя́ти — сприя́ння*.

Суфікс **-інн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, утворених від дієслів із голосними основи **и, і**: *бурі́ти — бурі́ння, горі́ти — горі́ння, носі́ти — носі́ння, ході́ти — ході́ння, шаруді́ти — шаруді́ння*.

Суфікс **-енн(-я)** мають віддієслівні іменники середнього роду, у яких наголос падає на корінь: *звє́рнення, напру́ження, підне́сення, удоскона́лення*.

-ІНН(-Я) 6. Суфікс **-інн(-я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що називають збірні поняття: *бобові́ння, гарбузі́ння, картоплі́ння, наву́тіння*.

**-ЕН(-Я)
[-ЄН(-Я)]**

7. Суфікс **-ен(-я)** [**-єн(-я)**] вживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих істот: *вовченя́, гусеня́, совеня́, чаєня́*.

**-ЕЧОК (-ЄЧОК),
-ЕЧК(-А)
[-ЄЧК(-А)],
-ЕЧК(-О)
[-ЄЧК(-О)]**

8. У суфіксах зі зменшено-пестливим значенням **-ечок (-єчок)**, **-ечк(-а)** [**-єчк(-а)**], **-ечк(-о)** [**-єчк(-о)**] пишемо **е (є)**: *вершє́чок, мішє́чок, крає́чок, діже́чка, копіє́чка, Маріє́чка, річє́чка; вікнє́чко, словє́чко, яє́чко*.

Ці суфікси потрібно відрізнити від суфіксів **-ичок**, **-ичк(-а)** у словах на зразок *но́жичок, траві́чка*.

**-ЕНК(-О)
[-ЄНК(-О)],
-ЕНЬК(-О, -А)
[ЄНЬК(-О)]**

9. Правопис цих суфіксів залежить від значень іменників, які вони утворюють: суфікс **-енк(-о)** [**-єнк(-о)**] вживаємо здебільшого в іменниках, що означають прізвища:

Ада́менко, Кра́вченко, Мусіє́нко, Олексіє́нко, зрідка — у загальних назвах: *безба́тченко, ковалє́нко*; суфікс **-еньк(-о, -а)** [**-сньк(-о)**] — для утворення пестливих назв: *ба́тенько, коничє́нко, се́рдє́нко, ніже́нка, топóленька, зає́нко*.

-ИСЬК(-О)
[-ІСЬК(-О)],
-ИЩ(-Е)
[-ІЩ(-Е)]

10. За допомогою суфіксів **-иськ(-о)** [**-іськ(-о)**], **-ищ(-е)** [**-іщ(-е)**] утворені слова з емоційно-негативним забарвленням від іменників усіх родів, причому після букви на позначення приголосного пишемо **и**, а на позначення голосного — **ї**: *дівч**і**сько, хлопч**і**сько; зно**і**сько; во**г**нище, поб**о**їще.*

-ОВИЧ,
-ІВН(-А)
[ІВН(-А)]

11. Суфікс **-ович** уживаємо для утворення чоловічих імен по батькові: *Віктор**ов**ич, Василь**ов**ич, Іван**ов**ич, Микит**ов**ич, Олексій**ов**ич, Петр**ов**ич, Юрій**ов**ич.*

Примітка. Від особових імен *Ігор, Лазар*, які належать до іменників м'якої групи на **-р**, утворюємо чоловічі імена по батькові *Ігор**ь**ович, Лазар**ь**ович.*

Суфікс **-івн(-а)** [**-івн(-а)**] вживаємо для утворення жіночих імен по батькові від особових імен на приголосний і на **-й**: *Борис**ів**на, Василь**ів**на, Ігор**ів**на; Валерій**ів**на, Горд**і**ївна, Сергій**ів**на, Юрій**ів**на.*

Від таких імен, як *Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хомá, Яків*, відповідні імена по батькові будуть: *Григор**ов**ич, Григор**ів**на; Ілл**і**ч, Ілл**ів**на; Кузь**ом**ович (і Кузь**м**іч), Кузь**м**івна; Лук**і**ч, Лук**ів**на; Микол**а**йович (і Мик**о**лович), Микол**а**ївна (і Мик**о**лівна); Сав**ов**ич (і Сав**и**ч), Сав**ів**на; Хом**ов**ич (і Хом**і**ч), Хом**ів**на; Яков**и**ч, Як**ів**на.*

Примітка. В основі особового імені чергується **і** з **о** в імені по батькові: *Ант**і**н — Ант**о**нович, Ант**о**нівна; Ф**е**дір — Ф**е**дорович, Ф**е**дорівна.*

-ІВК(-А),
-ОВК(-А)

12. В іменниках жіночого роду, утворених від іменників та інших частин мови, уживаємо суфікс **-івк(-а)**: *гол**ів**ка, дол**ів**ка, нож**ів**ка, пол**ів**ка, спирт**ів**ка, част**ів**ка, шал**ів**ка, шихт**ів**ка.*

У деяких іменниках маємо суфікс **-овк(-а)**: *гол**о**вка* (капусти), *дух**о**вка.*

-ОК

13. В іменниках чоловічого роду після приголосних уживаємо суфікс **-ок**, голосний **о** якого в непрямих відмінках випадає: *верш**о**к, гай**о**к, кий**о**к, кіл**о**к, луж**о**к, струч**о**к.*

Після букв на позначення м'яких приголосних перед суфіксом **-ок-** пишемо **ь**: *деньо́к, пеньо́к*.

-ИР, -ИСТ,
-ИЗМ-,
-ІР, -ІСТ, -ІЗМ 14. **И** пишемо в іншомовних суфіксах **-ир,**
-ист, -изм, ужитих після **д, т, з, с, ц, ж, ч,**
ш, р: *бригади́р, каси́р, команди́р; банду-*
ри́ст, пейза́жіст, хори́ст; класици́зм, ро-
манти́зм, педанти́зм, терорі́зм.

І пишемо після інших приголосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм**: *банкі́р, пломбі́р; ідеали́ст, піані́ст, романі́ст; модерні́зм, ре-*
алі́зм, а також у словах, утворених від українських коренів: *боротьби́ст, побутові́зм, речові́зм* та ін.

Після голосних у суфіксах **-ір, -іст, -ізм** пишемо **ї**: *конвої́р,*
лицеї́ст, герої́зм.

§ 33. Прикметникові та дієприкметникові суфікси

-Н(-ИЙ),
-Н(-ІЙ) 1. За допомогою суфікса **-н(-ий)** від іменникових і дієслівних основ утворено основний склад якісних і відносних прикметників: *влучни́й, друзни́й* (спів), *західни́й, згубни́й, мільйонни́й, напускни́й, народни́й, принадни́й, природни́й, холодни́й.*

Суфікс **-н(-ий)** — один з основних прикметникових суфіксів, приєднаний до основ іншомовних іменників на **-ія**: *гармоні́йни́й, емоці́йни́й, категорі́йни́й, коаліці́йни́й, традиці́йни́й, пропорці́йни́й* та ін.

Суфікс **-н(-ий)** уживаємо в небагатьох прикметниках (переважно відносних): *брати́й, всесві́тній, городи́й, да́вній, житни́й, за́дній, краї́ній, лі́тній, майбу́тній, ма́терній, незабу́тній, осві́тній, пі́зній, ра́нній, самобу́тній, субо́тній, ха́тній* та ін.

Суфікс **-н(-ий)** — типовий для всіх прикметників відприслівникового і відіменникового походження, що мають перед цим суфіксом **ж, ш**: *блі́жній, вчора́шній, да́внішній, дома́шній, доро́жній, друзни́й* ('потиск руки'), *зовні́шній, коли́шній, му́жній, поздо́вжній, поро́жній, прийдéшній, ра́нішній, сінéшній, справ́жній, сього́днішній, тутéшній, худо́жній, але поту́жній.*

**-ИЧН-(-ИЙ),
-ІЧН-(-ИЙ)
[-ІЧН-(-ИЙ)]**

2. Після букв **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** у прикметниках, утворених від основ іншомовного походження, пишемо похідний суфікс **-ичн-(-ий)**: *ортопеді́чний, демократі́чний, синтаксі́чний, історі́чний*, після інших приголосних — **-ічн-(-ий)**: *академі́чний, анархі́чний, археологі́чний, географі́чний, ідилі́чний, симфоні́чний*, після голосних — **-їчн-(-ий)**: *прозаї́чний*.

-ИН, -ІН

3. У присвійних прикметниках, утворених від іменників першої відміни, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин**: *ба́ба — ба́бин, ма́ма — ма́мин, Га́нна — Га́ннин, Ка́трыя — Ка́трин, Мару́ся — Мару́син, свекру́ха — свекру́шин, ті́тка — ті́тчин*, після голосних — **-їн**: *Зо́я — Зо́їн, Марі́я — Марі́їн, Соло́мія — Соло́мійн, Софі́я — Софі́їн*.

**-ИН-(-ИЙ),
-ІН-(-ИЙ)**

4. У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин-(-ий)**: *бджолі́ний, голубі́ний, горобі́ний, качі́ний, орлі́ний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-їн-(-ий)**: *змі́їний, слов'я́їний*.

**-ИСТ-(-ИЙ),
-ІСТ-(-ИЙ)**

5. Ці прикметникові суфікси вказують на інтенсивний вияв ознаки. Суфікс **-ист-(-ий)** пишемо після букв, що позначають приголосні: *барв'я́стий, голос'я́стий, іскри́стий, пер'я́стий* (але *пері́стий* — рябий), *промен'я́стий*; суфікс **-їст-(-ий)** — після букв на позначення голосних: *ви́бої́стий, гно́ї́стий, олі́ї́стий, трої́ї́стий*.

**-ЕВ-(-ИЙ),
-ЄВ-(-ИЙ),
-ОВ-(-ИЙ)**

6. Суфікс **-ев-(-ий)** уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву на позначення м'якого або шиплячого приголосного **і** в яких наголос падає переважно на основу слова: *березне́вий, груше́вий, овоче́вий, ситце́вий*.

Якщо перед суфіксом **-ев-(-ий)** стоять букви на позначення приголосних **н, т** та **й**, тоді пишемо **-єв-(-ий)**: *значенне́вий, мисленне́вий, життє́вий, поняттє́вий, суттє́вий; алюмініє́вий, діє́вий, каліє́вий*.

Суфікс **-ов(-ий)**, незалежно від наголосу, уживаємо у прикметниках, що мають перед цим суфіксом букву, що передає твердий приголосний: *вітровий, казківий, кварцовий, палацовий, святківий, службовий*.

Суфікс **-ов(-ий)** пишемо у прикметниках, що мають перед ним букви на позначення шиплячих (**ж, ч, ш**), м'яких приголосних або **й**, причому в них наголос падає на закінчення: *біржовий, речовий, грошовий, дощовий; нульовий, стильовий; бойовий, гайовий, крайовий*.

За цими правилами пишемо суфікси **-ов-, -ев- (-єв-)** у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду:

а) суфікс **-ов-** уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду твердої групи: *батько — батькова, батькове; майстер — майстрова, майстрове; Петро — Петрова, Петрове; сусід — сусідова, сусідове; Шевченко — Шевченкова, Шевченкове*;

б) суфікс **-ев-** (після голосного **-єв-**) уживаємо у присвійних прикметниках, утворених від іменників другої відміни чоловічого роду м'якої та мішаної груп: *Андрій — Андрієва, Андрієве; Ігор — Ігорєва, Ігорєве; кобзар — кобзарєва, кобзарєве; пісняр — піснярєва, піснярєве; скрипаль — скрипалєва, скрипалєве; сторож — сторожєва, сторожєве; товариш — товаришева, товаришеве*.

Голосні **о, е** суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)** чергуються з **і** в закритому складі: *Василєва — Василів, майстрова — майстрів, Олексієва — Олексіїв*.

-УВАТ(-ИЙ), 7. Суфікс **-уват(-ий)**, а після букв на позначення м'яких приголосних звуків —
-ЮВАТ(-ИЙ), **-юват(-ий)**, уживаємо у прикметниках для
-ОВАТ(-ИЙ), вираження неповного ступеня вияву ознаки:
-ОВИТ(-ИЙ) *білуватий, горбуватий, круглуватий, темнуватий; синюватий*, а також властивості, подібності, схильності до чогось: *дулуватий, злодійкуватий, остюкуватий, піскуватий*.

Суфікс **-оват(-ий)** із наголошеним **о** маємо в небагатьох прикметниках: *плисківатий, стовбіватий*.

Суфікс **-овит(-ий)** уживаємо у прикметниках для передавання високого ступеня вияву ознаки: *гордові́тий, грошові́тий, таланові́тий*.

§ 34. Дієслівні суфікси

-УВА(-ЮВА-), -ОВА(-ЬОВА-) 1. У багатьох дієсловах української мови пишемо суфікс **-ува(-юва-)**: *будува́ти, керува́ти, міркува́ти, гостюва́ти, лікарюва́ти, учителюва́ти*.

У віддієслівних іменниках і дієприкметниках пишемо **-ува(-юва-)** тоді, коли на перший голосний цього суфікса не падає наголос: *вигру́чувати — вигру́чування, вигру́чуваний; очікува́ти — очікува́ння, очікуваний; підси́нювати — підси́нювання, підси́нюваний*.

Якщо в дієприкметникові і зрідка у віддієслівному іменникові наголос падає на перший голосний дієслівного суфікса, то пишемо **-ова(-ьова-)**: *друко́ваний, ма́льований, підпо́рядко́ваний, риштований, риштовання* (предметне значення), *упако́ваний, упако́вання* (предметне значення).

-ОВУВА(-ЬОВУВА-) 2. Суфікс **-овува(-ьовува-)** вживаємо в дієсловах і похідних від них іменниках та дієприкметниках, якщо перший голосний його наголошений: *завойо́бувати — завойо́бування, завойо́буваний; перемальо́бувати — перемальо́бування, перемальо́буваний; скупо́бувати — скупо́бування, скупо́буваний*.

-ІР-, -ІР- 3. В українській мові дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі буквосполучення **-ir-**, утрачають його в похідних від них формах: *дотува́ти — дото́ваний, дотува́ння; загітува́ти — загіто́ваний; закомпостува́ти — закомпосто́ваний; зареєструва́ти — зареєстро́ваний; конструюва́ти — конструйо́ваний, конструюва́ння; лобіюва́ти — лобію́ваний, лобіюва́ння; поінформува́ти — поінформо́ваний*.

Лише в деяких дієсловах для усунення небажаної омонімії зберігаємо **-ір-**; після **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** — **-ир-**, що поєд-

нуються з дієслівним суфіксом **-ува-**: *буксірувати* (бо є *буксувати*), *парірувати* (бо є *парувати*), *репетірувати* (бо є *репетувати*).

Суфікси **-ірува-**, **-ирува-** пишемо в поодиноких дієсловах: *драгірувати*, *котірувати*, *лавірувати*, *марширувати*, *пкірувати*, *третірувати*, *солірувати*.

ПРАВОПИС СЛІВ РАЗОМ, ІЗ ДЕФІСОМ, ОКРЕМО

§ 35. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПРАВОПISУ СКЛАДНИХ СЛІВ

Складні слова можна утворювати з двох і більше основ (слів) за допомогою сполучних голосних і без них.

Складні слова зі сполучними голосними **О, Е** (графічно — **Е та Є**)

1. Коли перша частина складного слова — прикметник твердої групи, тоді вживаємо сполучний звук **о**: *важкоатлét*, *гірничопромислóвий*, *чорно́зем*, *яснозóрий*.

Якщо перша частина складного слова — прикметник м'якої групи, тоді перед **о** пишемо **ь**: *верхньо́лужицький*, *давньо́руський*, *задньо́языко́вий*, *нижньо́гірський*, *передньо́боковий*, *ранньо́стіглий*, *середньо́віччя*, *середньо́добовий*, *синьо́бкий*.

2. Коли перша частина складного слова — основа іменника, числівника або займенника, тоді сполучним звуком буває:

1) **о** після твердого приголосного, зокрема й шиплячого: *водоза́бір*, *Водохрéстя*, *грушоподі́бний*, *доцомі́р*, *душогу́б*, *кашовáр*, *країнозна́вство*, *однодéнний*, *рибокомбіна́т*, *самовихо́вання*, *самовчи́тель*, *сировáр*, *торфорі́з*, *цементово́з*;

2) **о** в числівниковій основі **дво-** перед наступним приголосним, голосним і **й** у прикметниках та іменниках: *дво́вімірний*, *двоеле́ктродний*, *двоєді́ний*, *двоосо́вий*, *дво́ярусний*, *дво́бій*, *двого́лосся*, *двоєбо́рство*;

3) **е** після м'якого приголосного (неповодженого), яким закінчується основа іменника м'якої групи: *бурело́м*, *земле-*

мір, землетрус, киснетерапія, краплеподібний, працездатний, скелелаз, а в деяких словах — і після шиплячого: *дружелюбний, ножетримач, овочесховище*, але традиційно: *конов'язь, конозін, костогриз, костоправ, повітродув, повітрозабірник, свиноматка, свинопас*;

4) **е** після **й**, яким закінчується основа іменника м'якої групи, та після м'якого подовженого приголосного першої частини графічно передаємо буквою **є**: *боєздатність, життєздатний, життєпис, краєзнавство, націєтворення, сміттєзбіральний, хіміотерапія*.

3. Роль сполучного звука у складних словах виконують також:

1) останній голосний першого невідмінюваного іменника чи першої незмінної основи іншомовного походження, переважно **о**, **а**: *автовокзал, відеозапис, дискоклуб, Європарламент, Євросоюз, кінофільм, наночастинки, радіокомітет, стереоапаратура; медіалінгвістика, медіастилістика*;

2) голосний, яким закінчується перше слово:

а) **и**: *всюдихід, двадцятирічний, триатомний, трикілометровий, триніжок, триоксид, чотирибальний, чотирикутник, чотириосьовий, семиденний*;

б) **е**: *морепродукти, сонцестояння*;

в) **а** (графічно **а** і **я**): *кількаповерховий, кількаразовий, півтораметровий, сорокарічний; сім'ядоля, сім'япровід*;

г) **о**: *дев'яносторічний, стометровий, сторіччя*;

г) **у** (графічно **ю**): *двоюрідний, троюрідний*.

Складні слова без сполучного голосного

4. Складні слова утворюємо без сполучного голосного звука, якщо:

1) перша основа закінчується на приголосний: *Болград, Вішгород, Міргород, Нівгород, крайнебо, південь, хлорбензол, хлорвініл; -ох*, що є закінченням родового відмінка числівників **два**, **три**, **чотири** в порядкових числівниках і співвідносних із ними іменниках: *двохсотий, трьохтисячний, чоти-*

р'юхмільйонний, чотирьохмілярдний; двохсотріччя, трьохсотріччя, чотирьохсотріччя;

2) першу основу скорочено до приголосного: *артполк, будмайданчик, драмтеатр, завкафедри, літстудія, медзаклад, міськрада, педуніверситет.*

Правопис слів разом і з дефісом

5. Р а з о м пишемо:

1) складноскорочені слова (мішані та складові абрєвіатури) й похідні від них: *адмінресурс, адмінреформа, академвідпустка, багатвечір, бухоблік, власкор, виконроб, держміто, держустанова, елітжитло, епідемситуація, інвалюта, інофірма, інвестпроєкт, інтербригада, інформповідомлення, інформцентр, Кабмін, Київзеленбуд, комбат (комбатівський), лісгосп, медперсонал, мультфільм, нардєп, Нацбанк, ошадкніжка, профспілка (профспілковий), Святвечір, соцзабезпечення, соцстрах (соцстрахівський), спецвипуск, спецзавдання, спортмайданчик, фармпрепарат, штрихкод;*

2) слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на голосний і приголосний: *абро-, авіа-, авто-* ('само', 'автоматичний'), *агро-, аеро-, аква-, алко-, арт-, астро-, аудіо-, біо-, боди-, боді-* (перед голосним), *веб-, геліо-, гео-, гідро-, дендро-, екзо-, еко-, економ-, етно-, євро-, зоо-, ізо-, кібер-, мета-, метео-, моно-, мото-, нарко-, нео-, онко-, палео-, пан-, пара-, поп-, прес-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фоно-* та ін.: *аброморфема; авіарейс; автовідповідач; агробізнес; аерометод; акватехніка; алкотест; артрінок; астрокорекція; аудіоальбом; біоцикл; бодіарт, бодибілдинг; вебсторінка; геліоцентр; геополітика; гідропарк; дендропарк; екопродукти; економклас; етногурт; єврозона; євроремонт; зоосад; кібермашина; метамова; метеостанція; моновістава; мотокрос; наркобізнес; неомодерніст; онколікарня; панамериканський; паранаука, паранормальний; попгурт, попмузика; пресконференція; псевдогромадянський, псевдонаука; смартгодинник, смарткарта; соціосфера;*

телехроніка; фітотерапія; фолкгурт, фолькмузика; фонозатис, так само пишемо слова з питомими українськими частинами **іно-** (**іншо-**, **інако-**), **лже-**: *іновірець, іншовірець, іншодумець, інакодумець; лжепророк, лжесвідок*.

Примітка. Якщо іншомовні частини приєднані до власної назви або абревіатури, то між ними ставимо дефіс: *пан-Європа, псевдо-Фаст; веб-API, псевдо-ФОП*;

3) слова з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **нано-**, **полі-**, **преміум-**, **супер-**, **топ-**, **ультра-**, **флеш-**: *архіскладний, архішахрай; архидиякон; блицновіни, блицопитування; гіперзвук, гіпермаркет; екстраклас; макроекономіка, макромолекула; максіодяг; мідіодяг; мікроорганізми, мікрохвильі, мікрочастинка; мініблук, мінідиск, мінікомп'ютер; мультимільйонер; нанокomp'ютер, наночастинки; полімотивація, поліцукриди; преміумклас; супермаркет, супермодель, супермодний; топменеджер, топмодель; ультразвук, ультрамодний; флешінтерв'ю*.

Примітка 1. У частинах **максі-**, **міді-** кінцевий **і** перед приголосним наступного слова не переходить в **и**: *максімода, максісукня, мідімода, мідіспідниця*.

Примітка 2. Частина **топ-** із числівниками не поєднувана.

Примітка 3. Якщо такі іншомовні частини приєднані до власної назви або абревіатури, то їх пишемо з дефісом: *Супер-Шмідт, мікро-ЕОМ, міні-ПК, флеш-BIOS*;

4) слова з першою іншомовною частиною **анти-**, **віце-**, **екс-**, **контр-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-**, **унтер-**: *антивірус; віцеконсул, віцепрем'єр; ексміністр, експрезидент, експрем'єр-міністр, ексчемпіонка; контрадмірал, контрудар; лейбгвардієць, лейбмедик; оберлейтенант, обермайстер, оберофіцер, оберпрокурор; штабскапітан; унтерофіцер*.

Примітка 1. Із власними назвами та абревіатурами частини **анти-**, **екс-** пишемо з дефісом: *«Анти-Дюринг»; екс-Югославія; анти-АВН, екс-НДР*.

Примітка 2. У компонента **анти-** кінцевий **и** перед голосним наступного слова не переходить в **і**: **антиелектрón**, **антиімперіалістичний**, **антиінфекційний**, **антиінфляційний**, **антиісторичний**, **антиокіслувач**, **антиурядовий** (див. § 31);

5) слова, першою частиною яких є кількісний числівник, записаний словом: **двадцятип'ятиповерховий**, **двобічний**, **двоокій**, **півтораметровий**, **п'ятсотдвадцятип'ятиріччя**, **сімдесятиріччя**, **сімсотсорокаріччя**, **сорокарічний**, **сторіччя**, **тривідсотковий**, **трикутник**, **триярусний**, **чотириактний**, **чотиримісячний**.

6. З дефісом пишемо:

1) слова, утворені повторенням того самого дієслова, що виражають інтенсивну дію: **писав-писав**, **робів-робів**, **ходів-ходів**, або прикметника чи прислівника, що передають високий ступінь вияву ознаки: **білий-білий**, **багато-багато**, **далеко-далеко**, **легенький-легенький**, **лédве-лédве**, **сіньо-сіньо**, **тіхо-тіхо**;

2) слова, утворені внаслідок поєднання:

а) слів-синонімів: **гидко-бри́дко**, **зрóду-ві́ку**, **ті́шком-ні́шком**, **ча́сто-гу́сто**;

б) слів-антонімів: **бі́льш-ме́нш**, **в́идимо-нев́идимо**, **купі́вля-прóдаж**;

в) близьких за значенням слів, що передають єдине поняття: **ба́тько-ма́ти** ('батьки'), **хлі́б-сі́ль** ('їжа');

г) слів із тим самим коренем, але з різними закінченнями, префіксами чи суфіксами: **вєлі́кий-превєлі́кий**, **з да́вніх-даве́н**, **з ді́да-праді́да**, **ма́ло-пома́лу**, **пові́к-ві́ки**, **ра́дий-радісі́нський**, **сі́ла-силє́нна**, **ті́хий-тихє́сенський**.

Примітка. Два однакові іменники або числівники, один з яких має форму називного відмінка, а другий — орудного, пишемо окремо: **кіне́ць кінце́м**, **одні́м одна́**, **че́сть че́стю**, **чин чі́ном**;

3) слова, що означають приблизність: **де́нь-дру́гий**, **годи́на-дві**, **не сьогóдні-за́втра**, **три-чоті́ри**.

Примітка. Поєднання слів зі значенням приблизності або певних числових меж можуть складатися також і з двох числівників, позначених цифрами, між якими ставимо тире: **3 — 4 дні**, **учні 8 — 10 класів**;

4) складні вигуки і звуконаслідування, утворені повторенням того самого звукосполучення: *йй-бóгу, йй-пράво; гей-гéй, ге-ге-гé, дзень-дзелéнь, кру-кру́, ку-ку́, курлі-курлі́, ого-го-гó, ой-ой-óй, ох-хо-хó, тук-ту́к, тьох-тьóх;*

5) скорочення з належними до них цифрами: *Ан-124, Ан-225, БУ-1, ДС-3, ЖЕК-9, Зеленбóд-4, Су-53, Ту-154, Як-42;*

6) числівниково-буквені найменування класів, будинків, корпусів, поштових відділень та ін.: *7-А клас, 10-В клас, будинок № 28-Г, кóрпус 3-А; Кíїв-1;*

7) буквені наращения на цифри: *90-тí роки ХХ ст., 40-вí роки ХХ ст.; 2-й ряд, 2-га програ́ма, 2-ге повідóмлення; 7-й ряд, 7-ма вистáва, 7-ме завдáння; 3-й рядóк, 3-тя осóба, 3-тє завдáння; 1-й абзáц, 1-ша осóба, 1-ше звéрнення; 1,5%-й прибу́ток, 1,5%-ва компенсáція, 1,5%-ве пiдвiщення;*

8) ініціальну абрєвіатуру, написану великими або малими буквами кирилиці чи латиниці, з будь-яким словом: *ВІЛ-інфéкція, ВІП-зáла, ДНК-анáлиз, ДНК-експертiза, е-декларувáння, е-декларáція; пiн-код, PIN-код, смс-повідóмлення, sms-повідóмлення;*

9) дві ініціальні абрєвіатури, написані великими буквами: *ВІЛ-СНІД;*

10) слова-терміни, до складу яких входить буква алфавіту: *П-подiбний, Т-подiбний;*

11) деякі слова за традицією: *карт-блáни, стáтус-кво* та ін.

§ 36. Складні іменники

1. **Р а з о м** пишемо:

1) складні іменники, у яких поєднані за допомогою сполучного голосного звука дві основи, друга з яких — віддієслівного походження: *водопiй, водолáз, газогiн, глибиномiр, глинокóп, дроворуб, лiсосплáв, ляльковóд, металорiз, м'ясоiд, самохiд, сiнокiс, солевáр, стрiчкорiз, тепловóз, трубоклáд, хлiборiз, хлiборáр;*

2) складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ за допомогою сполучного голосного: *бiлокрiвцi, високогiр'я, густолiсся, дрiбнóлiс, жовтоцвiт, синьоцвiт, червонiнiжка, червонопiрка, чорнóзем, чорнóлiс, чорнóслив;*

3) складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного з двох іменникових основ: *верболіз, газобалон, глинописок, лісостеп, людинодень, льонолаван, металопласт, носоріг, сталебетон, тоннокілометр, торфогній, шлакоблок;*

4) іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**, що виконують роль сполучних голосних: *автомагістраль, агрокультура, відеофільм, велопробіг, дискомузика, єврорінок, кінозал, нанодіагностика, радіокомітет, стереоекран, фотосправа; медіахолдинг;*

5) складні іменники, утворені з дієслова у формі другої особи однини наказового способу, закінчення якого є сполучним голосним, та іменника: *горіцвіт, зірвіголова, перекотіполе, пройди́світ; Колі́вушко, Непі́йпиво, Непі́йвода, Тягні́бік; Перебій́ніс, Убий́вовк* (прізвища);

6) складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівників **дев'яносто**, **сто** — називного), іменникової основи та суфікса: *дванадцятитонка, двохсотріччя, дев'яностоп'ятиріччя, дев'яносторіччя, стоп'ятдесятиріччя, сторіччя, трьохсотп'ятдесятиріччя, шестиденка.*

Примітка. Якщо кількісний числівник записаний цифрами, то його приєднуємо до другої частини за допомогою дефіса: *750-річчя, 1030-ліття;*

7) складні іменники з першою частиною **напів-**, **полу-**: *напівавтомат, напівімля, напівкуц, напівлюдина, напівмавна, напівпітьма, напівпра́вда, напівфабрика́т; полудрабок, полукіпок, полумисок.*

Примітка. Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням 'половина' з наступним іменником — загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів аркуша, пів відрá, пів години, пів літра, пів міста, пів огірка, пів острова, пів яблука, пів ями, пів ящика; пів Європи, пів Києва, пів України.*

Якщо **пів** із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *піваркуш, південь, півзахист, півколо, півкуля, півлітра* (розм. 'пляшка з горілкою або іншою випивкою ємністю 0,5 літра'), *півмісяць, півоберт, півовал, півострів;*

8) складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогуртók, радіоспектрогеліографія, світловолодікув́ання, термогідродина́міка.*

2.3 дефісом пишемо:

1) складні іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука. У них відмінюємо або обидва іменники, або тільки другий.

А. Обидва іменники відмінюємо, якщо вони означають:

а) спеціальність, професію, наукові звання: *гінеко́лог-ендокрино́лог, лікар-екóлог, магніто́лог-астроно́м, худо́бжниця-карика́турістка, член-кореспондéнт;*

б) протилежні за змістом поняття: *купівля-прóдаж, рóзтяг-стиск;*

в) казкових персонажів: *Зáйчик-Побігáйчик, Лисі́чка-Сестри́чка, Цап-Відбува́йло;*

г) рослини: *брат-і-сестра́.*

Б. Другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник:

а) визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником: *бізнес-план, бізнес-проє́кт, блок-систéма, буй-ту́р, дízель-мото́р, до́пінг-контро́ль, дур-зілля, жар-пти́ця, інтeрне́т-видáння, інтeрне́т-пóслуга, ко́зир-дівка, компáкт-диск, крeкінг-процéс, піар-áкція, піар-кампáнія, розрив-трава́, фан-клуб, фітнес-клуб, чар-зілля;*

б) є назвою букви грецького алфавіту: *áльфа-про́мені, áльфа-ро́зпад, áльфа-часті́нка, бéта-про́мені, бéта-ро́зпад, бéта-часті́нка, дéльта-промі́ння, дéльта-фу́нкція, дéльта-часті́нка;*

в) разом із другим іменником становить єдине найменування військового звання, державної посади: *генерáл-лейтенáнт, генерáл-майо́р, прем'є́р-міні́стр;* складної одиниці вимірювання: *кілова́т-годи́на, мегавáт-годи́на;* узвичаєних музичних понять: *до-діéз, мі-бeмо́ль, сі-бeмо́ль, соль-діéз* та ін.;

проміжних сторін світу: *норд-вєст, норд-бст*; деяких рослин: *сон-трава́, ма́ти-й-мáчуха*;

г) є невідмінюваним іменником іншомовного походження: *карао́ке-бар, су́ші-бар*;

2) складні іменники, утворені з двох самостійних слів за допомогою сполучного голосного **о**: *А́встро-Угóрщина, мон-го́ло-татáри, у́гро-фі́ни*;

3) першу частину складного слова (яку пишемо разом або з дефісом), за якою вжите слово з такою самою, як і в першій, другою частиною: *а́удіо- та відеопро́дукція, ку́лько- й ро́ліко-підши́тники, на́ціє- і державотві́рні процéси, ра́діо- й теле-апара́тура, те́пло- й гідроелеќтростáнції*.

§ 37. Прикладка

Між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс або пишемо їх окремо, що залежить від їхнього значення і послідовності розташування.

1. **Дефіс** ставимо:

1) якщо означальний (прикладковий) іменник ужито після означуваного іменника: *вовк-жа́дню́га, дівчина-розу́мниця, земля-ма́ти, коза́к-характе́рник, краї́на-інве́стор, краї́на-кре-дито́р, мо́ва-джерело́, мо́ва-посере́дниця, о́чі-намисті́нки, боєць-патріо́т, хло́пчик-мізі́нчик, Украї́на-не́нька*;

2) якщо означальним іменником є родова назва, ужита після іменника — видової назви: *Дніпро́-ріка́, звіробі́й-трава́, Йо́рдáн-річка́, Сапу́н-гора́*;

3) якщо означуваний і означальний іменники можуть мінятися місцями, але означальну роль виконує другий іменник: *дівчина-грузи́нка і грузи́нка-дівчина, учи́тель-фі́зик і фі́зик-учи́тель, худо́бжник-пейза́жист і пейза́жист-худо́бжник*;

4) якщо означальний іменник уходить до складу терміна, де він утратив своє значення, унаслідок чого утворився складний іменник без сполучного звука: *гриб-парази́т, жук-коро́їд, за́сць-біля́к, за́сць-руса́к, льон-довгу́нець, льон-кучеря́вець, льон-сире́ць*.

2. **Дефіс** не ставимо:

1) якщо означальний іменник ужито перед означуваним іменником: *не́нька Украї́на*;

2) якщо означальний іменник є видовою назвою до першого іменника — родової назви: *гора Сапу́н, держа́ва Украї́на, місто Ки́їв, ріка Дніпро́, село Мо́ринці, трава звіро́бій*.

Примітка. Про вживання розділових знаків із поширеними прикладами див. § 161, п. 6б.

§ 38. Складні числівники

1. **Разом** пишемо:

1) складні кількісні числівники: *одина́дцять, півтора́, п'ятдеся́т, тریста́ (трьохсо́т, трьомста́м, трьомаста́ми, (на) трьохста́х)*;

2) складні порядкові числівники, останнім компонентом яких є **-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний**: *дев'ятисо́тий, трьохсо́тий; двохті́сячний, десяти́тисячний, п'ятсоттри́дцятиті́сячний; чотирьохмі́льйо́нний, п'ятдесятимі́льйо́нний, шістдесятип'ятимі́льйо́нний; семимі́льярдний, трьохмі́льярдний*.

Примітка 1. Складені кількісні та порядкові числівники пишемо окремо: *ті́сяча п'ятсо́т, три́дцять ві́сім; мі́льйо́н трьохті́сячний, мі́льярд чотирьохмі́льйо́нний, ті́сяча дев'ятсо́т ві́сімдеся́т восьми́й*.

Примітка 2. Кількісні та порядкові числівники, до складу яких уходить форма з **половиною**, пишемо окремо: *дві́ з полови́ною ті́сячі, три́ з полови́ною ті́сячний загі́н*.

2. **З дефісом** пишемо порядкові числівники, першу частину яких передано цифрами: *3-ті́сячний, 35-мі́льйо́нний, 4-мі́льярдний*.

§ 39. Складні займенники

1. **Разом** пишемо складні неозначені займенники, утворені від займенників інших семантичних груп за допомогою часток **аби-, ані-, де-, -сь**: *аби́кто (аби́кого, аби́кому та ін.), аби́ який (аби́якого, аби́якому та ін.), аби́чий (аби́чийого, аби́-*

чийому та ін.); *аніхто* (анікого, анікому та ін.), *аніщо* (анічого, анічому та ін.), *аніякий* (аніякого, аніякому та ін.), *анічий* (анічийого, анічийому та ін.); *дехто* (декого, декому та ін.), *дещо* (дечого, дечому та ін.), *деякі* (деяких, деяким та ін.); *хтось* (когось, комусь та ін.), *щось* (чогось, чомусь та ін.), *якийсь* (якогось, якомусь та ін.), *котрійсь* (котрогось, котро-мусь та ін.).

2. **З дефісом** пишемо складні неозначені займенники, що мають у своїй будові частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-**: *будь-хто* (будь-кого та ін.), *будь-що* (будь-чого та ін.), *будь-чий*, *будь-який*; *котрій-будь*, *хто-будь*, *чий-бұдь*, *що-бұдь*, *який-бұдь*; *котрій-небұдь*, *хто-небұдь*, *чий-небұдь*, *що-небұдь*, *який-небұдь*; *казна-хто*, *казна-чий*, *казна-що*, *казна-який*; *хтозна-який*; *бозна-що*, але: *будь у кого*, *будь на чому*, *казна з ким*, *хтозна при кому*, *бозна в кого*, бо між часткою і займенником ужито прийменник.

§ 40. Складні прикметники

1. **Разом** пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, які пишуть разом: *агрокультурний* (агрокультура), *електросиловий* (електросила), *лісостеповий* (лісостеп), *монокультурний* (монокультура), *м'ясозаготівельний* (м'ясозаготівля), *радіофізичний* (радіофізика), *самохідний* (самохід), *сірководневий* (сірководень), *теплообмінний* (теплообмін), *хлібозаготівельний* (хлібозаготівля), *цементобетонний* (цементобетон), *чорноземний* (чорнозем);

2) складні прикметники зі сполучними голосними **о**, **е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**) з першою іменниковою основою на приголосний; з першою числівниковою основою на **-и**, **-о**, **-а**, що виконують роль сполучного голосного; з першою основою невідмінюваного числівника на приголосний. Вони охоплюють:

а) складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника: *високоврожайний* (високий урожай),

внутрішньооб'єктивний (внутрішнє око), *довгохвильовий* (довгі хвили), *загальнодоступний* (загальний доступ), *загальноосвітній* (загальна освіта), *західноукраїнський* (Західна Україна), *зовнішньополітичний* (зовнішня політика), *короткостебловий* (коротке стебло), *легкоатлетичний* (легка атлетика), *мовностильовий* (мовний стиль), *молочнопромислобий* (молочна промисловість), *м'якопіднебінний* (м'яке піднебіння), *народногосподарський* (народне господарство), *народнопоетичний* (народна поезія), *низькопродуктивний* (низька продуктивність), *первіснообщинний* (первісна община), *правобережний* (правий берег), *сільськогосподарський* (сільське господарство), *східнослов'янський* (східні слов'яни);

б) складні прикметники, утворені з основи дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника: *волелюбний*, *деревообробний*, *машинобудівний*, *світлопоглинальний*, *сміттєочисний*, *соломоподрібноувальний*, *сталерозливний*, *струмовимірювальний*.

Примітка. Якщо друга частина походить від префіксального дієслова, то складний прикметник пишемо з дефісом: *вантажно-розвантажувальний*, *контрольно-вимірювальний*;

в) складні прикметники, перша частина яких утворена від прислівника, а друга — від прикметника: *багатопрогінний*, *важкорозчінний*, *круглообертальний*, *легкозаймістий*, *малочутливий*, *сильнодійний*, *тонкомірний*, *тугоплавкий* чи від дієприкметника: *багатоспрямований*, *важкопрогнозований*, *високооплачуваний*, *густозаселений*, *довгоочікуваний*, *маловживаний*, *низькооплачуваний*, *новоутворений*, *новозаснований*, *різноспрямований*, *свіжозрубаний*, *свіжоскопаний*, *слабконастягнутий*, *тонкомелений*, *тонкорозпоршований*.

Примітка 1. Прислівники, утворені з відносних (зрідка — якісних) прикметників, здебільшого зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий*, *валянтно пов'язаний*, *вільно конв'єртований*, *діаметрально протилежний*, *компетентнісно орієнтований*, *науково обгрунтований*, *послідовно миролюбний*, *професійно орієнтований*, *соціально активний*, *соціально свідомий*, *со-*

ціально небезпечний, суспільно корисний, суспільно необхідний, хімічно стійкий, чітко окреслений.

Примітка 2. Складні терміни, перша прислівникова частина яких уточнює значення другої прикметникової частини, переважно складної за будовою, пишемо разом: *видовженогутупоконічний, короткогрушоподібний, округлояйцеподібний;*

г) складні прикметники (з двох або кількох частин), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його: *вужкодіалектне* (мовне явище), *глибокозадньоязиковий* (звук), *давньоверхньонімецька* (мова), *двоуглекислий* (газ), *лінгвостилістичні* (особливості), *середньоверхньонімецька* (мова), *середньонижньонімецька* (мова), також — *глухонімий, сліпоглухонімий;*

г) складні прикметники зі сполучним голосним **е** (**е** після м'якого приголосного та графічно **є** після **й**), першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний: *вуглецевмісний, кальцієвмісний, натрієвмісний;*

д) складні прикметники з першою іменниковою основою на приголосний: *натрійорганічний, хлорфенольний;*

е) складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний словом, що має форму на:

— **и**: *двадцятиповерховий, десятиметровий, п'ятдесяти-тінний, семиразовий, стодвадцятип'ятирічний, трипудовий, чотиріколісний;*

— **о**: *двометровий, двоосьовий, столітровий;*

— **а**: *півторавідерний, сорокагодинний, сорокаденний;*

— приголосний: *піввідерний, півкілограмовий, півкіломет-ровий, півлітровий.*

2. З дефісом пишемо:

1) прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть із дефісом: *дизель-моторний* (дизель-мотор), *монголо-татарський* (монголо-татари), *націонал-патріотичний* (націонал-патріот), *норд-остовий* (норд-ост), *сі-бемольний* (сі-бемоль), *соціал-демократичний* (соціал-демократ), *соціал-патріотич-*

ний (соціал-патріот), *соціал-пацифістський* (соціал-пацифіст), *угро-фінський* (угро-фіни); *івано-франківський* (Івано-Франківськ), *пуща-водицький* (Пуща-Водиця);

2) складні прикметники, утворені за допомогою сполучного голосного **о** або **е** із двох прикметникових основ. Вони охоплюють:

а) складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття: *аграрно-промисловий*, *архітектурно-будівельний*, *військово-морський*, *військово-польовий*, *військово-спортивний*, *воєнно-промисловий*, *воєнно-стратегічний*, *електронно-обчислювальний*, *киснево-водневий*, *крапково-штриховий*, *культурно-технічний*, *лінійно-стрічковий*, *лісорізно-стругальний*, *мовно-літературний*, *молочно-м'ясний*, *музично-танцювальний*, *м'яльно-тіпальний*, *навчально-виховний*, *навчально-науковий*, *науково-експериментальний*, *науково-прикладний*, *постачально-збутовий*, *свердлильно-довбальний*, *свердлильно-шліфувальний*, *свинцево-мідний*, *спінно-черевний*, *столярно-теслярський*, *судинно-капілярний*, *сушійно-сортувальний*, *суспільно-політичний*, *художньо-реставраційний*, між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник **і**, пор.: *аграрний і промисловий*, *навчальний і виховний*.

Примітка. Складні субстантивовані прикметники *військовозобов'язаний*, *військовополонений* пишемо разом;

б) складні прикметники, перша основа яких закінчується на **-ико** (**-іко**): *діалектико-матеріалістичний*, *історико-культурний*, *лірико-епічний*, *логіко-граматичний*, *медико-генетичний*, *механіко-математичний*, *політико-економічний*, *хіміко-бактеріологічний*;

в) складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою *золото-валютний*, *крохмале-потоковий*, *м'ясо-вівняний*, *м'ясо-молочний*, *м'ясо-сільний*, *м'ясо-яєчний*, *овоче-картопляний*, *овоче-молочний*, *сіро-ковбасний*, *цукро-протеїновий*.

Примітка. Складні прикметники такого зразка, уживані як наукові терміни, пишемо разом: *головонігі*;

г) складні прикметники, основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі: *блакiтно-сiнiй, гiркувато-солоний, жовто-блакiтний, жовтувато-рожевий, кисло-солодкий, молочно-бiлий, сiро-голубий, слiпучо-бiлий, тiмно-зелений, червоно-зелено-сiнiй*, але: *жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори);

г) складні прикметники, основи яких називають проміжні сторони світу: *пiвденно-зiхiдний, пiвденно-схiдний, пiвнiчно-зiхiдний, пiвнiчно-схiдний*;

д) складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом: *всесвітньо-iсторiчний, лiтературно-художнiй, народно-вiзвольний, пiдзiлистоболотний*;

3) складні прикметники, першою основою яких є числівник, записаний цифрою, яку вимовляють із відповідним відмінковим закінченням, що водночас слугує сполучним голосним. Це закінчення:

а) **-и**: *20-поверховий, 7-разовий, 125-рiчний, 30-кiлограмовий*;

б) **-о**: *90-метровий, 90-рiчний, 100-годинний*;

в) **-а**: *40-градусний, 40-дiнний, 1,5-вiдсотковий*.

§ 41. Прислівники

1. **Р а з о м** пишемо:

1) прислівники, утворені сполученням префікса з прислівником: *вiднiні, вiдтепер, донiні, дотепер, забагато, задiвго, занiдто, набагато, навiчно, надалi, надiвго, назавжди, назiвсiм, наскрiзь, насправдi, насторч, отiк, отiм, отут, повсюди, подiкуди, позавчiра, позiторiк, потрiху, утрiчi*.

Примiтка. Від таких прислівників потрібно відрізнати сполучення прийменників із незмінюваними словами, уживаними зі значенням іменника. Ці сполучення **пишемо окремо**: *вiд сьогодні, до завтра, на завтра, на потiм* (Не відкладайте цього до завтра (на завтра, на потiм)); *за багато* (За багато рiкiв син уперше приiхав); *на багато* (Подiлити на багато груп); *на добранiч, на урi*;

2) прислівники, утворені історично з прийменника та іменника: *бéзвісти*, *вб́ік* (*уб́ік*), *вв́ечері* (*ув́ечері*), *вво́лю* (*ув́олю*), *вво́лос* (*уво́лос*), *вво́рі* (*уво́рі*), *вво́ру* (*уво́ру*), *вво́день* (*уде́нь*), *вво́мку* (*уво́мку*), *вво́знакі* (*уво́знакі*), *вво́низ* (*уво́низ*), *вво́дразу*, *вво́край* (*уво́край*), *вво́купі* (*уво́купі*), *вво́лад* (*уво́лад*), *вво́літку* (*уво́літку*), *вво́низу* (*уво́низу*), *вво́ночі* (*уво́ночі*), *вво́сені*, *вво́пень* (*уво́пень*), *вво́перед* (*уво́перед*), *вво́перек* (*уво́перек*), *вво́ору* (*уво́ору*), *вво́раз* (*уво́раз*), *вво́ранці* (*уво́ранці*), *вво́решті* (*уво́решті*), *вво́рівень* (*уво́рівень*), *вво́рівні* (*уво́рівні*), *вво́ряд* (*уво́ряд*), *вво́середині* (*уво́середині*), *вво́слід* (*уво́слід*), *вво́смак* (*уво́смак*), *вво́щерть* (*уво́щерть*), *вво́верху*, *вво́віку*, *вво́вкола*, *вво́влі*, *вво́горі*, *вво́дбу*, *вво́дому*, *вво́дупи*, *вво́днізу*, *вво́дтла*, *вво́дценту*, *вво́дміж*, *вво́дочі*, *вво́дніч*, *вво́драз*, *вво́дразом*, *вво́дбуку*, *вво́дверху*, *вво́двіку*, *вво́дгорі*, *вво́дду*, *вво́дподо*, *вво́днізу*, *вво́дзла*, *вво́дкола*, *вво́дразу*, *вво́дранку*, *вво́дрештою*, *вво́дду*, *вво́дсередини*, *вво́дбік*, *вво́дверх*, *вво́дверху*, *вво́двесні*, *вво́дворіт*, *вво́двік*, *вво́двіки*, *вво́двіч*, *вво́дору* (але *на-гору́*), *вво́двечір*, *вво́дворі*, *вво́дголодь*, *вво́дзелень*, *вво́дмір*, *вво́дміру*, *вво́дзад*, *вво́дніз*, *вво́днізу*, *вво́дстанок*, *вво́дстанку*, *вво́дпам'ять*, *вво́дперед*, *вво́дполовину*, *вво́дпочатку*, *вво́дприклад*, *вво́дпровесні*, *вво́драз*, *вво́дрешті*, *вво́дрівні*, *вво́дсилу*, *вво́дспід*, *вво́дсподі*, *вво́дсторожі*, *вво́даву*, *вво́дбік*, *вво́дбіч*, *вво́двіку*, *вво́дліч*, *вво́дряд*, *вво́дбіч*, *вво́дверх*, *вво́двік*, *вво́двілі*, *вво́дду*, *вво́дночі*, *вво́дпліч*, *вво́друч*, *вво́дряд*, *вво́дсередині*, *вво́дчасті*, *вво́дкраю*, *вво́дпереду*, *вво́дпочатку*;

3) прислівники, утворені історично з прийменника і віддієслівного кореня: *вво́дпам'ятку* (*уво́дпам'ятку*), *вво́дпереміш* (*уво́дпереміш*), *вво́дплав* (*уво́дплав*), *вво́дплач* (*уво́дплач*), *вво́дрозкид* (*уво́дрозкид*), *вво́дрозліт* (*уво́дрозліт*), *вво́дрозсип* (*уво́дрозсип*), *вво́дрозтіч* (*уво́дрозтіч*), *вво́двіліт*, *вво́двідліг*, *вво́двідріз*, *вво́дзахват*, *вво́дздогяд*, *вво́дзустріч*, *вво́дперебій*, *вво́дпереваги*, *вво́дперевваги*, *вво́дперекір*, *вво́дпереріз*, *вво́дпідпінтку*, *вво́доказ*, *вво́дохвати*, *вво́долом*, *вво́допале*, *вво́доххват*, *вво́дскоком*, *вво́дспіх*;

4) прислівники, утворені історично з прийменника і короткого (нечленного) прикметника: *вво́ддавна*, *вво́дданне*, *вво́дручну́* (*уво́дручну́*), *вво́дгола*, *вво́допізна*, *вво́довізна*, *вво́домолоду*, *вво́дново*, *вво́дтемна*, *вво́дсока*, *вво́дгарячу*, *вво́дгка*, *вво́дліва*, *вво́днову*, *вво́дрідка*, *вво́двгне*, *вво́дрізно*, *вво́дшвидку́*, *вво́длізу*, *вво́дмалу*, *вво́двна́*, *вво́дста*, *вво́д'яну*;

5) прислівники, утворені історично з прийменника та числівника: *вво́двоє*, *вво́дтроє*, *вво́дчетверо*, *вво́ддесятеро*; *вво́дперше*, *вво́ддруге*, *вво́дрете*, *вво́дчетверте* та ін.; *вво́двоє*, *вво́дтроє*, *вво́дчетверо* та ін.;

удво́х, утрьо́х, учотирьо́х та ін.; водно́, заодно́, пооди́нці, спéриу;

6) прислівники, утворені історично з прийменника і займенника: *внічию́ (унічию́), вті́м (уті́м), навіщо́, на́що, передусі́м, почі́м, почо́му, але: до чо́го, за ві́що, за що́* в ролі додатків;

7) прислівники, утворені історично сполученням кількох прийменників з основою слова будь-якої частини мови: *вдо́-світа (удо́світа), вподо́вж (уподо́вж), завбі́льшки, завгли́бшки, завдо́вжки, завто́вшики, завча́су, зави́йришки, знадо́бору, навздо-гін, на́взнак, навкі́дьки, навко́ло, навкру́гі, навкула́чки, навмі́с-не, навпакі́, напереді́ми, навпрі́сядки, навпросте́ць, навря́д, на́вскáч, на́вскі́с, навско́сі, навспра́вжки, на́встіж, навті́кача́, наздогін, нао́сліп, напогото́ві, позавчо́ра, попі́дті́нню, спі́д-ло́ба;*

8) складні прислівники, утворені історично з кількох основ і прийменника чи без нього: *босо́ніж, водно́сталь, ліво́руч, ми-мово́лі, мимої́здом, мимохі́дь, мимохі́ть, насáмперед, нати́ще-серце, нашивидку́руч, обо́біч, обі́руч, очеви́дно, повсякча́с, пра-во́руч, привсе́людно, самохі́ть, стрі́мго́лов, тимчасо́во, чим-ду́ж, чимра́з;*

9) прислівники, утворені поєднанням часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** зі словом будь-якої частини мови: *аби́куди, аби́як; ані́скільки, ані́телень, ані́тро́хи, ані́чичі́рк, ані́як; деда́лі, де́інде, де́коли, де́куди; чимáло; щовéчора, щогоди́ни, щода́лі, щодéнно, щодня́, щоду́ху, щомі́сяця, щомо́га, що-найбі́льше, щонайдо́вше, щонайду́жче, щонайкра́ще, що-найме́нше, щонайші́рше, щонóчі, щопра́вда, щора́з, щора́зу, щоро́ку, щосі́ли, щохвилі́ни та ін.; якомо́га, яко́сь і якóсь (із різними значеннями), якра́з, якнайбі́льше, якнайду́жче, як-найдо́вше та ін.*

Примітка. Потрібно відрізнити прислівники, утворені з прийменників або часток і слів різних частин мови (їх **пишемо разом**), від прийменників або часток та іменників, прикметників, займенників, прислівників, що зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови (їх **пишемо окремо**). Наприклад: *Він поверну*

убік і Хтось ударив спортсмена у бік. Спочатку було слово і З початку розмови вони зрозуміли вашу думку. Прочитай вірш на- нам'ять і На нам'ять він подарував мені книжку. Усередині щось дуже заболіло і Це правило шукай у середині розділу. Хлопці домовилися йти вкупі до міста і У купі піску гралися діти. Зауважую вам востаннє і Вони постукали в останнє вікно. Ми чуємо це вперше і Зайдемо в перше село. Утім, я не заперечую і У тім спектаклі виступав і я. Ми зробили чимало і Чи мало вам допомагали в житті? Нащо було починати справу? і На що ви натякаєте? Ми теж виступали на зборах і Він говорив те ж, що і я. Якось уже воно буде і Як ось і батько на поріг.

2. Окремо пишемо:

1) прислівникові сполуки, що складаються із прийменника та іменника (непохідного або похідного), у яких іменник зберігає конкретне лексичне значення й граматичну форму, особливо коли між прийменником і поєднаним із ним іменником можливе означення, виражене прикметником, займенником, числівником: *без відома, без жалью, без кінця, без кінця-краю, без краю, без ладу, без ліку, без меті, без наміру, без пуття, без сліду, без смаку, без сумніву, без угаву, без упину, без чэрги; в (у) затишку, в (у) нагороду, в (у) ногу, в обмін, в обріз, в (у) позику, в (у) цілості; до біса, до впадоби, до гурту, до діла, до загину, до запитання, до краю, до кріхти, до ладу, до ліха, до лиця, до міри, до ноги, до обиду, до останку, до пари, до пня, до побачення, до пори, до пуття, до речі, до решти, до смаку, до смерті, до снаги, до сьогодні; за години, за дня, за кордон, за кордоном, за рахунок, за світла; з болу, з-за кордону, з краю в край, з переляку, з радості, з розгону; на біг, на вагу, на весну (але навесні), на вибір, на видноті, на відмінно, на відчай, на віку, на гамуз, на голову, на диво, на дозвіллі, на жаль, на зло, на зразок, на льоту, на мить, на ніщо, на око, на поруки, на прощання, на радість, на радощах, на руку, на самоті, на світанку, на скаку, на славу, на слово, на сміх, на совість, на сором, на ходу, на шкоду, на щастя; над силу; не з руки; ні на гріш; під боком, під гору, під силу; по закону, по змозі, по знаку, по правді, по силі,*

по совісті, по сусідству, по сүті, по чэрзі, по щірості; уві сні; у пómіч, у стокрát; чéрез сілу, як трéба;

2) словосполучення, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка — займенників, числівників) та одного або двох прийменників: *від рáнку до вéчора, день у дéнь, з бóку на б́ік, з дня на дéнь, од́ін в од́ін, раз у рáз, рік у р́ік, сам на сáм, час від чáсу;*

3) словосполучення, що виконують у реченні функцію прислівника і утворені з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) та іменника: *дрúгого дня, тёмної нóчі, тим рáзом, тим чáсом;*

4) прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: **по двóє, по трóє, по чéтверо.**

3. З дефісом пишемо:

1) прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника-префікса **по-** і суфіксів **-ому** або **-и**: **по-бáтьківському, по-бойовóму, по-брáтньому, по-господáрському, по-іншому, по-козáцькому, по-на́шому, по-сво́єму, по-сусідському, по-украї́нському, по-христия́нському; по-бáтьківськи, по-брáтёрськи, по-господáрськи, по-лю́дськи, по-сусідськи, по-украї́нськи; по-з́яччи, по-ведме́жи;** також **по-латі́ні.**

Примітка 1. У прислівниках такого зразка, утворених від складних прикметників, що їх пишемо з дефісом, дефіс ставимо тільки після **по**: **по-соціáлдемократі́чному, по-генерáлгубернáторському.**

Примітка 2. Прийменник **по** пишемо окремо від форми місцевого відмінка іменника **батько**: **по бáтькові;**

2) прислівники, утворені за допомогою прийменника-префікса **по-** від порядкових числівників: **по-пéрше, по-дрúге, по-трéтє** та ін.;

3) неозначені прислівники, що мають у своєму складі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-**: **будь-де́, будь-колі́, будь-куді́; коли́-будь, куді́-будь; де-не́будь, коли́-не́будь, куді́-не́будь, як-не́будь; ка́зна-де, ка́зна-колі́; абі́-то, дéсь-то, та́к-то; хтóзна-де, хтóзна-як;**

4) складні прислівники, утворені з двох прислівників: **вря́д-ді́-годи́, десь-інде́, десь-інколи́, с'як-та́к** та ін.;

5) складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів чи зі службовими словами між ними: *далéко-далéко, лéдве-лéдве, ось-ось, тiхо-тiхо; будь-що-бúдь, вiч-нá-вiч, всьогó-нá-всьогó, де-не-дé, коли-не-коли, плiч-ó-плiч, хоч-не-хóч, як-не-як;*

6) прислівники термінологічного характеру за традицією: *де-фáкто, де-ю́ре.*

§ 42. Прийменники

1. **Разом** пишемо:

1) складні прийменники, утворені сполученням одного або двох (іноді трьох) прийменників зі словом будь-якої частини мови: *вна́слідок (уна́слідок), вподо́вж (уподо́вж), впродо́вж (упродо́вж), замість, навздогiн, навкóло, наперéйми, назу́стрiч, напередóдні, наприкі́нці, повздо́вж;*

2) складні прийменники, утворені з двох і більше простих прийменників: *за́для, зара́ди, окрiм, по́за, помі́ж, по́над, попере́д, по́при, посéред, прóміж.*

2. **З дефісом** пишемо складні прийменники, утворені з простих прийменників **з, із** та інших прийменників: *з-за (iз-за), з-над, з-пéред, з-пiд (iз-пiд), з-пóза, з-пóміж, з-пóнад, з-пóпiд, з-пóсеред, з-прóміж.*

3. **Окремо** пишемо складені прийменники *у (в) рáзі, пiд кiнéць, пiд час.*

§ 43. Сполучники

1. **Разом** пишемо складні сполучники, утворені внаслідок поєднання повнозначних чи службових слів із частками або прийменниками: *анiж, затé, мóвби, нáчeб, нáчeбто, немóв, немóвби, немóвбито, ненáчe, ненáчeбто, нiби, нiбито, нiж, óтже, отóж, причóму, протé, сéбто, тóбто, цéбто, щоб, якби́, якщó.*

Примітка. Складні сполучники *затé, протé, щоб, якби́, якщó* треба відрізняти від спільнозвучних займенників (*те, що*) та прислів-

ника (**як**), що їх пишуть із простими прийменниками **за, про** та часткою **би (б)** окремо. Сполучники **зате, проте** можна замінити одним із протиставних сполучників (**а, але, однак**), тоді як прийменники **за, про** та вказівний займенник **те** — не можна. Наприклад: *Хоч не застав Івана вдома, **зате** пройшовся і **За те** оповідання його похвалили.*

Сполучник **щоб** відрізняється від займенника **що** із часткою **б** тим, що на займенник **що** виразно падає логічний наголос. Наприклад: *Він сказав, **щоб** усі прийшли і **Що б** ви сказали, коли б я не приїхав?*

Сполучники **якби, якщо** відрізняються від спільнозвучного з ними прислівника **як** із часткою **би** та займенником **що** тим, що вони поєднують частини у складному реченні, а на прислівник **як** завжди падає логічний наголос. Наприклад: ***Якби** тут був мій товариш, я був би щасливий і **Як би** краще виконати це завдання! **Якщо** хочеш, допоможу тобі і **Як що** трапиться, нарікай на себе.*

2. **Окремо** пишемо:

1) сполучники із частками **би (б), же (ж)**: *колі́ б, колі́ б то, хоч́ би, хоча́ б; або́ ж, адже́ ж, але́ ж, бо́ ж, отже́ ж;*

2) складені сполучники: *дарма́ що, для́ того́ щоб, заті́м що, заті́м щоб, зважа́ючи на те що, з о́гляду на те що, не-зважа́ючи (невважа́ючи) на те що, по́при те що, до́ того́ як, після́ того́ як, та́ й, так що, тимча́сом як, тоді́ як, тому́ що, че́рез те що та ін.*

3. **З дефісом** пишемо сполучники **от́ж-то, ті́м-то, ті́льки-но, тому́-то**.

§ 44. Частки

Частки пишемо окремо, а ті, що стали частиною іншого слова, — разом і з дефісом.

1. **Окремо** пишемо:

1) частку **не** з дієсловами: ***не** їсти, **не** мо́же, **не** ба́чити, **не** пі́ти;*

2) частку **не** з дієприкметниками, що виконують функцію присудка, з дієслівними формами на **-но, -то** в ролі головного члена односкладного речення та з дієприслівниками: ***Праця не** закінчена; **Праці не** закінчено; **Підлога не** вимита; **Підлогу не** вимито; **Дивитися, не** підходячи близько; **Робити не** поспішаючи;*

3) частку **не** з дієприкметниками, якщо вони мають пояснювальні слова: *Перед будинком чорніла площа, **не** засаджена квітами; Я відклав ще **не** дописаний лист;*

4) частку **не** зі словом, з яким вона не становить єдиного поняття, а є лише запереченням: ***Не** доля вирішує — людина творить свою долю; То **не** глибока річка клекоче, то шумить зелений ліс; Йому бракує **не** вміння виконати цю роботу, а бажання;*

5) частку **не** з прикметниками у функції присудка, якщо вона заперечує ознаку, виражену ними: *Ця річка **не** широка (заперечення), але Ця **неширока** річка впадає в Дніпро (єдине поняття).*

Примітка. Якщо між **не** і прикметниковим присудком за змістом речення можливе є (**був**, **була** та ін.), частку **не** потрібно писати окремо. Якщо зв'язка на цьому місці порушує зміст, частку **не** треба писати разом: *Цей будинок **не** старий (не є старий), але Цей будинок (є) **нешарий** ('відносно недавно збудований');*

6) частку **не** з прикметником, що має пояснювальний займенник або прислівник із часткою **ні**, а також із прикметником, перед яким стоять слова *аж ніяк*, *зовсім*, *нітрохи*: ***Ні до чого не** здатна людина; **Аж ніяк не** приємні спогади; **Зовсім не** великі обов'язки; **Нітрохи не** цікава лекція;*

7) частку **не** з підсилювальними прислівниками та незмінюваними присудковими словами, а також зі словами, що їх пишемо з дефісом: ***не** дуже, **не** зовсім, **не** цілком, **не** від того, **не** досить, **не** можна, **не** треба; розмовляють **не** по-нашому;*

8) частку **ні**, переважно повторювану, уживану для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова: ***ні живий ні мертвий, ні кроку далі, ні на макове зерно, ні пава ні тава, ні риба ні м'ясо, ні сє ні те, ні сюди ні туди, ні так ні сяк;***

9) частку **ні** з формами непрямих відмінків займенників, якщо між ними є прийменник: ***ні** в ко́го, **ні** в я́кому, **ні** до ко́го, **ні** з ќім, **ні** до чо́го, **ні** за́ що і **ні** за́ що́ (з різними значеннями), **ні** на́ що і **ні** на́ що́ (з різними значеннями), **ні** на́ я́кому;*

10) частку **що**, яка входить до складених сполучників, прислівників та інших часток: *дарма́ що, заті́м що, ті́льки що, по́ки що, хіба́ що, що́ ж до;*

11) частку **то** в експресивних сполученнях *що то за, що то, чи то*, які виконують функцію підсилювальних часток;

12) частку **би (б)**, за допомогою якої утворено форму умовного способу дієслова: *зайшо́в би, пішла́ б, ході́ло б, співа́ли б;*

13) частку **же (ж)**, що виконує видільну роль у реченні: *Він же́ видатний письменник; Ходи́ ж зі мною;*

14) частку **то**, що має у складі речення значення вказівності або визначальності: *Нащо́ то одній людині сті́льки грошей?*

2. **Р а з о м** пишемо:

1) частки **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** у складі слів, належних до будь-якої частини мови: *аби́що, аби́як; ані́скільки, ані́трохи, ані́як; деда́лі, де́коли, де́котрий, де́що; чимале́нький, чима́ло; щовече́ра, щогоді́ни, щоде́нник, щодня́, щодобі́, щоду́ху, щонайкра́щий, щопра́вда, щора́зу, щосі́ли; якнайшви́дше, якомо́га та ін.;*

2) частки **би (б), то, що** у складі сполучників **немовби, ніби, щоб, якби;** **немовбито, нібито; абощо, якщб** (див. ще § 43) і частку **же (ж)** у складі стверджувальних часток **авжеж, аякже, атож;**

3) **-ся (-сь)** (із походження — відзайменникова частка) у зворотних дієсловах: *вми́вся (вмивсь), одягну́вся (одягну́всь), наї́вся (наї́всь);*

4) **-сь** (із походження — відзайменникова частка) у складі займенників і прислівників: *котра́сь, котри́йсь, котре́сь, хтось, щось, яка́сь, якийсь, яке́сь; де́сь, звідки́сь, коли́сь, куди́сь, яко́сь;*

5) частку **не**, коли вона вжита на початку слова будь-якої частини мови як префікс, тобто якщо слово без цієї частки не вживане: *неві́льник, него́да, неду́га, не́жить, немовля́, нена́висть, не́ук; незлі́ченний, невпíнний, невсипу́щий, нега́йний, нена́висний, ненаста́нний, непохі́тний, нестя́мний; нево́лти, незду́жати* ('хворіти'), *незчу́тися, нена́видіти, непоко́їтися* ('хвилюватися'), *несла́вити* ('ганьбити'), *нестя́митися,*

не́хтувати; невдо́взі, неві́нно, невпíнно, незаба́ром, непору́шно, непохі́тно, несамові́то. Лише деякі з названих дієслів залежно від їхнього значення із часткою **не** пишемо окремо: **не** *здужати* ('не змогти'), **не** *славити* ('не прославляти');

6) частку **не** у складі префікса **недо-**, що вказує на неповний вияв дії, стану або якості: *недобача́ти, недоїда́ти, недолю́блювати, недочува́ти; недо́віконаний, недодéржаний, недо́зрілий, недока́заний, недооці́нений, недопи́саний, недочу́тий; недóбиток, недбі́док, недокрі́в'я, недблі́ток, недорі́д, недóбук.*

Якщо частку **не** вжито для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, то її пишемо з таким дієсловом окремо, наприклад: *Він недочува́є* і *Він не дочу́в моїх слів*;

7) частку **не** з іменниками, прикметниками, займенниками та прислівниками, якщо вони разом означають єдине поняття: *невмі́ння, нево́ля, неврожа́й, недо́ля, непра́вда, несподі́ванка; небалаку́чий, невда́лий, невесе́лий, невче́ний, недобри́й, незбагне́нний, немалі́й, неписьме́нний, несмілі́вий; неабі́хто, неабі́який; невдога́д, невже́, невпа́м'ятку, невтя́мки, негада́но, недалéко, недарма́, неду́рно, не́хотя*; а також із прийменниками (*незважа́ючи на...*, *невважа́ючи на...*) та сполучниками (*немóв, ненáче, ненáчебто*);

8) частку **не** з дісприкметником, якщо він є означенням до іменника і не має своїх пояснювальних слів: *незакін́чена пра́ця, нез'ясо́вані пита́ння, непрочі́таний текст, неспросто́вані факти, незабу́ті імена*;

9) частку **ні** із займенниками та прислівниками: *ні́хто* (ніко́го), *ні́чий* (нічи́йм), *ні́що* (нічо́го), *ні́який* (ніяко́му); *ніде* і *ніде́*, *ніза́що*, *нізві́дки*, *нізві́дкіля*, *ні́коли* і *ніко́ли*, *нікуди* і *ніку́ди*, *ніна́що*, *ніскі́льки*, *нітро́хи*, *ні́як* і *ні́як*.

3. З дефісом пишемо:

1) частки **-бо**, **-но**, **-от**, **-то**, **-таки**, коли вони виділяють значення окремого слова: *іди́-бо; дава́й-но; тільки-но; так-о́т, як-о́т; ота́кий-то, сті́льки-то, тім-то, я́кось-то; важ-кíй-такі́, усé-такі́, діста́в-такі́, так-такі́.*

Примітка 1. Якщо між цими частками та словом, до якого їх приєднують, стоїть інша частка, усі троє слів пишемо окремо: *іди ж бо*; *тільки ж но* (повідомили); *скільки ж то* (написано); *чій би то* (втішити); *усе ж таки* (домовилися).

Примітка 2. Частку **таки** пишемо окремо від тих слів, яких вона стосується, якщо вона стоїть перед ними: *Він таки забіг до друга*;

2) частки **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-**, **бозна-** із займенниками і прислівниками: *будь-хто́*, *будь-який*, *будь-де*, *будь-коли́*; *коли́-будь*, *що-будь*; *хто-не́будь*, *чий-не́будь*, *куди́-не́будь*; *ка́зна-кому́*, *ка́зна-де*; *хто́зна-який*; *хто́зна-коли́*, *бо́зна-чий*, *бо́зна-як*;

3) частку **не** з власними назвами: *не-Європа*, але із загальними назвами — разом: *неісто́та*, *нелюди́на*, *неосо́ба*.

УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ БУКВИ

§ 45. Велика буква на початку речення

З великої букви пишемо:

1. Перше слово, яким починається текст:

Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця
(Григір Тютюнник).

2. Перше слово в реченні:

1) після крапки:

Бухта звалася Соколиною, виселок теж звався Соколиним.
Хто від кого назву перейняв, ніхто не знав (М. Трублаїні);

2) після крапок, знака оклику й знака питання, коли вони закінчують попереднє речення:

Х-ху, натомився! Аж рука заніміла. Ніколи не думав, що так важко їх писати, оці щоденники (А. Дімаров).

3. Переважно перше слово у віршованих строфах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка:

Грім жив у хмарі, і згори

Він бачив, хто що хоче:

Налив грозою грім яри,

Умив озерам очі (М. Вінграновський).

Примітка 1. Після крапок, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови, перше слово пишемо з малої букви:

— *Дивіться... он там... встас... він ще живий... Семен... Семен...*
(М. Коцюбинський);

Тихо в хаті стало;

Тільки наймичка шептала:

«Мати... мати... мати...» (Т. Шевченко).

Примітка 2. Коли знак оклику чи знак питання, а також крапки стоять у кінці прямої мови, то наступне речення (слова автора) пишемо з малої букви:

— *Так тому й будь!* — *усі гукнули* (Л. Глібов);

— *Що з тобою?* — *допитувалась Маланка* (М. Коцюбинський);

Я не Ганна, не наймичка,

Я... — та й онімла (Т. Шевченко).

Примітка 3. Іноді після знака питання (знака оклику), що стоїть у середині речення для надання питальної (окличної) інтонації, пишемо малу букву:

Раптом він чує над собою: Остане! Остане! це ти? живий?
(М. Коцюбинський);

Сонце! сонце! — на гори й долини, —

Сонце! сонце! — на води й поля.

Хай живе в вільній праці людини

України земля! (П. Тичина).

§ 46. Велика буква у звертаннях і ремарках

З великої букви пишемо:

1. Перше слово після знака оклику, яким відокремлене звертання: *Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориши* (Т. Шевченко).

2. Перше слово після знака оклику, що стоїть після вигуку або окличного слова, ужитих на початку речення:

— *Агов! Де ти?* (В. Нестайко).

Примітка. Якщо вигук стоїть у середині речення, то наступне слово пишемо з малої букви: *Ждемо день і другий — гай-гай! — немає Тетяни* (С. Васильченко).

3. Ремарки-фрази (подані в дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи:

— *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (У залі гучні, захоплені оплески.)* (М. Івченко).

З великої букви пишемо й інші ремарки та посилання, узяті в дужки, що стоять після закінченого речення:

[Павлина:] *Прощайте!* (Вийшла.) (І. Карпенко-Карий).

§ 47. Велика та мала букви в рубриках

1. З великої букви пишемо перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика закінчується крапкою:

Стаття 1. Поняття громадського об'єднання

1. Громадське об'єднання — це добровільне об'єднання фізичних осіб і/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних інтересів.

2. Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка (з документа).

2. З малої букви пишемо перше слово рубрик, якщо вони відокремлені одна від одної крапкою з комою або комою:

Основні засоби — це ресурс підприємства, і завдання менеджера — досягти найбільшої ефективності його використання. На шляху вирішення цієї проблеми вони мають здійснити такі заходи:

— *оцінити ефективність використання основних засобів у звітному періоді;*

— *провести порівняльний аналіз показників ефективності звітнього періоду з попередніми показниками;*

— *виявити проблемні питання, резерви підвищення використання основних засобів на підприємстві (з навчальної літератури).*

3. З малої букви пишемо перше слово рубрик, поданих після арабських цифр або після букв із круглими дужками (див. § 168, п. 1):

Тактичними завданнями державної політики розвитку фінансового ринку України є:

1) розробка єдиних функцій управління для багатьох державних органів, що регулюють фінансовий ринок;

2) створення жорсткої регулятивної інфраструктури ринку та її правової бази як способу обмеження ризиків інвесторів;

3) закріплення в правовій базі фінансового ринку заходів щодо відповідальності за невиконання встановлених правил (з наукової літератури).

§ 48. Велика буква після двокрапки, на початку прямої мови, цитати

1. З великої букви пишемо перше слово після двокрапки:

а) коли це початок прямої мови:

Горлиця питає: «Чи, може, хто гніздечко зруйнував?» (Л. Глібов); *Пішла. А серце моє кричало: «Вернись, вернись, я все прощу!»* (Д. Павличко);

б) коли цитату подано після слів автора як пряму мову, що пов'язана зі словами автора без сполучника й наведена на початку речення:

— *Прочитаю вам слова видатного польського письменника Жеромського: «Добути з голої землі щось, таке таємниче, таке чудесне своєю будовою, своїм життям і смертю, як колос пшениці, хіба це не означає бути співтворцем дива?»* (М. Стельмах).

Примітка. Коли ж цитата входить до складу речення як його частина або наведена із середини речення, то вона переважно починається з малої букви: *Як писала автор цих рядків ще двадцятилітнім дівчишком, «за століттям засунуться ковані брами і брязнуть у воду ключі»* (О. Забужко).

2. З великої букви пишемо початкове слово постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Кабінет Міністрів України постановляє:

Внести до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2014 р. № 117 «Про здійснення попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закуповуються за бюджетні кошти» зміни, що додаються (з документа).

§ 49. Власні імена людей, міфологічних осіб, клички тварин

1. З великої букви пишемо власні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Володі́мир Іва́нович Верна́дський, Дніпро́ва Ча́йка (Людмі́ла Васи́лівська-Бере́зіна), Ю́рій Клен (О́свальд Бу́ргардт), Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Ле́ся Украї́нка (Лари́са Петро́вна Ко́сач), Марко́ Вовчо́к (Марія́ Олекса́ндрівна Ві́лінська); Клірик Остро́зький, Не́стор Літопи́сець, також: Каменя́р (про Івана Франка), Кобза́р (про Тараса Шевченка) та ін.*

У складних прізвищах, псевдонімах та іменах, які пишуть із дефісом, кожен частину починаємо з великої букви: *Кві́тка-Осно́в'я́ненко, Нечу́й-Леви́цький, Жан-Жа́к, Зино́вій-Богда́н.*

2. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої букви: *Абд ель Ке́рім, Брето́н де лос Ерре́рос, Варнго́ген фон Е́нзе, Жа́нна д'Арк, Леона́рдо да Вінчі, Лю́двіг ван Бетхо́вен, Нур ад Ді́н, але за традицією Ван Го́г, Д'Ала́мбер, Ель Гре́ко.*

Про правопис службових слів, ужитих перед прізвищем, див. § 146, п. 1.4.

3. Китайські й корейські прізвища та імена пишемо з великої букви: *Сі Цзі́ньпін, Ван Мен, Лі Чжаода́о, Пак Вансо́, Чхе Чхвіво́н, Пан Гіму́н.*

4. У в'єтнамських, м'янмських, індонезійських, тайських і японських прізвищах та іменах усі складники пишемо з вели-

кої букви: *То Хоаї, Нгуєн Зу, Він М'ін, Джόко Відόдо, Акат Дамкєнг, Сіндо Абе*.

Примітка. Про правопис арабських, перських, тюрських імен з компонентами **бей, заде, огли, паша** див. § 146, п. 3. 4.

5. Імена та прізвища людей, які стали загальними назвами, пишемо з малої букви: *донжуан, ловелас, ментор, меценат, робінзон, браунінг* (пістолет), *галіфє* (штани), *дизель* (двигун), *макінтош* (плащ), *максим* (кулемет), *рентген* (апарат). Так само пишемо загальні назви, утворені від власних імен (прізвищ): *франкознавець, шевченкіана, бонапартізм*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, які не втратили свого індивідуального характеру (не стали загальними назвами), пишемо з великої букви: *Ці хлопці в команді — нові Блохіни і Шевченки* (з газети).

Якщо ж прізвища (імена) вжито зневажливо, їх пишемо з малої букви: *азєфи, квіслінги*.

6. Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання пишемо з малої букви: *араби, африканиці, латиноамериканці; аутєки, ірокєзи, поляни; білоруска, запоріжці, латіш, українка, француз; кияни, львів'яни*.

7. З великої букви пишемо власні назви, які стосуються:

1) релігії: *Ісус Христос, Брахма, Будда, Магомєт*.

Примітка. Про інші назви, пов'язані з релігією, див. § 53;

2) міфологічних істот і божеств: *Антєй, Аполлон, Афїна, Ахіллєс, Венєра, Мόлох*.

Примітка 1. Родові назви, які стосуються міфології та релігії, пишемо з малої букви: *ангел, архангел, дємон, лісовік, мўза, нїмфа, русалка, титан, фавн, фєя*.

Примітка 2. Власні міфологічні назви, що перетворилися на загальні або вживаються в переносному значенні, пишемо з малої букви: *молох війни; На спортивну арену вийшли сучасні геркулєси*;

3) дійових осіб у байках, казках, драматичних творах тощо: *Ворон, Засць, Лисїця, Осєл, Щўка; Лісовік, Мавка, Перелєс-*

ник; Дід Мороз, Котигорішко, Червона Шапочка; Будяк, Троянда, Хліб.

Примітка. Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей та ін. вжиті як загальні, їх пишемо з малої букви: *баба-яга, дід-мороз, іван-покиван*.

8. З великої букви пишемо клички свійських тварин, а також приручених або дресированих звірів і птахів: *Сірко* (собака); *Сніжинка* (кішка); *Гнідо́, Стріла́* (коні); *Круторогий, Сивий* (воли); *Зірка, Ліска* (корови); *Раві, Шаши* (слони); *Красень, Фараон* (папуги) та ін.

Примітка. Власні назви, вжиті як назви видів тварин, пишемо з малої букви: *На подвір'ї гралися мурчики*.

9. З великої букви пишемо:

1) прикметники, утворені від власних назв за допомогою суфіксів **-ів, -ов(-а), -ов(-е), -ев(-е), -їв, -єв(-а), -єв(-е), -ин, -ин(-а), -ин(-е), -їн, -їн(-а), -їн(-е)**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Андрієві книжкі, Грінченків словник, Зівсова колісниця, Марійн лист, Малішкова метафора, Рафаєлева «Мадонна», Тичініне слово, Шевченкові поєзії*;

2) прикметники, що входять до складених власних назв людей як імена-характеристики: *Володимир Великий, Всеволод Велике Гніздо, Данило Галицький, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Костянтин Острозький, Річард Левове Серце, Ярослав Мудрий*;

3) прикметники, утворені від іменників — власних назв, якщо вони входять до словосполучення зі значенням «імені когось», «пам'яті когось»: *Нобелівська премія, Франківська кімната, Шевченківська премія, Потебнянські читання, Королівський Шекспірівський театр* (в Англії).

Примітка. З малої букви пишемо присвійні прикметники, утворені від власних особових назв:

1) за допомогою суфіксів **-івськ(-ївськ-), -инськ(-їнськ-)**: *бальзаківські традиції, галаганівська садиба, довженківські фільми, франківські сонети, шевченківський стиль, пришвінська проза*;

2) якщо вони входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: *авгієві стаїни, ахіллєсова п'ята, гóрдїїв вóзол, дамóклїв меч, прокру́стове лóже, юдині срібнякі; архіме́дова спіра́ль, базéдова хворóба, бертоле́това сіль, віттова хворóба, гáйморова поро́жніна, піфаго́рова теорéма.*

§ 50. Географічні та адміністративно-територіальні назви

1. З великої букви пишемо географічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників), крім службових слів і родових назв (*зато́ка, мис, мо́ре, о́стрів, пік, хребéт* тощо): *Азія, Азо́вське мо́ре, Антаркти́да, Балка́нський піво́стрів, Володи́мир-Воли́нський, гора́ Говерла, Євразі́йський степ, Кавка́зький хребéт, прото́ка Лаперу́за, Малоазі́йське нагір'я, Нова́ Зеланді́я, Пана́мський пере́шийок, Пе́рська зато́ка, Півні́чний по́люс, о́зеро Сві́тязь, пік Шевче́нка.*

Примітка. Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не є родовим найменуванням, то його пишемо з великої букви: *Біла Це́рква* (місто), *Біловéзька Пу́ца* (заповідник), *Було́нський Ліс* (парк), *Вогня́н Земля́* (архіпелаг), *Золотий Ріг* (затока), *Єлїсе́йські Поля́* (вулиця в Парижі).

2. Так само з великої букви пишемо складники географічних назв, що називають титули, посади, фах тощо: *мис Капіта́на Дже́ральда, острові́ Короле́ви Шарло́тти, ву́лиця Акаде́міка Заболóтного.* З великої букви пишемо також назви зі словом *святий*: *зато́ка Свято́го Лавре́нтія, острові́ Свято́ї Трі́йці.*

Примітка. Службові слова (артиклі, прийменники та ін.) у складі географічних назв пишемо з малої букви й відокремлюємо дефісом: *Було́нь-сюр-Мер, Па-де-Кале́, Порт-о-Прéнс, Ріо-де-Жаней́ро, Фон-те́н-сюр-Рон, Фра́нкфурт-на-Ма́йні.*

3. Службові слова, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишемо з великої букви і відокремлюємо дефісом: *Де-Бре́йне́, Ла-Ма́нш* (протоки), *Ле-Крезó, Лос-А́нджелес* (міста), *Лос-Фра́йлес* (острови).

4. З великої букви пишемо початкові частини *Сан-*, *Санкт-*, *Санта-*, *Сен-*, *Сент-* (що означають ‘святий’): *Сан-Франціско*, *Санкт-Петербург*, *Санта-Барбара*, *Сен-Ло*, *Сент-Джонс* (міста).

Примітка. В іншомовних складних географічних назвах, у яких використано дефіс, з великої букви пишемо й родові позначення: *Іссік-Куль* (куль — ‘озеро’), *Муїн-Кум* (кум — ‘пісок’), *Ріо-Негро* (ріо — ‘річка’), *Хара-Нур* (нур — ‘озеро’), але: *Алатау*, *Дихтау*, *Амудар’я*, *Сирдар’я*.

5. Якщо ж складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то її пишемо з малої букви: *Берклісквер*, *Варангер-фіорд*. Так само з малої букви пишемо й родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Мічиган-авеню* (авеню — ‘вулиця’), *Унтер-ден-Лінден-штра́се* (штра́се — ‘вулиця’), *Якоб-Кайзер-плац* (плац — ‘площа’).

Примітка. Географічні назви, ужиті в переносному значенні, зберігають написання з великої букви: *Версаль* (у значенні ‘Версальський мир’), *Канни* (у значенні ‘оточення та розгром’), *Мюнхен* (у значенні ‘Мюнхенська угода 1938 р.’), *Парнас* (у значенні ‘світ поезії’), *Седан* (у значенні ‘воєнний розгром’).

6. Назви держав пишемо з великої букви. Якщо назва держави чи автономної республіки складається з кількох слів, то всі слова пишемо з великої букви: *Автономна Республіка Крим*, *Арабська Республіка Єгипет*, *Китайська Народна Республіка*, *Князівство Монако*, *Королівство Бахрейн*, *Республіка Болгарія*, *Республіка Корія*, *Румунія*, *Соціалістична Республіка В’єтнам*, *Сполучені Штати Америки*, *Угорщина*, *Україна*, *Французька Республіка*.

Примітка. У неофіційних і образних назвах держав, територій, областей, місцевостей, міст, рік тощо з великої букви пишемо перше (або єдине) слово, а також власні назви: *Піднебесна імперія*, або *Піднебесна* (імператорський Китай), *Туманний Альбїон* (Англія), *Вічне місто* (Рим), *Золотовірхий* (Київ), *Славутич* (Дніпро), *Закавказзя*, *Буковина*, *Вінниччина*, *Наддніпрянина*, *Покуття*, *Поліся*, *Приазов’я*, *Слобожанщина*.

7. У назвах груп або союзів держав усі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Антанта, Балканські країни, Скандинавські країни, Троїстий союз*.

8. У назвах адміністративно-територіальних одиниць (автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо) з великої букви пишемо перше слово (або частини складного слова): *Гірсько-Бадахшанська автономна область, Баянгол-Монгольський автономний округ, Кошицький край, Волинська область, Рожіщенський район, Новомлинська сільрада*.

Це правило поширене й на старі назви країн та одиниць старого адміністративно-територіального поділу: *Бірма, Персія, Пруссія; Берегівський округ, Вітебське воєводство, Лохвицький повіт, Черкаське староство*.

9. У назвах адміністративно-територіальних одиниць зарубіжних держав з великої букви пишемо всі слова, крім тих, що позначають родові поняття: *департамент Аверон* (Франція), *земля Ніжня Саксонія* (Німеччина), *область П'ємонт* (Італія), *префектура Тояма* (Японія), *штат Техас* (США).

10. Назви сторін світу: *захід, південь, північ, схід, nord-óst, південний захід* — звичайно пишемо з малої букви. Якщо ці назви вжито на означення країн, народів, регіонів, тоді їх пишемо з великої букви: *Далікий Схід, Західна Україна, країни Заходу, народи Півночі, Південне Полісся, Північна Буковина*.

11. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), майданів (площ), парків, шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських) тощо пишемо з великої букви, а їхні родові найменування — з малої: *Андріївський узвіз, бульвар Тараса Шевченка, вулиця 295-ї Херсонської Дивізії, Музейний провулок, Львівська площа, майдан Незалежності, Стрийський парк, Житомирська автострада, Придніпровська залізниця, Північний морський шлях, течія Куросіо*.

Якщо в назвах вулиць, проспектів тощо слова *бід, вал, ворота, міст, шлях, яр* і т. ін. уже не сприймаються як родові позначення і вони стали частиною власної назви, то їх пишемо

з великої букви: *Бóричів Тік, Дóбрый Шлях, Козі́ний Брід, Яросла́вів Вал.*

12. Утворені від географічних найменувань назви тварин, птахів, страв, напоїв, тканин тощо пишемо з малої букви: *бостóн* (тканина), *йоркши́р* (порода свиней), *маде́ра* (сорт вина), *сая́ни* (напій), *сенберна́р* (порода собак), *симента́лка* (порода корів), *тока́й* (сорт вина) і т. ін.

13. У назвах вокзалів, залізничних станцій, портів, пристаней тощо всі слова, крім родових назв, пишемо з великої букви: *Примі́ський вокза́л, ста́нція Усти́нівка, порт О́львія, приста́нь Ржи́щів* (на Дніпрі).

Примітка. Якщо найменування підрозділів залізниць складаються з двох слів, їх пишемо з великої букви: *Півде́нно-Кавка́зка залі́зниця.*

14. Назви аеропортів, станцій метро, зупинок наземного міського транспорту беремо в лапки. З великої букви пишемо перше (або єдине) слово таких назв, а також ті слова, які пишуть з великої букви у складі цих топонімів: аеропорти *«Борі́спіль», «Кі́їв»*; станції метро *«Акаде́ммісте́чко», «Поштова́ плóща», «Сире́ць», «Університе́т», «Черво́ний Ху́тір»*; зупинки *«Ву́лиця Обсерва́торна», «Карава́єві Да́чі», «Львівська плóща», «Мотоциклéтний заво́д», «Шко́ла».*

§ 51. Астрономічні назви

У назвах небесних тіл, сузір'їв, галактик усі слова, крім родових найменувань (*зоря́, сузі́р'я, планéта, гала́ктика*) і порядкових позначень яскравості світил (*а́льфа, бе́та, га́мма* тощо), пишемо з великої букви: *зоря́ Альта́їр, сузі́р'я Вели́кого Пса, Марс, Сату́рн, Юпі́тер, гала́ктика Вели́ка Магелла́нова Хма́ра, а́льфа Мало́ї Ведме́диці, бе́та Терезі́в.* Так само пишемо народні назви зоряних скупчень, сузір'їв і галактик: *Кво́чка, Вели́кий Віз, Па́сіка, Чума́цький Шлях* та ін.

Примітка. Слова *земля́, місяць, со́нце* пишемо з великої букви, коли вони вжиті як астрономічні назви: *Наво́ло Со́нця оберта́ється Земля́ зі свої́м супутником Мі́сяцем.* Але: *обро́їток земля́, схід со́нця.*

§ 52. Назви історичних подій, епох, календарних періодів і свят, суспільних заходів

1. У назвах історичних подій, епох, календарних періодів і свят з великої букви пишемо перше (або єдине) слово і власні назви: *Велика французька революція, Версальський мірний договір, Коліївщина, Львівське збройне повстання 1848 р., Паризька комуна, Семирічна війна; епоха Бароко (але стиль бароко), епоха Відродження, Ренесанс; День учителя, День пам'яті та примирення, Новий рік, 1 Травня.*

2. Так само пишемо назви політичних, культурних, спортивних та інших заходів міжнародного або загальнодержавного значення: *Мари миру, Міжнародний рік дитини; Світовий конгрес українців, Всеукраїнська педагогічна конференція, Біла олімпіада, Кубок УЄФА (футбол), Олімпійські ігри.* Назви інших регулярних заходів, що не мають офіційного характеру, пишемо з малої букви: *день інформації, санітарний день, суботник, недільник.*

Примітка 1. У назвах державних свят України з великої букви пишемо всі слова: *День Конституції України, День Незалежності України, День Соборності України.*

Примітка 2. У назвах історичних подій із другим прикметником, що походить від географічної назви, де використано дефіс, або від двох географічних назв, велику букву пишемо в обох частинах: *Брест-Литовський мірний договір (від Брест-Литовськ), Брёттон-Вудська конференція (від Брёттон-Вудс), Яссько-Кишинівська операція (від Ясси і Кишинів).*

Примітка 3. Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними, пишемо з малої букви: *греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, античний світ, доба феодалізму, неоліт, палеоліт, палеозойська ера, середні віки, середньовіччя, трипільська культура.*

§ 53. Назви, пов'язані з релігією

1. З великої букви пишемо слова *Бог, Аллах*, а також імена Бога: *Адонай, Елохім, Єгова, Саваоф*; імена богів і богинь у різних народів: *Брахма, Вішну, Геба, Даждьбг, Деметра, Марс,*

Перу́н. Так само пишемо імена засновників релігій: *Будда*, *Зарату́стра*, *Магомéт*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Андрі́й Первозва́ний*, *Іва́н Богосло́в*, *Іва́н Хрестіте́ль*, *Мико́ла Чудотворе́ць*.

Примітка. Слово *бог* як найменування богів і богинь політеїстичних релігій пишемо з малої букви: *богі Стародавнього Єгипту*, *бог Посейдо́н*, *бог торгі́влі*, *богі́ня Ге́ра*.

2. З великої букви пишемо слова: *Три́ця*, *Свята́ Три́ця*, найменування осіб Святої Триці (*Бог Оте́ць*, *Бог Син*, *Бог Дух Святи́й*) і слово *Богоро́диця*; інші найменування Бога (*Всеви́шній*, *Госпо́дь*, *Спасіте́ль*, *Творе́ць*) і Богородиці (*Ма́ти Бо́жа*, *Пречі́ста Ді́ва*, *Царі́ця Небе́сна*); прикметники, утворені від слів *Бог*, *Госпо́дь* (*сла́ва Бо́жа*, *во́ля Госпо́дня*, *Бо́жий про́мисел*).

Примітка 1. Слова *апосто́л*, *блаже́нний*, *му́ченик*, *преподо́бний*, *святи́й* та ін. пишемо з малої букви: *апосто́л Матві́й*, *блаже́нна Феодо́бра*, *преподо́бний Серафі́м Саро́вський*, *свята́ великому́чениця Варва́ра*, *святи́й Пантелеімо́н*, але: *Пресвята́ Богоро́диця*, *Свята́ Три́ця*, *собо́р Свято́го Петро́*.

Примітка 2. У церковних і релігійних текстах з великої букви пишемо займенники, вжиті замість слів *Бог*, *Бо́жий*: *Блажен муж, що бої́ться Господа, що запові́ді Його́ любить!* (Біблія); *Нехай свя́титься ім'я Твоє́* (Біблія).

Примітка 3. В усталених словосполученнях, які передають емоційну оцінку розмовного спілкування на зразок: *бог зна коли́* (невідомо коли), *госпо́дь з тобо́ю (ва́ми)* (здивування, заперечення, докір), *бог з ним (з тобо́ю)* (знак згоди, примирення, прощення та ін.), або є емоційними вигуками: *бо́же*, *бо́же збав*, *го́споди*, *го́споди бо́же мій*, *йй-бо́гу*, слова *бог*, *госпо́дь* пишемо з малої букви, крім випадків, коли слова *Бо́же*, *Го́споди* є звертанням до Бога.

3. З великої букви пишемо назви релігійних свят і постів, а також окремих днів, що стосуються цих періодів: *Благові́щення*, *Вели́кдень*, *Петра́ й Павла́*, *Покро́ва*, *Різдво́*; *Вели́кий піст*, *Петрі́вка*, *Пили́півка*, *Різдвя́ний піст*, *Спа́сівка*; *Стра́сний ти́ждень*, *Стра́сна п'ятни́ця*.

4. З великої букви і без лапок пишемо назви культових книг: *Бі́блія*, *Єва́нгеліє*, *Нови́й Заві́т (Запові́т)*, *Псалти́р*, *Святе́ Письмо́*, *Стари́й Заві́т (Запові́т)*, *Кора́н*, *То́ра*.

5. З великої букви пишемо перше слово назв церков: *Вірменська апостольська церква, Римсько-католицька церква, Українська греко-католицька церква, Українська лютеранська церква, Українська православна церква.*

6. Великі букви вживаємо в повних офіційних найменуваннях найвищих церковних посадових осіб: *Верховний Архiepіскоп, Вселенський Патріарх, Католикос-Патріарх усієї Грузії, Папа Римський, Святійший Патріарх Київський і всієї Русі-України.*

Примітка. Найменування інших церковних звань і посад пишемо з малої букви: *митрополит Вінницький і Барський, архимандрит (архімандрит), архієпископ (архiepіскоп), па́стор, мулла, імам, ксьондз.*

7. З великої букви пишемо всі слова, крім родових найменувань, у назвах монастирів, церков, ікон: *Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотівський монастир, Володимирський собор, Кирилівська церква, храм Христа Спасителя, ікона Матері Божої Теребовлянської.*

8. З малої букви пишемо назви церковних служб та їхніх частин: *вечірня, літургія, повечір'я, поліелей, проскомідія, утренняя, хрестний хід.*

§ 54. Назви органів влади, установ, організацій, товариств, партій, об'єднань, підприємств, фірм, агентств

1. В офіційних складених назвах органів влади, установ і організацій, товариств і об'єднань з великої букви пишемо перше слово і всі власні назви, що входять до складу цих назв: *Міністерство освіти і науки України, Рада Європи, Рада національної безпеки та оборони України, Управління освіти Шевченківської в місті Києві державної адміністрації, Прокуратура міста Києва, Апеляційний суд Закарпатської області, Федерація незалежних профспілок України, Збройні сили України, Міжнародна асоціація українців, Національний банк України, Меджліс кримськотатарського народу, Товариство винахідників та раціоналізаторів України, Організація еко-*

номічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд.

Це стосується також і назв державних установ минулого: *Державна дума, Директорія Української Народної Республіки, Земський собор, Тимчасовий уряд.*

У назвах найвищих органів влади і державних установ України з великої букви пишемо всі слова: *Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд.*

2. У назвах політичних партій і рухів з великої букви пишемо перше слово (і всі власні назви): *Республіканська партія США, Соціал-демократична партія України, Християнсько-демократичний союз Німеччини.*

Назви, що не є офіційними найменуваннями, пишемо з малої букви: *ліберальна партія, партія консерваторів, партія миру, партія війни.*

3. У назвах наукових і навчальних закладів, театрів, музеїв, колективів тощо перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *Національна академія наук України, Національний університет «Острозька академія», Гарвардський університет, Львівська середня загальноосвітня школа № 51 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський академічний театр ляльок, Музей мадам Тюссо, Меморіальний будинок-музей Дмитра Яворницького, Державний ансамбль народного танцю Грузії.* З великої букви пишемо перше (або єдине) слово скороченої назви: *Будинок учителя (Київський міський будинок учителя), Літературний музей (Одеський державний літературний музей), Український музей (Національний художній музей України).*

4. У назвах промислових і торгових підприємств, фінансових організацій, товариств, фірм, організаційно-правових форм тощо початкове слово, що є складником цих назв, пишемо з великої букви. Так само пишемо перше слово взятої в лапки символічної (умовної) назви та власні назви: *Київська фабрика іграшок, Харківський тракторний завод, Виробниче акціо-*

нёрне товари́ство «Поліграфкніга», Публічне акціонерне товари́ство «Вінницький універма́г», банк «Півде́нний», Центральний автовокза́л, Комуна́льне підприє́мство «Київблагоу́стрій», Садо́ве товари́ство «Лісова поля́на», Об'єднання співме́шканців багатокварті́рних буди́нків «Наш дім».

5. У назвах, що складаються із родового найменування і найменування в лапках, родове найменування пишемо з малої букви, у найменуванні в лапках з великої букви пишемо перше (або єдине слово) і власні назви: *видавни́цтво «Ра́нок», готе́ль «Дніпро́», заво́д «Фарма́к», кінотеа́тр «Ки́ївська Русь», магази́н «Яросла́в», оркестр «Віртуо́зи Ки́єва», рестора́н «Лібі́дь», спорти́вний клуб «Со́кіл», фірма «Імі́дж».*

Примітка 1. Назви іноземних компаній, фірм тощо звичайно подаємо кирилицею: *конце́рн «Фольксва́ген», компа́нія «Дано́н»*. Проте на практиці використовують написання латиницею: *компа́нія «Microsóft», транснаціо́нальна корпора́ція «Jysk»*.

Примітка 2. За традицією з великої букви пишемо всі слова в назвах: *Європе́йський Сою́з, Лі́га Наці́й, Орга́нізація Об'єднаних Наці́й* та ін.

Примітка 3. У назвах інформаційних агентств усі слова, крім родового найменування, пишемо з великої букви й без лапок: *аге́нтство Інтерфа́кс-Азербайда́жан, аге́нтство Сіньху́а, аге́нтство Украї́нські Націо́нальні Нові́ни, аге́нтство Франс Пресс*.

Примітка 4. З малої букви пишемо традиційні, неофіційні назви законодавчих, державних, представницьких органів, органів міжнародних організацій, які періодично скликаються: *бундесра́т, джирга́, медже́ліс, конгрес́, ландта́г, націо́нальні збо́ри, парла́мент, сей́м, сенат́, сто́ртинг*.

Примітка 5. З малої букви пишемо назви закладів, організацій, органів влади і т. ін., ужиті у множині: *інститу́ти Націо́нальної акаде́мії нау́к Украї́ни, коміте́ти Верхо́вної Ра́ди Украї́ни, міністе́рства Украї́ни*.

6. Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *акти́в, збо́ри, з'їзд, конфе́ренція, президі́я, ра́да* (інституту тощо), *се́сія, симпо́зіум* пишемо з малої букви: *ві́дділ за́гально́го мовозна́вства Інститу́ту мовозна́вства ім. О. О. Потебні́ НАН Украї́ни, ка́федра*

історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, засідання президії Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, вчена рада філологічного факультету, конгрес Міжнародної асоціації українців, сісія Хмельницької міськради.

7. Назви сайтів, мереж, пошукових систем тощо без родового слова пишемо з малої букви (*твіттер, гугл*); назви з родовим словом пишемо з великої букви та в лапках (*пошукова система «Гугл», енциклопедія «Вікіпедія», мережа «Фейсбук», системи обміну повідомленнями «Вайбер», «Телеграм»*); найменування сайтів, ужиті як назви юридичних осіб, пишемо з великої букви та без лапок (*РНБО ввела санкції проти Яндексу*).

§ 55. Назви документів, пам'яток історії та культури, творів літератури та мистецтва, друкованих органів

1. У складених назвах найважливіших документів, нормативно-правових актів, законів із великої букви пишемо перше слово, власні назви, перше слово після лапок: *Статут ООН, Потсдамська угода, Акт проголошення незалежності України, Версальський мир, Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пенсійне забезпечення».*

2. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів, предметів і творів мистецтва тощо пишемо з великої букви: *Ейфелева вежа, Колізей, Хотинський замок, Андріївська церква, Ісаакіївський собор, Почаївська лавра, Сикстинська капела, Аполлон Бельведерський, Венера Мілоська, Дев'ята симфонія Бетховена, Камерна симфонія № 1 Євгена Станковича.*

Примітка. Родові найменування в таких назвах пишемо з малої букви: *замок Іф, палац Потопцьких, пам'ятник Володимиру Великому, портрет Мусоргського роботи Рєпіна, реквієм Моцарта, собор Сан-Марко, собор Святого Петра, храм Василя Блаженного.*

3. Назви художніх, наукових праць, творів мистецтва, документів, газет, журналів тощо беремо в лапки, і в них перше (або єдине) слово пишемо з великої букви: *поема «Енеїда»,*

роман «Сто років самотності», підручник «Історія України», балет «Лебедіне озеро», картина «Запоріжці піниють листя турецькому султанові», кінофільм «Бен Гур», опера «Травіата», пісня «Стоїть гора високая», скульптура «Мислитель», програма «Партнерство заради миру», газета «Літературна Україна», журнал «Всесвіт».

Примітка 1. У подвійних складених назвах творів, газет тощо з великої букви пишемо також перше слово другої назви: *«Андрій Соловейко, або Вчєніє світ, а невчєніє — тьма», «Глитай, або ж Павук», «Дєйлі телеграф енд Морнінг пост».*

Примітка 2. У назвах писемних історичних пам'яток з великої букви пишемо перше слово і власні назви: *Реймське Євангеліє, Лаврентійський літопис, Літопис Самійла Величка, «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда».*

§ 56. Назви посад, звань, титулів

З великої букви пишемо перше слово офіційних назв найвищих державних посад та посад керівників міжнародних організацій: *Генеральний прокурор України, Генеральний секретар ООН, Голова Верховної Ради України, Президент Сполучених Штатів Америки, Президент України, Прем'єр-міністр Канади.*

Примітка 1. Назви посад, звань, наукових ступенів тощо пишемо з малої букви: *голова, декан, директор, канцлер, мер, міністр, президент, прем'єр-міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, народний артист України, член-кореспондент; доктор наук.*

Примітка 2. З малої букви пишемо також назви титулів, рангів, чинів: *барон, герцог, королева, імператор, князь, колєзький асєсор, король, принцєса, цар, шах.*

Примітка 3. Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можна писати з великої букви: *Міністр освіти і науки України, Посол Рєспублїки Польща, Президент Національної академії наук України.*

Примітка 4. Про написання назв церковних посад див. § 53, п. 6.

§ 57. Назви орденів, медалей, відзнак, премій

1. У назвах орденів, медалей, відзнак з великої букви (крім родових найменувань на зразок *орден, медаль, відзнака* тощо) пишемо перше слово і власні назви: *орден Держави, орден Князя Ярослава Мудрого, орден Княгині Ольги I, II, III ступенів, орден Свободи, відзнака Міністерства внутрішніх справ України — нагрудний знак «За безпеку народу», відзнака Президента України — Хрест Івана Мазепи.*

Якщо таку назву взято в лапки, то з великої букви пишемо:

1) перше слово та власну назву: *орден «За доблесну шахтарську працю», орден «Мати-героїня», медаль «За військову службу Україні», медаль «За врятоване життя»;*

2) усі слова власної назви: *орден «Золота Зірка».*

2. Назви спортивних нагород пишемо з малої букви: *золота (срібна, бронзова) медаль, олімпійська медаль.* Так само: *закінчити школу із золотою (срібною) медаллю.*

3. У назвах премій перше слово і власні назви в них пишемо з великої букви: *Державна премія України в галузі науки і техніки, Державна премія України імені Олександра Довженка, Національна премія України імені Тараса Шевченка, Нобелівська премія.*

§ 58. Назви товарних знаків, марок виробів

1. Торгові назви продуктових, парфумерних товарів, тютюнових виробів, вин, мінеральних вод та інших напоїв беремо в лапки і пишемо з великої букви: *ковбаса «Краківська», сир «Королівський», цукерки «Асорті», шоколад «Світоч»; духи «Лілея», взуття «Крокс», кросівки «Пума», шампунь «Олівковий»; вино «Перліна степу», коньяк «Таврія», мінеральна вода «Моршинська», напій «Живчик».*

2. Назви виробничих марок технічних виробів (машин, приладів і т. ін.) беремо в лапки і пишемо з великої букви: *автомобілі «Вольво», «Ніссан», «Фольксваген», літак «Бойнг 777», трактор «Слобожанець».*

Але назви самих виробів беремо в лапки і пишемо з малої букви: «*вóльво*», «*ніссáн*», «*фóльксвáген*» (автомобілі), «*бóїнг*» (літак), «*слобожáнець*» (трактор).

3. Власні назви кораблів, поїздів, літаків тощо беремо в лапки і перше слово в них (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *круї́зний лай́нер «Гармо́нія морі́в», пої́зд «Чорномо́рець», літа́к «Мрія́».*

4. Абревіатурні назви виробничих марок і виробів пишемо без лапок: *Ан-225, А-340, В-47, КрАЗ.*

§ 59. Назви порід тварин, видів і сортів рослин

1. Назви порід тварин пишемо з малої букви: *ві́вча́рка, до́берма́н, спані́єль* (собаки), *го́нтер, му́станг* (коні), *кохі́нхін, пліму́трок* (кури), *лако́н, мерино́с* (вівці).

2. У неспеціальних текстах назви сортів рослин беремо в лапки і пишемо з малої букви (зокрема й власні назви): *гру́ша «па́рижа́нка», ма́ліна «ге́ракл», пше́ни́ця «зото́коло́са», тро́янда «гло́рія-де́й».*

3. У спеціальній літературі в назвах сортів рослин перше слово (і всі власні назви) пишемо з великої букви: *карто́пля Септа́нок, огіро́к Королю́к, сли́ва За́річна ра́ння, сморо́дина Софії́вська, тюльпа́н Ре́мбрандта.*

§ 60. Велика буква в особливому стилістичному вживанні

1. З великої букви пишемо такі найменування: *Висо́кі До́гові́рні Сто́рони, Надзвичáйний і Повно́важний Посо́л* (в актах міжнародного значення, у дипломатичних документах), *А́втор, Вида́вни́цтво* (в авторському договорі), *Викона́вець, Замо́вник* (в угодах) і т. ін.

2. З великої букви пишемо займенники *Ви, Ваш* як форму ввічливості у звертанні до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах тощо: *Пові́домля́ємо Ва́м..., Віта́ємо Ва́с..., у відпо́відь на Ва́ш запит...*

3. З великої букви пишемо деякі загальні назви в контекстах, де наголошено на особливому змісті цих назв: *Батьківщина, Вітчизна, Людина, Мати, Честь*.

§ 61. Велика буква у складноскорочених назвах

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, мають подвійне написання:

1) з великої букви, якщо ці слова вжито на позначення установ, які є власними назвами: *Держтелерадіо, Київенерго, Укрпрофрада, Укрзалізниця*;

2) з малої букви, якщо такі слова є родовими назвами: *медуніверситет, міськдержадміністрація, сільрада*.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, пишемо великими буквами: *ООН, ГЕС, ЮНЕСКО, АРК, МАГАТЕ, АТС, КНР*.

У відмінюваних звукових абревіатурах на зразок *ЦУМ* закінчення пишемо малими буквами і приєднуємо до останньої букви абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *у ЦУМі, з ЦУМу, до ТЮГу, перед ТЮГом*.

Суфіксальні утворення від звукових абревіатур пишемо малими буквами: *оонівський, тюгівець*.

3. У складних словах, які пишемо з дефісом, буквені та звукові абревіатури зберігають великі букви: *НВЧ-випромінювання, UVЧ-терапія*.

Примітка 1. Абревіатури, які складаються із двох самостійно вживаних ініціальних абревіатур, що є назвами різних організацій, пишемо окремо: *ДА МВСУ (Державний архів Міністерства внутрішніх справ України); ІФ НАНУ (Інститут фізики Національної академії наук України)*.

Примітка 2. У складноскорочених словах мішаного типу, утворених з ініціальних абревіатур та усічених основ, ініціальну частину звичайно пишемо великими буквами, а усічену — малими: *БілаЗ (Білоруський автомобільний завод); КУпАП (Кодекс України про адміністративні правопорушення), НДІхіммаш (Науково-дослідний інститут хімічного машинобудування)*. Складені назви, у яких поєднані ініціальна частина і нескорочене слово (слова) в непрямому

відмінку, пишемо окремо: *НДІ електромеханічних приладів, НДІ транспорту газу.*

Примітка 3. Сполучник **і** у звукових абрєвіатурах передаємо малою буквою: «*КіЖ*» («*Культура і Життя*»), «*СіЧ*» («*Слово і Час*»).

Примітка 4. У назвах літаків, що складаються з двох перших букв прізвища конструктора і приєданого до нього дефісом цифрового позначення, пишемо першу велику букву, другу — малу: *Ан-22, Іл-62, Ту-154.*

§ 62. Графічні скорочення

Від абрєвіатур потрібно відрізнити умовні графічні скорочення, які вимовляємо повністю і скорочуємо лише на письмі.

1. Після скорочення звичайно ставимо крапку. Слова скорочуємо переважно після приголосного, але зрідка й після голосного. Слова не скорочуємо на голосний, якщо він не початковий у слові, і на **ь**. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.* Якщо маємо збіг двох однакових приголосних, скорочення треба робити після першого приголосного: *ден. норма, настін. календар.* У разі збігу двох (і більше) різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч.* або *власноручн. (власноручний),* але тільки *вlast. (вlastівий).*

Поширені графічні скорочення:

<i>авт.</i>	— автор; авторський	<i>вул.</i>	— вулиця
<i>акад.</i>	— академік	<i>газ.</i>	— газета
<i>арк.</i>	— аркуш	<i>гр.</i>	— громадянин
<i>бібл.</i>	— біблійний; бібліо- графічний; біб- ліотечний	<i>д.</i>	— доктор (наук)
<i>буд.</i>	— будинок	<i>див.</i>	— дивись
<i>бульв.</i>	— бульвар	<i>дияк.</i>	— диякон
<i>вид.</i>	— видання	<i>дол.</i>	— долар
<i>вип.</i>	— випуск	<i>до н. е.</i>	— до нашої ери
		<i>доц.</i>	— доцент

І. Правопис частин основи слова

<p><i>енцикл.</i> — енциклопедія; енциклопедичний</p> <p><i>єп.</i> — єпископ</p> <p><i>журн.</i> — журнал</p> <p><i>зб.</i> — збірник</p> <p><i>знач.</i> — значення</p> <p><i>ігум.</i> — ігумен</p> <p><i>іл.</i> — ілюстрація; ілюс- тративний</p> <p><i>ім.</i> — імені</p> <p><i>ін.</i> — інші</p> <p><i>і под.</i> — і подібне</p> <p><i>і т. д.</i> — і так далі</p> <p><i>і т. ін.</i> — і таке інше</p> <p><i>кв.</i> — квартира</p> <p><i>кн.</i> — книга; княгиня; князь</p> <p><i>коп.</i> — копійка</p> <p><i>м.</i> — місто</p> <p><i>мист.</i> — мистецтво; мис- тецький</p> <p><i>митр.</i> — митрополит</p> <p><i>напр.</i> — наприклад</p> <p><i>нар.</i> — народний</p> <p><i>наук.</i> — науковий</p> <p><i>нац.</i> — національний</p> <p><i>н. е.</i> — нашої ери</p> <p><i>о.</i> — острів; отець</p> <p><i>обл.</i> — область; обласний</p> <p><i>оз.</i> — озеро</p> <p><i>п.</i> — пан; параграф; пункт</p> <p><i>патр.</i> — патріарх</p> <p><i>перев.</i> — переважно</p> <p><i>пл.</i> — площа</p>	<p><i>пор.</i> — порівняй, порів- няйте</p> <p><i>поч.</i> — початок</p> <p><i>пп.</i> — пани, панове; па- раграфи; пункти</p> <p><i>пресвіт.</i> — пресвітер</p> <p><i>пров.</i> — провулок</p> <p><i>прор.</i> — пророк</p> <p><i>проф.</i> — професор</p> <p><i>р.</i> — рік; річка</p> <p><i>ред.</i> — редактор; редак- ція</p> <p><i>р. н.</i> — рік народження</p> <p><i>рр.</i> — роки</p> <p><i>Р. Х.</i> — Різдво Христове</p> <p><i>с.</i> — село; сторінка</p> <p><i>св.</i> — святий</p> <p><i>спец.</i> — спеціальний</p> <p><i>співавт.</i> — співавтор</p> <p><i>ст.</i> — станція; стаття; століття</p> <p><i>т.</i> — том</p> <p><i>та ін.</i> — та інше (інші)</p> <p><i>т-во</i> — товариство</p> <p><i>тис.</i> — тисяча; тисячо- ліття</p> <p><i>т. д.</i> — так далі</p> <p><i>т. зв.</i> — так званий</p> <p><i>т. ін.</i> — таке інше</p> <p><i>укр.</i> — український</p> <p><i>худ.</i> — художній</p> <p><i>церк.</i> — церковний</p> <p><i>чв.</i> — чверть</p> <p><i>чл.-кор.</i> — член-кореспон- дент</p>
---	---

Скорочені назви одиниць вимірювання пишемо без крапок:

Б	— байт	км	— кілометр
Вт	— ват	л	— літр
г	— грам	м	— метр
га	— гектар	мм	— міліметр
год	— година	с	— секунда
дм	— дециметр	см	— сантиметр
кБ	— кілобайт	т	— тонна
кВт	— кіловат	хв	— хвилина
кг	— кілограм	ц	— центнер

Так само пишемо скорочення *грн* (гривня), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд), *трлн* (трильйон), *смт* (селище міського типу).

2. У графічних скороченнях пропущену середню частину слова позначаємо дефісом: *вид-во* (видавництво), *гр-н* (громадянин), *ін-т* (інститут), *р-н* (район), *ун-т* (університет), *ф-ка* (фабрика). У таких скороченнях після першої частини слова крапки не ставимо.

3. Дефісом також приєднуємо перші букви частин складного слова: *півд.-зах.* (південно-західний), *півн.-сх.* (північно-східний), *с.-г.* (сільськогосподарський), *с.-д.* (соціал-демократ, соціал-демократичний), *ст.-сл.* (старослов'янський). У таких випадках після скорочених частин слів ставимо крапку.

4. Скісну риску використовуємо у скорочених словосполученнях, рідше — складних словах: *а/с* (абонентська скринька), *км/год* (кілометрів за годину), *м/с* (метрів за секунду), *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий рахунок), *т/к* (телеканал). У таких випадках після скорочених частин слів крапки не ставимо.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

§ 63. Орфографічні правила переносу

Частини слів з одного рядка в другий переносимо за складами: *га́й-ка*, *зо́шит*, *кни́ж-ка*, *ко-ло́-дязь*, *па́ль-ці*, *са-ди́в-нік*, *Ха́р-ків*.

Під час перенесення:

1. Одну літеру не залишаємо в попередньому рядку, не переносимо в наступний: *ака-де́-мія* (не *а-каде́мія*), *Ма-рі́я* (не *Ма́рі-я*),

оли-в'єць (не *о-лів'єць*). Так само не можна поділяти на частини для переносу такі двоскладові слова, як *абó*, *моя́*, *о́ко*, *ш'їя* тощо.

2. Не можна розривати сполучення букв **дж**, **дз**, які позначають один звук. Отже, переносити можна лише так: *гу́-дзик*, *хо-джу́*. Якщо **дж**, **дз** не становлять одного звука (це буває, коли **д** належить до префікса, а **ж** або **з** — до кореня), то їх треба розривати: *над-звичáй-ний* (не *на-дзвичáйний*), *під-жив-ля́ти* (не *пí-дживля́ти*).

3. Не можна розривати сполучення букв **йо**, **ьо**. Наприклад: *па-йóк* (не *пай-óк*), *сльо-за́* (не *сль-оза́*).

4. Апостроф, м'який знак, **й** у переносах не відокремлюємо від попередньої літери: *бур'-я́н* (не *бур-'я́н*), *Лук'-я́н* (не *Лук-'я́н*), *кіль-це́* (не *кіл-ьце́*), *нізь-ко* (не *нізь-ько*), *ба́й-ка* (не *ба́-йка*), *сті́й-кій* (не *сті-йкій*).

5. Коли корінь починається на голосний, то переносимо довільно: *ро-зорáти*, *роз-орáти*, *розо-ра́ти*; *бе-зупі́нно*, *без-упі́нно*, *безу-пі́нно*, але коли на приголосний, то від кореня його не відриваємо: *до-зр'івáти* (не *доз-р'івáти*), *ві-правдáння* (не *віп-равдáння*).

6. При збігу однакових приголосних одну букву залишаємо, а другу переносимо в наступний рядок: *зако́н-ний*, *розр'іс-ся*. В іменниках з подовженим приголосним можливий подвійний перенос: *знан-ня́* і *зна-ння́*; *жит-тя́* і *жи-ття́*.

7. Не розриваємо у переносах односкладові префікси перед приголосними: *над-мі́рний*, *най-бі́льший* (не *на-дмі́рний*, *на-йбі́льший*). Кількаскладові префікси можна розривати: *пе-ре-працюва́ти*, *пе-ред-гроз́зя*.

8. У переносах складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу: *багато-ступі́нчастий* (не *багатос-тупі́нчастий*), *восьми-гра́нний* (не *восьмиг-ра́нний*), *далеко-схі́дний* (не *далекос-хі́дний*).

9. Не можна розривати ініціальні абрєвіатури, а також комбіновані абрєвіатури, які складаються з ініціальних скорочень і цифр: *АЕС*, *ЛАЗ-105*, *МАГАТЕ*, *МАУ*, *НТШ*, *УАПЦ*.

10. У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами: *Дні-*

прó і *Дніп-рó*, *Оле-ксáндра* і *Олек-сáндра*, *се-стрá* і *сест-рá*. Це правило поширюється і на суфікси: *бли-зькíий* і *близь-кíий*, *видавнiй-цтво*, *видавнiць-тво* і *видавнiцт-во*, *гáли-цькiий* і *гáлиць-кiий*, *росiй-ськiий* і *росiйсь-кiий*, *убó-зтво*, *убóз-тво* і *убóзт-во*, *суспiльс-тво* і *суспiльст-во*.

§ 64. Технічні правила переносу

1. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що належать до них: *Т. Г. Шевчénко* (не *Т. Г. // Шевчénко*), *гр. Іванénко* (не *гр. // Іванénко*), *акад. (доц., проф.) Гончарénко* (не *акад. (доц., проф.) // Гончарénко*), *п. Гнатiюк* (не *п. // Гнатiюк*).

Примітка. Якщо імена, звання тощо подаємо повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити: *Тарáс Григóрович Шевчénко* і *Тарáс // Григóрович Шевчénко*, *акадémик // Агатáнгел Крiмськiий* та ін.

2. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *2008 р.* (не *2008 // р.*), *150 га* (не *150 // га*), *20 см³* або *20 куб. см* (не *20 // см³* або *20 // куб. см*), *5 г* (не *5 // г*).

3. Граматичні закінчення, поєднані із цифрами дефісом, не можна відривати й переносити: *2-й* (не *2- // й*), *4-го* (не *4- // го*), *10-му* (не *10- // му*) тощо.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення на зразок *вид-во*, *і т. д.*, *і т. ін.*, *та ін.*, *т-во* тощо.

5. Не можна переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

ЗНАК НАГОЛОСУ (')

§ 65. Знак наголосу ставимо на маловідомих словах (локалізмах і т. ін.), а також тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи своє значення, пор.: *Ми схóдили на гору* і *Ми сходiли на гору та повернулися додому ще завидна*; *Обрáзи* (від дієслова *ображáти*), *образи* (художні, літературні), *образi* (ікони).

II. ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

ІМЕННИК

§ 66. Поділ на відміни

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділено на чотири відміни.

I відміна: іменники переважно жініч. і деякі іменники чоловічого роду, а також спільного роду із закінченнями **-а, -я** в називному відмінку однини: *вага́, до́нька, дочка́, машина́, гі́рля, грі́вня, організа́ція, пра́ця; воєво́да; база́ка, зна́йда, листонóша, невда́ха, пла́кса, сиротá*; жіночі особові імена з відповідними закінченнями: *Богда́на, Катерíна, Валері́я, Зо́я*; чоловічі особові імена на **-а, -я**: *Мико́ла, Са́ва*.

II відміна: а) іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним основи та із закінченням **-о** в називному відмінку (переважно назви осіб): *бік, веле́тень, завод, край, ма́йстер, това́риш; Андрі́й, Віта́лій, Заха́р, Яросла́в; ба́тько, тату́ньо; Дніпрó; Ма́рко, Петро́*;

б) іменники середнього роду із закінченнями **-о, -е, -я** (крім іменників із суфіксами **-ат-, -ят-, -ен-** у непрямих відмінках): *крило́, місто́; мо́ре, по́ле, прізви́ще; весі́лля, житт́я, уміння́*; також іменники із суфіксами збільшувально-згрубілого значення **-ищ-, -иськ-**, утворювані від іменників усіх родів, які можуть зберігати й рід твірного, і набувати середнього роду: *вітри́ще* (від *вітер*), *діди́ще* (від *дід*), *коропи́ще* (від *кóроп*), *морозі́ще* (від *морóз*), *парубі́ще* (від *па́рубок*) — чоловічого роду, *ножі́ще* (від *нога́*) — середнього роду, *ведмеді́ще* (від *ведмі́дь*) — чоловічого і середнього роду; *вовчі́сько* (від *вовк*), *дубі́сько* (від *дуб*), *їжачі́сько* (від *їжа́к*), *леві́сько* (від *лев*), *сомі́сько* (від *сом*) — чоловічого роду, *зайчі́сько* (від *за́єць*) — чоловічого і середнього роду, *свекрі́сько* (від *свекру́ха*) — жіночого і середнього роду, *хлопчі́сько* (від *хло́пець*) — чоловічого і середнього роду.

III відміна: іменники жіп. роду з кінцевим приголосним основи: *вагомість, вість, гідність, кров, любóв, міць, неза-
лежність, ніч, піч, річ, рóзкіш, самотійність, сіль, собóр-
ність, тінь*, слово *ма́ти* у відмінкових формах якого з'являється суфікс **-ер-**; а також деякі жіночі особові імена: *Аде́ль, Любо́в, Ніко́ль*.

IV відміна: іменники середн. роду:

а) із закінченнями **-а, -я**, що у формах родового, давального та місцевого відмінків мають суфікси **-ат-, -ят-** перед закінченням: *гуся́* — *гуся́ти, гуся́ті*, (на) *гуся́ті*; *дівча́* — *дівча́ти, дівча́ті*, (на) *дівча́ті*; *лоша́* — *лоша́ти, лоша́ті*, (на) *лоша́ті*; *теля́* — *теля́ти, теля́ті*, (на) *теля́ті*;

б) із закінченням **-я**, що мають два зразки відмінювання: із суфіксом **-ен-** у формах родового, давального, орудного та місцевого відмінків і без такого суфікса: *вім'я́* — *вім'я́ / ві-
мені, вім'ю́ / вімені, вім'ям / віменем*, (на) *вім'ї́ / вімені*; *ім'я́* — *ім'я́ / імені, ім'ю́ / імені, ім'ям / іменем*, (на) *ім'ї́ / імені*; *плем'я́* — *плем'я́ / племіні, плем'ю́ / племіні, плем'ям / племінем*, (на) *плем'ї́ / племіні*; *тім'я́* — *тім'я́ / тімені, тім'ю́ / тімені, тім'ям / тіменем*, (на) *тім'ї́ / тімені*.

§ 67. Поділ на групи

Іменники I та II відміни поділено на три групи: тверду, м'яку та мішану.

І в і д м і н а

1. Тверда група

До твердої групи належать іменники жіп. роду із закінченням **-а** (крім тих, основа яких закінчується на шиплячий приголосний): *жі́нка, маши́на, перемо́га, сівба́, фа́брика, фі́рма*, а також іменники спільного роду (чол. і жіп.) із таким самим закінченням: *базі́ка, біда́ха, витрі́ця́ка, заводі́яка, не-
дорі́ка, сирота́* та чол. роду (назви осіб): *джу́ра, Микі́та, Са́ва* та ін.

2. М'яка група

До м'якої групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-я**: *бур'я, відмінниця, друкарня, земля, надія, пісня, сім'я* та чоловічого роду — назви осіб: *суддя, тесля*; іменники спільного роду із цим самим закінченням: *кровопивця, убивця* та ін., а також іменник чоловічого роду *Ілля*.

3. Мішана група

До мішаної групи належать іменники жіночого роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *в'єжа, гуця, їжа, кіша, круча, межá, плóща, тéща* і чоловічого роду — назви осіб: *вельмóжа, пашиá*, а також іменники спільного роду із закінченням **-а** та з основою на шиплячий приголосний: *листонóша, міхонóша*.

II в і д м і н а

1. Тверда група

Чоловічий рід

До твердої групи належать іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) і з закінченням **-о**: *дуб, óдуд, палац, темп, ужйóнок, уснiх; бат'ько, Петрó*; більшість іменників на **-р**: *вир, вiхор, вiдвiр, двiр, жир, сир, стóвбур, стóляр, цур, явiр*; сюди ж належать іменники *звiр, комiр, снiгур*, які, проте, у називному відмінку множини мають закінчення м'якої групи: *звiрi, комарi, снiгурi* (іменник *цур* може мати і варіантне закінчення **-i**: *цурi*), а також усі іменники іншомовного походження на **-ер, -ор, -ур (-юр)**: *iнженér, колекцiонér, мiйстер, парфумér, фérмер, шiффер, шофér; актóр, дирéктор, iнспéктор, профéсор, свiтлофóр, семафóр; абажур, каламбур, гiпюр*; іменники з постійно наголошеними **-ар (-яр), -ир (-iр, -iр)**: *базiр, гектiр, кулiнiр, монтан'яр, мiляр, футлiр, ювiляр; касiр, командiр, пасажiр, папiр, сувенiр, конвоiр*; окремі іменники іншомовного походження на **-ар, -ир** із постійним наголосом на корені в однині та множині: *дóлар — дóлари, пiнцир — пiнцири* та ін.

Примітка. Іменник *ма́ляр* залежно від наголосу належить або до твердої групи *ма́ляр* (наголос падає на корінь в усіх відмінках однини й множини: *ма́ляр* — *ма́ляра, ма́лярові, ма́ляра, ма́ляром*, (на) *ма́лярові* — *ма́ляри, ма́лярів, ма́лярам, ма́лярів, ма́лярами*, (на) *ма́лярах*), або до мішаної (наголос переходить на закінчення: *ма́ляр* — *маляра́, малярéві, маляра́, малярéм*, (на) *малярі́* — *малярі́, малярі́в, малярі́ми*, (на) *малярі́х*).

Середній рід

До твердої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-о**: *болото́, віяло́, во́ло, залізо́, зерно́, зло́, ко́ло, крило́, люсте́рко, мавпеня́тко, ма́йво, місто́, молодéцтво, селó, хри́стия́нство* та ін.

2. М'яка група

Чоловічий рід

До м'якої групи належать іменники чол. роду з кінцевим м'яким приголосним основи: *боéць, вéлетень, зви́чай, краді́й, край, мите́ць, уди́й, учи́тель; діду́ньо, тату́ньо; Анто́сьо, Бенéдьо, Іва́ньо*; сюди належить частина іменників на **-ар, -ир**, які в однині мають наголос на корені: *бо́ндар* — *бо́ндаря, ко́зир* — *ко́зиря, ку́хар* — *ку́харя, лі́кар* — *лі́каря, пі́сар* — *пі́саря*, а також іменники, у яких у похідних відмінкових формах наголос переходить з **-ар, -ир** на закінчення: *буква́р* — *букваря́, вівча́р* — *вівчаря́, ворота́р* — *воротаря́, друка́р* — *друкаря́, інвента́р* — *інвентарю́* (збірне), *календа́р* — *календаря́, кобза́р* — *кобзаря́, секрета́р* — *секретаря́, суха́р* — *сухаря́, хаба́р* — *хабаря́, шахта́р* — *шахтаря́; гузи́р* — *гузиря́, провoди́р* — *проводиря́, пухи́р* — *пухиря́* та ін. До м'якої групи належать також і деякі чоловічі особові імена: *І́гор* — *І́горя, Ла́зар* — *Ла́заря* та ін.

Примітка. У складних словах із *хаба́р* сполучним голосним є лише **о**: *хабарoдáвець, хабарoмісткість, хабарoодéржувач*.

Середній рід

До м'якої групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та **-я** (без суфіксів **-ен-, -ят-** у формах непрямих

відмінків і переважно з подовженням кінцевого приголосного основи): *го́ре, місце, мо́ре, по́ле; житт́я, завда́ння, збі́жжя, здо́ров'я, змага́ння, знаря́ддя, лі́стя, облі́ччя, пі́р'я, по́лум'я* та ін.

3. Мішана група

Чоловічий рід

До мішаної групи належать іменники чол. роду з кінцевим шиплячим приголосним основи: *ванта́ж, дощ, слуха́ч, сто́рож, ткач, това́риш*, а також іменники із суфіксом згубності **-ищ-** чол. роду: *вітри́ще, діди́ще, дуби́ще*; іменники на **-яр** (назви людей за видом їхньої діяльності), у відмінкових формах яких наголос переходить із суфікса на закінчення: *бджоля́р — бджоляра́, весля́р — весляра́, вугля́р — вугляра́, газетя́р — газетяра́, зброя́р — зброяра́, каменя́р — каменяра́, пісня́р — пісняра́, скля́р — скляра́, смоля́р — смоляра́, школя́р — школяра́* та ін.

Середній рід

До мішаної групи належать іменники середн. роду із закінченням **-е** та основою на шиплячий приголосний: *ло́же, плече́, прізви́ще, яви́ще* та ін.

§ 68. Зразки відмінювання іменників

І в і д м і н а

Іменники жіночого роду — загальні назви

Тверда група

М'яка група

О д н и н а

Н.	маші́н-а	відмінниц-я	наді-я
Р.	маші́н-и	відмінниц-і	наді-ї
Д.	маші́н-і	відмінниц-і	наді-ї
Зн.	маші́н-у	відмінниц-ю	наді-ю
Ор.	маші́н-ою	відмінниц-ею	наді-сю
М.	...маші́н-і	...відмінниц-і	...наді-ї
Кл.	маші́н-о	відмінниц-е	наді-є

Множина

Н.	маші н-и	відмінниц і	наді ї
Р.	маші н	відмінниц ь	наді й
Д.	маші н-ам	відмінниц -ям	наді -ям
Зн.	маші н-и	відмінниц ь	наді ї
Ор.	маші н-ами	відмінниц -ями	наді -ями
М.	...маші н-ах	...відмінниц -ях	...наді -ях
Кл.	маші н-и	відмінниц і	наді ї

Мішана група

Однина

Н.	плóщ- а	душ- á
Р.	плóщ- і	душ- і
Д.	плóщ- і	душ- і
Зн.	плóщ- у	душ- у
Ор.	плóщ- ею	душ- ею
М.	...плóщ- і	...душ- і
Кл.	плóщ- е	душ- е, душ-é

Множина

Н.	плóщ- і	душ- і
Р.	плóщ	душ
Д.	плóщ- ам	душ- ам
Зн.	плóщ- і	душ- і
Ор.	плóщ- ами	душ- ами
М.	...плóщ- ах	...душ- ах
Кл.	плóщ- і	душ- і

Іменники жіночого роду — власні назви

Тверда група

М'яка група

Однина

Н.	Оксáн- а	Марі- я	Лес- я
Р.	Оксáн- и	Марі- ї	Лес- і
Д.	Оксáн- і	Марі- ї	Лес- і
Зн.	Оксáн- у	Марі- ю	Лес- ю
Ор.	Оксáн- ою	Марі- єю	Лес- єю

II. Правопис закінчень відмінюваних слів

М.	...Оксán- і	...Марі- ї	...Лес- і
Кл.	Оксán- о	Марі- є	Лес- ю

Множина

Н.	Оксán- и	Марі- ї	Лес- і
Р.	Оксán	Марій	Лесь
Д.	Оксán- ам	Марі- ям	Лес- ям
Зн.	Оксán	Марій	Лесь
Ор.	Оксán- ами	Марі- ями	Лес- ями
М.	...Оксán- ах	...Марі- ях	...Лес- ях
Кл.	Оксán- и	Марі- ї	Лес- і

Тверда група

М'яка група

Однина

Н.	Полта́в- а	Вінниц- я	Терéбл- я
Р.	Полта́в- и	Вінниц- і	Терéбл- і
Д.	Полта́в- і	Вінниц- і	Терéбл- і
Зн.	Полта́в- у	Вінниц- ю	Терéбл- ю
Ор.	Полта́в- ою	Вінниц- єю	Терéбл- єю
М.	...Полта́в- і	...Вінниц- і	...Терéбл- і
Кл.	Полта́в- о	Вінниц- є	Терéбл- є

Підміна

Іменники чоловічого роду — загальні назви

Тверда група

М'яка група

Однина

Н.	коза́к	тигр	мудре́ць	о́брій
Р.	козак- а́	ти́гр- а	мудрец- я́	о́бри- ю
Д.	козак- о́ві (-у́)	ти́гр- о́ві (-у)	мудрец- е́ві (-ю)	о́бри- е́ві (-ю)
Зн.	козак- а́	ти́гр- а	мудрец- я́	о́брій
Ор.	козак- о́м	ти́гр- о́м	мудрец- е́м	о́бри- е́м
М.	...козак- о́ві (-у́)	...ти́гр- о́ві (-у , -і)	...мудрец- е́ві (-ю́, -і)	...о́бри- і́ (-ю)
Кл.	коза́ч- є	ти́гр- є	мудрец- ю́	о́бри- ю

Множина

Н.	козак- ї	тігр- и	мудрець- ї
Р.	козак- їв	тігр- ів	мудрець- їв
Д.	козак- ам	тігр- ам	мудрець- ям
Зн.	козак- їв	тігр- ів	мудрець- їв
Ор.	козак- ами	тігр- ами	мудрець- ями
М.	...козак- ах	...тігр- ах	...мудрець- ях
Кл.	козак- ї	тігр- и	мудрець- ї

Мішана група

	Однина	Множина
Н.	меч	меч- ї
Р.	меч- а	меч- їв
Д.	меч- у(-éві)	меч- ам
Зн.	меч	меч- ї
Ор.	меч- ем	меч- ами
М.	...меч- ї(-éві)	...меч- ах
Кл.	меч- у	меч- ї

Іменники середнього роду — загальні назви

Тверда група

М'яка група

Мішана група

Однина

Н.	крил- о́	пóл- е	умінн- я	плеч- é
Р.	крил- а́	пóл- я	умінн- я	плеч- а́
Д.	крил- у́	пóл- ю	умінн- ю	плеч- у́
Зн.	крил- о́	пóл- е	умінн- я	плеч- é
Ор.	крил- о́м	пóл- ем	умінн- ям	плеч- éм
М.	...крил- і	...пóл- і (-ю)	...умінн- і	...плеч- і (-у́, -éві)
Кл.	крил- о́	пóл- е	умінн- я	плеч- é

Множина

Н.	крил- а	пол- я́	умінн- я	плéч- і
Р.	крил	пол- ів	умінь	плеч- éй , пліч
Д.	крил- ам	пол- я́м	умінн- ям	плеч- а́м і плéч- ам
Зн.	крил- а	пол- я́	умінн- я	плéч- і

Ор.	кріл-ами (кріль-мі)	пол-я́ми	умінн-я́ми	плеч-і́ма
М.	...кріл-ах	...пол-я́х	...умінн-я́х	...плеч-а́х
Кл.	кріл-а	пол-я́	умінн-я́	плеч-і́

Іменники чоловічого роду — власні назви

Тверда група

О д н и н а

Н.	Євгѐн	Дністер
Р.	Євгѐн-а	Дністр-а́
Д.	Євгѐн-ові (-у)	Дністр-у́ (-ові)
Зн.	Євгѐн-а	Дністер
Ор.	Євгѐн-ом	Дністр-о́м
М.	...Євгѐн-ові (-у, -і)	...Дністр-у́ (-ові, -і)
Кл.	Євгѐн-е	Дністр-е

М'яка група

Мішана група

О д н и н а

Н.	Олѐсь	Їгор	Тиміш
Р.	Олѐс-я	Їгор-я	Тиміш-а́
Д.	Олѐс-еві (-ю)	Їгор-еві (-ю)	Тиміш-еві (-у)
Зн.	Олѐс-я	Їгор-я	Тиміша́
Ор.	Олѐс-ем	Їгор-ем	Тиміш-е́м
М.	...Олѐс-еві (-ю, -і)	...Їгор-еві (-ю, -і)	Тиміш-еві (-у, -і)
Кл.	Олѐс-ю	Їгор-ю	Тиміш-е

Тверда група

М'яка група

Мішана група

М н о ж и н а

Н.	Євгѐн-и	Олѐс-і	Їгор-і	Тиміш-і́
Р.	Євгѐн-ів	Олѐс-ів	Їгор-ів	Тиміш-ів́
Д.	Євгѐн-ам	Олѐс-ям	Їгор-ям	Тиміш-ам́
Зн.	Євгѐн-ів	Олѐс-ів	Їгор-ів	Тиміш-ів́
Ор.	Євгѐн-ами	Олѐс-ями	Їгор-ями	Тиміш-амі́
М.	...Євгѐн-ах	...Олѐс-ях	...Їгор-ях	...Тиміш-а́х
Кл.	Євгѐн-и	Олѐс-і	Їгор-і	Тиміш-і́

**Зразки відмінювання іменників чоловічого роду
з основою на -р**

	<i>Тверда група</i>		<i>М'яка група</i>		<i>Мішана група</i>
	О д н и н а				
Н.	пасажір	бульва́р	байка́р	ко́зир	ковзаня́р
Р.	пасажір-а	бульва́р-у	байкар-я́	ко́зир-я	ковзаня́р-а́
Д.	пасажір	бульва́р	байкар	ко́зир	ковзаня́р
	-ові (-у)	-у (-ові)	-éві (-ю)	-ю (-еві)	-éві (-у́)
Зн.	пасажір-а	бульва́р	байкар-я́	ко́зир-я	ковзаня́р-а́
Ор.	пасажір	бульва́р	байкар	ко́зир	ковзаня́р
	-ом	-ом	-éм	-ем	-éм
М.	...пасажір	...бульва́р	...байкар-	...ко́зир-і	...ковзаня́р
	-ові (-у, -і)	-і (-ові, -у)	éві (-ю, -і)	(-еві, -ю)	-éві (-у́, -і)
Кл.	пасажір-е	бульва́р-е	байка́р-ю	ко́зир-ю	ковзаня́р-е

	М н о ж и н а				
Н.	пасажір-и	бульва́р-и	байкар-і́	ко́зир-і́	ковзаня́р-і́
Р.	пасажір-ів	бульва́р-ів	байкар-ів	ко́зир-ів	ковзаня́р-ів
Д.	пасажір-ам	бульва́р-ам	байкар-я́м	ко́зир-я́м	ковзаня́р-а́м
Зн.	пасажір-ів	бульва́р-и	байкар-ів	ко́зир-і́	ковзаня́р-ів
Ор.	пасажір	бульва́р	байкар	ко́зир	ковзаня́р
	-ами	-ами	-я́ми	-я́ми	-а́ми
М.	...пасажір	...бульва́р	...байкар	...ко́зир	...ковзаня́р
	-ах	-ах	-я́х	-я́х	-а́х
Кл.	пасажір-и	бульва́р-и	байкар-і́	ко́зир-і́	ковзаня́р-і́

Зразок відмінювання іменника ГОСПО́ДЬ

Н.	Госпо́дь
Р.	Го́спод-а
Д.	Го́спод-ові (-у) і Господ-éві
Зн.	Го́спод-а
Ор.	Го́спод-ом
М.	...Го́спод-ові (-у, -і)
Кл.	Го́спод-и

**Відмінювання іменників на *-ище*
(жін. і середн. рід)**

	О д н и н а	М н о ж и н а
Н.	бабіщ- е	бабіщ- а
Р.	бабіщ- і (-а)	бабіщ
Д.	бабіщ- і (-у)	бабіщ- ам
Зн.	бабіщ- е (-у)	бабіщ
Ор.	бабіщ- ею (-ем)	бабіщ- ами
М.	...бабіщ- і	бабіщ- ах
Кл.	бабіщ- е	бабіщ- а

Примітка. Тип відмінювання іменників на *-ище* (*бабіще* — жін. і середн. рід, *свекрушисце* — жін. і середн. рід і под.) у хитанні морфологічного роду залежить від значення роду: якщо іменник має дві форми роду (*бабіще* — жін. і середн. рід), то для форми жін. роду лише в називному, знахідному та кличному відмінках однини властиве закінчення *-е*, типове для іменників другої відміни середн. роду, а в інших відмінках їхні закінчення збігаються із закінченнями іменників першої відміни (обидва варіанти наявні в знахідному відмінку), а для середн. роду послідовність відмінювання — за зразками відмінювання іменників другої відміни середн. роду.

Ш в і д м і н а

О д н и н а

Н.	тінь	пóдорож	гідність
Р.	тін- і	пóдорож- і	гідност- і , гідност- и
Д.	тін- і	пóдорож- і	гідност- і
Зн.	тінь	пóдорож	гідність
Ор.	тінн- ю	пóдорожж- ю	гідніст- ю
М.	...тін- і	...пóдорож- і	...гідност- і
Кл.	тін- е	пóдорож- е	гідност- е

М н о ж и н а

Н.	тін- і	пóдорож- і
Р.	тін- ей	пóдорож- ей
Д.	тін- ям	пóдорож- ам

Зн.	тін-і	пóдорож-і
Ор.	тін-ями	пóдорож-ами
М.	...тін-ях	...пóдорож-ах
Кл.	тін-і	пóдорож-і

IV в і д м і н а

О д н и н а

Н.	курч-á	ім'-я́	ті́м'-я
Р.	курч-áт-и	ім-ен-і́, ім'-я́	ті́м-ен-і́, ті́м'-я
Д.	курч-áт-і	ім-ен-і́	ті́м-ен-і́, ті́м'-ю
Зн.	курч-á	ім'-я́	ті́м'-я
Ор.	курч-áм	ім-ен-ем, ім'-я́м	ті́м-ен-ем, ті́м'-я́м
М.	...курч-áт-і	...ім-ен-і́	...ті́м-ен-і́, ті́м'-ї́, але по ті́м'-ю
Кл.	курч-á	ім'-я́, ім-ен-е	ті́м'-я

М н о ж и н а

Н.	курч-áт-а	ім-ен-á	ті́м'-я
Р.	курч-áт	ім-én	ті́м'-ї́в
Д.	курч-áт-ам	ім-ен-áм	ті́м'-я́м
Зн.	курч-áт(а)	ім-ен-á	ті́м'-я
Ор.	курч-áт-ами	ім-ен-áми	ті́м'-я́ми
М.	...курч-áт-ах	...ім-ен-áх	ті́м'-я́х
Кл.	курч-áт-а	ім-ен-á	ті́м'-я

УВАГИ ДО ПРАВОПІСУ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ

І в і д м і н а

А. Однина

§ 69. Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и, -і, -ї**:

1) **-и** мають іменники твердої групи: *до́ньки, дочкí, кні́жки, ма́ми, машíни, перемóги, родíни, фаб́рики*;

2) **-і** (після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бурі, відмінниці, грівні* (від *грівня* — грошова одиниця), *дуєньї, мрії, надії, праці, сім'ї; кручі, межі, площі, тійї*.

Примітка. Однакові за написанням форми родового відмінка однини та називного множини окремих іменників нерідко мають різні наголоси, пор.: *дочки* — *дочки*, *землі* — *землі*, *книжки* — *книжки*, *межі* — *межі*, *сестри* — *сестри*, *сім'ї* — *сім'ї*.

§ 70. Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *дóньці, дочці, кни́жці, маши́ні, перемóзі, fáбриці; бурі, відмінниці, грівні, дуєньї, надії, сім'ї, статті; кручі, межі, площі, тійї*.

§ 71. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники першої відміни твердої та мішаної груп мають закінчення **-у**, м'якої — **-ю**: *дóньку, дочку́, кни́жку, маши́ну, перемóгу, fáбрику; бурю, відмінницю, грівню, дуєнью, надію, сім'ю, статтю; кручу, межю́, площу, тійшу*.

§ 72. Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп — **-єю**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-єю**: *дóнькою, дочко́ю, кни́жкою, маши́ною, перемóгою, fáбрикою; бурею, відмінницею, грівнею, дуєньєю, надією, сім'єю, статте́ю; кручею, меже́ю, площею, тійшею*.

§ 73. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *на дóньці, на дочці́, на кни́жці, на маши́ні, на*

фа́бриці, по дорóзі, по стéжці, по руці, у перемóзі; на відмінниці, на грівні, на ду́ньї, у бу́рі, у наді́ї, у сім'ї, у статті; на кру́чі, на межі́, по плóщі, у межі́, у тійші́.

Примітка. Перед закінченням **-і** в давальному та місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять відповідно в **з, ц, с**: *но́га* — *нозі́*, *рукá* — *руці́*, *му́ха* — *му́сі*.

§ 74. Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о, -е, -є, -ю**:

1) **-о** властиве іменникам твердої групи: *Га́нно Миха́йлівно, до́нько, до́чко, дружи́но, кни́жко, перемóго, сéстро*;

2) **-е** набувають іменники м'якої та мішаної груп, **-є** — іменники м'якої групи після голосного, м'якого знака та апострофа: *во́ле, відмінни́це, грівне́, ду́ше, зе́мле, Ка́тре, кру́че, магара́дже, ра́дже*; а також *Ї́лле; дуе́ньє, Мари́є, мрі́є, Соломі́є*;

3) **-ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, Катру́сю, Лéсю, Мару́сю, мату́сю, титу́сю*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох особових імен — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Мари́є Васи́лівно, Окса́но Іва́нівно*.

Примітка 2. У звертаннях до жінок, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка мають обидва іменники: *доброді́йко Васи́водо, па́ні Гарку́ше, поéтко Заба́што*.

Б. Множина

§ 75. Називний відмінок

1. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп — **-і**, після голосного, м'якого знака та апострофа — **-ї**: *кни́жкí, маши́ни, перемóги, фа́брики; бу́рі, відмінниці́, дуе́ньї, статті́, сім'ї́; кру́чі, ме́жі, мійші́, плóщі*; також іменники чол. роду: *джу́ри, ра́джі, судді́*.

§ 76. Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів**:

1) нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верста́* — давня одиниця вимірювання відстані), *верств* (від *верствá* — 'шар') і *верстóв* (від *верствá* — давня одиниця вимірювання відстані), *ви́гід* (від *ви́года*) і *ви́гід* (від *ви́года*), *губ* (і *губі́в*), *дорі́г*, *маши́н*, *назв*, *свобóд*, *фа́брик*, *шкі́л*; *бур*, *долóнь*, *легéнь* (і *легéні́в*), *наді́й*, *робі́тні́ць*; *круч*, *меж*, *площ*; в іменниках іншомовного походження здебільшого наявне нульове закінчення: *арф*, *догм*, *пальм*, *шайб*;

2) невелика група іменників жі́н. роду мають закінчення **-ей**: *мише́й*, *свине́й* або нульову основу на **-ей**: *баде́й* (від *бадóдї*), *сіме́й* (від *сі́м'ї*), *стате́й* (від *статті́*) та ін.;

3) закінчення **-ів** має невелика група іменників чо́л. роду: *гайдама́ків*, *старості́в* (від *старості́* — у весільному обряді) і *ста́рост* (від *ста́рости́* — 'керівні особи'), *судді́в*, *те́слів*, окремі іменники жі́н. роду (див. вище п. 1), а також прізвища: *Журбі́в*, *Чупрінкі́в* і т. ін.; для окремих іменників можливі варіанти із закінченням **-ів** і нульовим закінченням: *маму́* — *мамі́в* і *ма́му* — *ма́м*, *бабу́* — *бабі́в* (і рідко *баб*); у прізвищах: *Ма́йбороди́в* (і *Ма́йбород*), *Ста́рості́в* (і *Ста́рост*).

Примітка 1. В іменниках, що мають у називному відмінку однини сполучення двох різних приголосних, у родовому відмінку множини між такими приголосними з'являються **о** або **е**.

О з'являється в тих іменниках, які мають після приголосного основи суфікс **-к**: *до́чок* (*до́чки*), *книжко́к*, (*книжкі́*), *ку́льбо́к* (*ку́льки*), *миско́к* (*мискі́*) і т. ін., в іменниках між двома приголосними: *гра* (мн. *ігри*), *ку́хня*, *пове́рхня*, *со́сна́*, *су́кня*, *це́рква* — *ігор*, *ку́хонь*, *пове́рхонь*, *со́сон* (і *со́сен*), *су́конь*, *це́ркв*. У низці іменників з'являється відповідно **е** (**є**): *бо́єнь*, *во́єн* (і *війн*), *гри́вень*, *до́мен*, *ду́єней*, *ескадри́лей*, *копа́лень*, *ла́зень*, *мі́тел*, *шабе́ль*, але: *бу́кв* (одн. *бу́ква*), *ма́вп* (одн. *ма́впа*), *шахт* (одн. *ша́хта*).

Примітка 2. В іменниках іншомовного походження з подвоєними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння збережено: *бонн* (від *бо́нна*), *булл* (від *бу́лла*), *ванн* (від *ва́нна*), *вілл* (від *ві́лла*), *мадо́нн* (від *мадо́нна*), *панн* (від *па́нна*).

§ 77. Давальний відмінок

У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям**:

1) закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжк**а́**м, машин**а**м, фабрик**а**м; круч**а**м, ме́ж**а**м, плóц**а**м;*

2) закінчення **-ям** мають іменники м'якої групи: *бур**я**м, відмінниц**я**м, грíвн**я**м, дуéнь**я**м, ескадрíль**я**м, надí**я**м, сім'я**м, статт**я**м.***

§ 78. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

1) іменники — назви істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *ведмédí**ць, відмінниц**ь, вов-*****
*чí**ць, листонóш, міхонóш, молодí**ць, україно**к; дуéней, свинéй.*******

Примітка. Іменники — назви окремих свійських тварин, комах мають також менш поширену форму, однакову з формою називного відмінка: *гнáти овé**ць (і вівц**і), пáсти корів (і корó**ви), годувáти свинéй (і свíні), ловíти мух (і му**хи);*********

2) іменники — назви неістот уживані у формі, однакової із формою називного відмінка: *книжк**і, машин**и, фабрик**и;*******
*вúлиц**і, грíвн**і, друкáрн**і, ескадрíль**і, мрí**ї, сім'ї; круч**і, ме́ж**і,***************
*плóц**і.***

§ 79. Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**:

1) закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжк**а́**ми, машин**а**ми, фабрик**а**ми; круч**а**ми, ме́ж**а**ми, плóц**а**ми;*

2) закінчення **-ями** властиве іменникам м'якої групи: *від-*
*мінниц**я**ми, вúлиц**я**ми, грíвн**я**ми, друкáрн**я**ми, дуéнь**я**ми, ескад-*
*рíль**я**ми, мр**я**ми, сім'я**ми, статт**я**ми;***

3) варіантні закінчення **-ми** (поряд із формами на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: *слізьмі* (і *сльозами*), *свиньмі* (і *свінлями*).

§ 80. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** — для м'якої групи: *на маши́нах, по доро́гах, по рука́х, по стежа́х, у книжка́х; на кру́чах, на ме́жах, на грі́внях, на дуе́нях, на ескадрі́лях, у стаття́х, у сім'я́х.*

§ 81. Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з називним: *бабу́, дочку́, жі́нку, відмінниці́, грі́вні, дуе́ньї.*

II в і д м і н а

А. Однина

§ 82. Родовий відмінок

У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їхнього значення мають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю**.

I. Іменники середн. роду в родовому відмінку однини закінчуються лише на **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка — у мішаній групі): *міста, села́, плеча́, прізвища; знаряддя, моря́, обліччя, поля́, узбіччя, уміння.*

II. Іменники чол. роду із закінченням **-о** в родовому відмінку однини набувають закінчення лише **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі): *ба́тька, Дми́тра, Дороше́нка, Тесле́нка, Франкі́, Шевче́нка; Анто́ся, Бене́дя, Олексі́я.*

III. Іменники чол. роду з основою на приголосний у родовому відмінку однини набувають закінчення **-а, -я** або **-у, -ю** залежно від значення істоти або неістоти, конкретного чи абстрактного значення та інших чинників.

1. Закінчення **-а** (у твердій та мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають іменники чол. роду:

1) назви істот у звичайній та зменшено-пестливій формі: *академіка, воїна, делегата, священника, співака, тесляра, феномена* (людина); *митця, незнайомця, промовця, татуся, учителя, учня, фахівця; Богдана, Бориса, Олександра, Тараса; Андрія, Василя, Віталія, Сергія, Юрія; козаченька, хлопчика; вівчика, зайчика, соколика*, а також персоніфіковані предмети і явища: *Вітра, Мороза* та ін.;

2) назви неістот у звичайній та зменшено-пестливій формі, що позначають конкретні предмети, зокрема:

а) назви дерев: *бере́ста, дуба, клена, явора, ясеня; дубка́, яворонька, ясеночка*;

б) назви технічних реалій, машин та їх деталей: *вагона́, електрока́ра, ескалатора́, комп'ютера́, літака́, монітора́, мотора́, по́тяга, тра́ктора; автомобі́ля, дизеля́, пори́ння; вагончи́ка, літачка́*;

в) терміни іншомовного походження, які позначають предмети, структурні елементи, геометричні тіла та їхні частини, математичні, лінгвістичні поняття: *ато́ма, векто́ра, еле́мента, еліпсо́їда, інтегра́ла, като́да, квадрата́, квар́ка, коефіціє́нта, ко́нуса, ко́сину́са, ци́ліндра; а́фікса, інте́рфікса, локати́ва, пре́фікса, су́фікса* та ін., але: *сінтаксису́, фразеологі́зму* (про інші категорії термінів див. п. 2.1г);

г) українські за походженням безафіксні та суфіксальні іменники-терміни: *відмі́нка, восьмику́тника, дода́тка, займе́нника, знаме́нника, іме́нника, прикме́тника, прислі́вника, трику́тника, чисе́льника, числі́вника, шкíва; про́меня*, але: *віду́, ро́ду, скла́ду, спо́собу* (див. п. 2.1г);

г) назви одиниць вимірювання довжини: *дюйма́, кіломе́тра, ме́тра* або маси: *гра́ма, кілогра́ма, фу́нта, фу́нтика*;

д) назви відрізків часу, днів тижня і місяців: *дня́; вівто́рка, понеді́лка; тижня́; листопа́да, міся́ця, сі́чня*, але: *віку́, листопа́ду* (явище природи), *ро́ку* (сукупність місяців, тижнів і днів), *по́ясу* (смуга фізичних об'єктів, частина поверхні земної кулі) (див. п. 2.2), а також числові назви: *деся́тка, мі́льйо́на, мі́льярда*;

е) назви грошових знаків: *гроші́, до́лара, карбо́ванця, санті́ма, фра́нка, це́нта, черві́нця, черві́нчика*;

є) назви органів і частин тіла: *живо́та́, ки́шківни́ка́, м'я́за, но́са, па́льця, ро́та, скеле́та, сугло́ба, хребта́, шлу́нка; живо́тика, па́льчика*, але *стравохо́ду* та ін.;

ж) назви житлових приміщень, сільськогосподарських і технічних будівель та їхніх частин, архітектурних деталей: *ба́рка, димаря́, ко́мина, одві́рка, підда́шка, причі́лка, сві́лока, флі́геля; ві́тряка́, ву́лика, голу́бника́; акведу́ка, баге́та, балко́на, е́ркера, карні́за, па́ндуса, та́мбура; балко́нчика*, але: *підму́рку, покóю*;

з) назви предметів побуту: *ножа́, ча́йника, черпака́; дива́на, мисника́, серва́нта, сті́льця; сті́льчика*;

и) назви одягу і взуття: *дже́мпера, жупа́на, кобеняка́, костю́ма, ку́нтуша, піджака́, плаща́, по́яса* (елемент одягу), *све́тра; ке́да, череви́ка, чо́бота; костю́мчика, пла́щика; череви́чка*;

і) назви виробів із борошна: *батóна, бу́блика, калача́, рога́лика; бу́бличка, кала́чика*;

ї) назви церковних реалій: *амво́на, іконоста́са, ві́тваря́; іконоста́сика*;

к) назви населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, формантами **-бург-**, **-град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир-**, **-слав-**, **-фурт-**: *Бердя́нська, Лу́цька, Бóбринця, Кре́менця, Тру́скавця; Пі́ттсбурга, Ві́шигоро́да, Мі́ргоро́да, Ша́ргоро́да, Бори́споля, Терно́поля, Я́мполя, Жи́томира, Яросла́ва, Франкфу́рта*, а також назви річок, населених пунктів і різних географічних назв із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (**-їв-**), **-ев-** (**-єв-**), **-ов-**, **-ин-** (**-ін-**), **-ач-**, **-ич-**: *Бика́, Дні́пра, Дні́стра, Збру́ча, Псла; Вільхі́вця, Ді́нця, Інгу́льця, То́рця, Ху́стця; Те́терева, Кі́сва, Колгу́єва, Льво́ва, Олесько́ва, Ха́ркова, Хо́дорова; Бату́рина, Пи́рятина, Свято́шина, Сня́тина; Ба́хмача, Га́дяча, Га́лича*, лише в окремих іменниках з наголосом на корені: *Бре́ча, Во́вка, До́вжика, Мало́го Куя́льника, Салгі́ра, Сві́жа, Смо́трича*.

Примітка. Закінчення *-у, -ю* наявне у складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що має звичайно в родовому відмінку закінчення *-у*: *Давидового Броду, Зеленого Гаю, Кривого Рігу, Часового Яру, Широкого Лану* та ін.

2. Закінчення *-у* (у твердій і мішаній групах), *-ю* (у м'якій групі) мають:

1) абстрактні іменники чоловічого роду:

а) назви якостей і властивостей: *героїзму, ліризму, націоналізму, патріотизму*;

б) назви почуттів, хвороб: *болію, гніву, жалью, жаху, різначу, сну, сорому, стиду* (і *стидá*), *страху; авітамінозу, артрозу, бронхіту, гаймориту, грипу, діабету, кашлю, коліту, кору, набряку, опіку, опуху, отіту, правцю, тифу, ящуру*;

в) назви процесів, станів, властивостей, явищ суспільного життя, загальних понять: *аналізу, бігу, відгуку, задуму, запису, заробітку, затору, звуку* (але як термін *звúка*), *ідеалу, імпульсу, клопоту, коліквіуму, конфлікту, кроку, лету* (*льоту*), *поштовок, прибутку, приїзду, прогресу, регресу, ремонту, руху, синтезу, смутку, стóгону, спóкою, сýмніву, успіху, ходу, шóму*, але: *ривкá, стрибкá, стусанá*;

г) назви філософських, літературознавчих та інших наукових понять: *абсолюту, абсурду, агностицизму, антропоцентризму, дисонáнсу, догматизму, догмату; аврáлу, áкту, достáтку, екскурсу, експорту, ідеалу, сорту, спóсобу, феномену* (явище), *фрейдизму, хісту* та ін., але як конкретні іменники-терміни: *дúха* і *Дúха* (у значенні *Святóго Дúха* (третя іпостась єдиного Бога));

г) назви явищ природи: *віхору, вітру, вогню, граду, грóму, дощу, землетрусóу, морóзу, смéрчу, тумáну, урагану, холоду, цикло́ну*, але *Вітра, Морóза* як персоніфікованих явищ (див. п. 1.1);

д) назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: *інстаграму, телеграму, фейсбóку, ютубу* і под.

2) іменники на позначення сукупності істот: *батальйóну, взводóу, дивізіóну, електорáту, ко́рпусу* (військове з'єднання), *óрдену* (чернеча громада), *оркéстру, полку, ро́ю, хóру* (але з наголосом на останньому складі *табу́на*) або неістот:

а) дерев, кущів: *гаю, лісу, саду* (але *садка́*), *чагарнику́*;

б) трав'янистих рослин: *барвінку, бужку́, буркуну́, горόху, звіробόю, кропу, молочаю, очерету, щавлю́, ячменю* (але *вівса́*);

в) предметів побуту: *одягу, реманенту, сувόю, товару*;

г) сортів плодових дерев: *кальвілю, ранету, ренклоду* та ін.;

3) іменники на позначення установ, закладів, організацій, об'єднань держав та ін.: *інституту, коледжу, лицю́, маркету, музею, університету; клубу, комітету, уряду; союзу, блоку*, але *блока́* (механізм або камінь);

4) назви спортивних ігор і танців: *альпінізму, бадмінтону, баскетболу, бейсболу, біатлону, боксу, боулінгу, волейболу, гандболу, гольфу, дайвінгу, серфінгу, футболу; бобслею, хокєю; вальсу, краков'яку, танку* (але переважно з наголосом на закінченні *танка́*), *танцю́*, але: *гопакá, козакá* (танець), *серфінга* (спортивне знаряддя);

5) іменники — назви просторових понять та їхніх різновидів: *байраку, валу, лиману, лу́гу, майдану, току; всесвіту, рінгу, рову, світу, стєну, урівку, яру; краю, небокраю, ручаю*, але: *горба́, хутора*. До цієї групи належать також назви різних споруд і будинків, зокрема й військових, приміщень та їхніх частин, різних просторових комунікацій: *бастіону, будінку, вігвamu, вокзалу, гуртожитку, танку, даху, заводу, залу, замку, інтернату, каналу, коридору, метрополітену, мóлу, му́ру, палацу, паранету, підвалу, плóту, по́верху, портáлу, приту́лку, сараю, тину, універмагу, фасаду, фільварку, чу́му, шинку, штабу*, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажá, гаражá, куреня́, млина́, сажá, хліва́*; обидва закінчення — **-а (-я)** та **-у (-ю)** — мають іменники: *мостá* (конкретний предмет) і *мо́сту* (цілісність), подібно: *парканá* і *паркáну, плотá* і *плóту, столá* і *сто́лу*.

До просторових реалій належать і назви річок (крім зазначених у п. 1.2к), озер, гір, островів, півостровів, країн, областей і т. ін.: *Бу́гу, Гáнгу, Дóну, Дуна́ю, Нілу, Рє́йну, Сє́йму, Сті́ру, Стрі́ю; Байка́лу, Сві́тязю; Алта́ю, Ельбру́су, Памі́ру, Ура́лу; Кіпру, Крі́ту, Родосу; Алжі́ру, Афганіста́ну, Вату-*

кáну, Єгíпту, Іра́ку, Іра́ну, Кита́ю, Тайва́ню; Гонко́нгу, Донба́су, Ельза́су, Кавка́зу, Караба́ху, Микело́ну, Сен-Пе́ру, Сибіру.

Примітка. Закінчення **-а (-я)** та **-у (-ю)** має розрізнявальну функцію в деяких іменниках: *Алжі́ра, Рі́ма, Туні́са* (місто) і *Алжі́ру, Рі́му, Туні́су* (країна), *Нью-Йо́рка* (місто) і *Нью-Йо́рку* (штат);

б) речовинні іменники: *азо́ту, асфа́льту, бальза́му, бо́ру, борцю́, бро́му, во́ску, га́су, гі́псу, грані́ту, йо́ду, ква́су, льо́ду, ме́ду, піска́, плазміноге́ну, поро́ху, спі́рту, фібриноге́ну; алюмінію́, во́дню, вуглецю́, кі́сню, ма́гнію, ра́дію, та́лію, ту́лію*, але: *білка́, хліба́* (конкретний іменник);

7) більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): *водого́ну, вододі́лу, газого́ну, живо́пису, живоплóту, манускрі́пту, родово́ду, руко́пису, суходо́ду*, але: *електрово́за, паропла́ва*;

8) назви населених пунктів (крім зазначених у п. 1.2к): *Амстерда́му, Го́мелю, Ліверпу́лю, Лондо́ну, Мадри́ду, Пари́жу, Чорно́білю.*

Примітка. Ці іменники можуть мати і варіантне закінчення — **-а(-я)**: *Амстерда́ма, Го́меля, Ліверпу́ля, Лондо́на, Мадри́да, Пари́жа, Чорно́біля*;

9) більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *ві́бою, віпа́дку, вісло́ву, відбо́ю, відгу́ку, заробі́тку, за́пису, зато́ру, по́буту, по́шитовху, прибу́тку, прикла́ду, про́воду (дріт), суво́ю, усмі́ху, успі́ху.*

Примітка. У низці іменників зміна закінчення, що ґрунтована на протиставленні конкретних та абстрактних іменників, а також іменників зі значенням сукупності, передає значення слова: *акта́* (документ) — *акту́* (дія), *алма́за* (коштовний камінь) — *алма́зу* (мінерал), *апарáта* (прилад) — *апарáту* (установа), *ба́ла* (одиниця вимірювання) — *ба́лу* (святковий вечір), *бло́ка* (частина споруди, машини) — *бло́ку* (об'єднання держав), *бо́ра* (свердло) — *бо́ру* (хімічний елемент), *бо́рта* (край одягу, посуду) — *бо́рту* (судно), *була́та* (зброя) — *була́ту* (сталь), *ва́ла* (деталь машини) — *ва́лу* (насип), *дзво́на* (інструмент) — *дзво́ну* (звук), *Ду́ха/ду́ха* (безплотна надприродна істота; безсмертна, нематеріальна основа істоти) — *ду́ху* (здібність, властивість, стан, зміст і напрям; процес), *елеме́нта*

(конкретне) — *елемэнту* (абстрактне), *звўка* (термін) — *звўку* (процес), *імэйла* (поштова електронна скринька) — *імэйлу* (система електронної пошти), *інструмэнта* (одиничне) — *інструмэнту* (збірне), *каменя* (одиничне) — *каменю* (збірне), *кліна* (предмет) — *кліну* (просторове поняття), *кóрпуса* (тулуб) — *кóрпусу* (сукупне), *листа́* (одиничне) — *листу́* (збірне), *листопа́да* (місяць) — *листопа́ду* (процес), *óргана* (частина тіла) — *óргану* (установа), *оригіна́ла* (особа) — *оригіна́лу* (документ), *папéра* (документ) — *папéру* (матеріал), *пóтяга* (поїзд) — *пóтягу* (почуття), *пóяса* (предмет) — *пóясу* (просторове поняття), *прида́тка* (відросток) — *прида́тку* (додаток), *раху́нка* (документ) — *раху́нку* (дія), *сирка́* (сиркова маса) — *сирку́* (зменшене до *сир*), *со́няшника* (рослина) — *со́няшнику* (насіння), *ста́на* (технічний термін) — *ста́ну* (музичний термін), *телефо́на* (апарат) — *телефо́ну* (вид зв'язку), *те́рміна* (слово) — *те́рміну* (строк), *фа́ктора* (маклер) — *фа́ктору* (чинник), *фено́мена* (особа) — *фено́мену* (явище), *шабло́на* (пристрій; кресленик) — *шабло́ну* (зразок), *шлу́нка* (орган травлення) — *шлу́нку* (страва; фізіологічна потреба в їжі) і т. ін.

§ 83. Давальний відмінок

У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві (-єві), -у (-ю)**.

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній групі та в м'якій після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного та апострофа) мають іменники чол. роду (за винятком зазначених у п. 2.2): *ба́тькові, буди́нкові, бу́кові, дире́кторові, ді́дові, дро́тові, запáсові, кі́лимові, ма́йстрові, набóрові, пала́цові, Петро́ві, побраті́мові, праці́вниківі, сі́нові, та́тові; ве́летневі, дощеві́, журавле́ві, ка́меневі, пла́чеві, плащеві́, нне́ві, секрета́реві, това́ришеві, шахта́реві; га́єві, доброді́єві, кра́єві, Серге́єві, солов'є́ві* та ін. Ці ж іменники набувають і закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі): *буди́нку, бу́ку, дире́ктору, дро́ту, запáсу, кі́лиму, ма́йстру, пала́цу, Петро́у; ве́летню, Віта́лію, га́ю, журавлю́, ка́меню, кра́ю, солов'ю́*.

Примітка. Коли в тексті жито поряд кілька іменників чол. роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень потрібно спочатку використовувати закін-

чення **-ові, -еві (-єві)**, а тоді — **-у (-ю)**: *Леонідо́ві* *Микола́йовичу* *Куце́нку*, *Симо́нєнко́ві* *Оле́сю* *Андрі́йовичу*, *доброді́єві* *бригади́ру*, *па́нові* *капіта́ну*.

Варіантні закінчення **-ові** та **-у** мають іменники середн. роду із суфіксом **-к-**, що означають недорослих істот: *дитя́ткoві* — *дитя́тку*, *лоша́ткoві* — *лоша́тку*, *немовля́ткoві* — *немовля́тку*, *порося́ткoві* — *порося́тку*, *теля́ткoві* — *теля́тку*, *ягня́ткoві* — *ягня́тку* і под.

2. Закінчення **-у** (у твердій і мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

1) іменники середн. роду: *мі́сту*, *св'я́ту*, *се́лу*; *прізви́щу*; *зна́ряддю*, *облі́ччю*, *підда́шию*, *роздо́ріжжю*, *се́рцю*, *со́нцю*, *умі́нню*.

У деяких іменниках середн. роду можливі варіантні закінчення **-у, -ю** та **-ові, -еві**: *лі́ху* — *лі́хові*, *мі́сту* — *мі́стові*, *о́зеру* — *о́зерові*, *се́рцю* — *се́рцеві*;

2) іменники чол. роду на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин**: *Львів* — *Льво́ву*, *о́стрів* — *о́строву*, *рів* — *ро́ву*, *Харків* — *Харкову*, *Кійів* — *Ки́єву*; *Ма́монтов* — *Ма́монтову*; *Колгу́єв* — *Колгу́єву*; *Бату́рин* — *Бату́рину*, *Лебе́дін* — *Лебе́дину*.

Примітка. У прізвищах на зразок *Васи́лішин*, *Воло́шин*, *Семені́шин*, *Якові́шин*, *Ільї́н* можливі варіантні закінчення **-у** та **-ові**: *Васи́лішину* — *Васи́лішинові*, *Воло́шину* — *Воло́шинові*, *Михаї́лішину* — *Михаї́лішинові*, *Семені́шину* — *Семені́шинові*, *Степа́нішину* — *Степа́нішинові*, *Якові́шину* — *Якові́шинові*, *Ільї́ну* — *Ільї́нові* та ін.

§ 84. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового або називного відмінка.

1. Омонімічну з формою родового відмінка мають усі іменники чол. роду — назви істот, а також найменування персоніфікованих явищ: *будівни́ка*, *допові́дача́*, *ко́ня*, *хло́пця*; *Ві́тра*, *Моро́за*.

2. Усі іменники — назви неістот чол. роду, а також іменники середн. роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *будінок, декрét, інститут, колектів, міст, нарód, полк, сон, стиль, стіл, ячмінь; коріння, місто, місце, море, селó.*

Примітка. Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або називного, або родового відмінків: (уклав) *акт* і *áкта*, (вивчив) *віри* і *віриа*, (розгорнув) *довідник* і *довідника*, (зрізав) *дуб* і *дуба*, (написав) *лист* і *листа́*, (узяв) *ніж* і *ножа́*, (поклав) *олівець* і *олівця́*, (подарував) *пéрстень* і *пéрсня*, (поставив) *плуг* і *плуга*.

§ 85. Орудний відмінок

В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем (-єм)** і **-ям, -им**.

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чол. та середн. роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа — **-єм**) — іменники чол. та середн. роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середн. роду з кінцевим **-я**): *ма́йстром, мі́стом, працівнико́м, село́м; бійце́м, кобзарéм, конéм, куце́м, місце́м, морéм, ножéм, плече́м, прізвище́м, секретарéм, слухачéм; пиріéм, ро́ем, солов'éм, урожаéм; Багриéм, Кубліéм, Червоніéм.*

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середн. роду на **-я**: *ворожіння́м, життя́м, змага́нням, знаряддя́м, кілля́м, листя́м, луб'я́м, обліччя́м, підда́шшя́м, пір'я́м, роздоріжжя́м, уміння́м, щастя́м.*

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

1) іменники — прізвиська чол. роду твердої групи на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)**: *Виногра́довим, Звє́гінцевим, Ковале́вим* (від *Ковалів*), *Лє́синим, Льї́нім*. Неслов'янські прізвиська, які закінчуються на **-ов, -ин, -ін**, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Бю́ловом, Дáрвіном, Кéльвіном, Ча́пліном.*

Примітка. Прізвиська на **-ин (-анин, -янин)**, які походять від назв осіб за етнічною належністю або місцем проживання, в орудному відмінку однини набувають закінчення **-ом**: *Воло́шином, Лучка́ніном, Ру́сином, Ту́рчином, Ту́р'янином* та ін.;

2) Іменники — географічні назви середн. роду із суфіксами присвійності **-ов-, -ев- (-єв-), -ин- (-їн-)**, що відмінюються як прикметники: *Барвінкове — Барвінковим, Сватове — Сватовим, Котелёве — Котелёвим, Горóшине — Горóшиним*.

Іменники — географічні назви чол. та середн. роду із суфіксами **-ов-, -ев- (-єв-), -ів (-їв), -ин-, -ін (-їн)**, що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом**: *Харковом, Києвом, Козятином, Лебедином, Пирятином, Святошином, Яготином*.

§ 86. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-і (-ї), -ові, -єві (-єві), -у (-ю)**.

1. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа — **-ї**) мають:

1) іменники чол. роду (переважно безсуфіксні) — назви неістот: *на дубі, на місяці, на поверсі, на порозі, на столі, на язиці; по асфальті, по фундаменти; при дні, при столі, при характері; в акті, в дусі; у байраці, у березі, у ґрунті, у декреті, у комп'ютері, у телефоні*.

Примітка 1. Деякі іменники цього зразка можуть мати варіантні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в них: *на льоді — на льоду; на роді — на роду; на ставі — на ставу; на торзі — на торгу; у гаї — у гаю, у краї — у краю, у лісі — у лісу*.

2) іменники середн. роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також мішаної та м'якої груп: *на обличчі, на письмі, на піддашші, на плечі, на роздоріжжі; по завершенні; при згірищі, при морі, при узбіччі; в озері; у горі, у місті, у навчанні, у прізвищі, у селі, у слові*.

2. Закінчення **-у** (після голосного — **-ю**) мають:

1) іменники чол. та середн. роду твердої групи із суфіксами **-к-, -ак-, -ик-, -ок-, -к(-о), -еньк-, -ечк-(-ечок-), -ищ-** — назви неістот: *на держаку, на літаку; на дощичку; на мішку, при підрахунку, у будінку, у гуртку, у ставку; на ліжку, на ячку, у війську; при батеньку; у містечку, у горічечку; по горіщу*.

Наявні також і варіантні форми з **-ові**: *на/по/при/у держак**ові**, на/по/при/у літак**ові**, на/по/при/у будінк**ові**, на/по/при/у ліжк**ові*** та ін.;

2) іменники чол. роду односкладових основ із закінченням **-у (-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *на льоду́, на снігу́, на шляху́; по даху́; у соку́, у степу́, у яру́, у бою́, у гаю́.*

Примітка 1. Із прийменником **по** деякі іменники набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по Дніпру́ і по Дніпрі́, по дубу́ і по дубі́, по місту́ і по місті́, по навчанню́ і по навчанні́, по обличчю́ і по обличчі́, по озеру́ і по озері́, по полю́ і по полі́, по селу́ і по селі́; на позначення часу вживається переважно закінчення **-і (-ї)**: *по закінченні́, по обіді́; зрідка — **-у(-ю)**: по вѣчорі́ і по вѣчору́, по досягненні́ і по досягненню́, по заві́ршенні́ і по заві́ршенню́, по закінченні́ і по закінченню́.**

Примітка 2. Із прийменниками **в (у)** деякі іменники також набувають варіантних закінчень **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *у по́тягу і у по́язі.*

3. Закінчення **-ові** у твердій групі, **-еві** (після голосного та апострофа — **-сві**) у м'якій та мішаній групах мають:

1) іменники чол. роду — переважно назви істот: *на/при ба́тьк**ові**, на/при лісник**ові**; на/при вч**ителев**і, на/при кон**ев**і, на/при тов**аришев**і; на/при вод**іев**і;*

2) іменники середн. роду твердої групи із суфіксом **-к** (назви недорослих істот): *на дит**ятк**ові, на левен**ятк**ові, на немовл**ятк**ові, на тел**ятк**ові, на хлоп'**ятк**ові, на яструб'**ятк**ові.*

Примітка 1. Іменники чол. роду твердої групи з основою на **-г, -к, -х**, безсуфіксні та із закінченням **-о** — назви осіб, а також іменники середн. роду із суфіксами зі значенням пестливості — назви істот, ужиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, поряд із закінченнями **-ові, -еві (-сві)** мають і варіантні закінчення **-у (-ю)**: *на ба́тьк**ові** і на ба́тьку, при співробіт**ник**ові і на співробіт**нику**, на чума**к**ові і на чума**ку**, на дит**ятк**ові і на дит**ятку**, на тел**ятк**ові і по тел**ятку**.*

Іменники чол. роду — назви істот (не осіб) мають поряд із закінченнями **-ові, -еві (-сві)** й закінчення **-і (-ї)**: *на звір**ові** і на звір**і**; на кит**ові** і на кит**і**, на осл**ові** і на осл**і**, на тигр**ові** і на тигр**і**; на вуж**еві** і на вуж**і**, на кон**еві** і на кон**і**, на лос**еві** і на лос**і**; на буга**єв**і і на буга**є**ї; **-ові** та **-у** — переважно в іменниках з основою на **к**: *на**

борсукóві і на борсукú; на віслукóві і на віслукú; на вóвкові і на вóвку; на воякóві і на воякú.

Примітка 2. Із прийменником **по** іменники набувають варіантних закінчень **-ові, -еві (-сві)** та **-у (-ю)**: *по вóвкові і по вóвку, по лéвові і по лéву; по бугаéві і по бугаю́, по за́йцеві і по за́йцю; по ву́жéві і по ву́жю.*

Примітка 3. Окремі іменники — назви осіб чол. роду, вжиті з прийменниками **на, у (в), по, при**, мають три варіанти закінчень: **-ові / -у (-ю) / -і (-ї)** — у твердій групі, а в м'якій і мішаній групах — **-еві (-сві), -ю, -і (-ї)**: *на/у (в)/по/при капіта́нові, капіта́ну, капіта́ні; на/у (в)/по/при прем'є́р-міністро́ві, прем'є́р-міністру, прем'є́р-міністрі; на/у (в)/по/при профе́сорові, профе́сору, профе́сорі; на/у (в)/по/при студéнттові, студéнтту, студéнтті; на/у (в)/по/при учі́телеві, учі́телю, учі́телі; на/у (в)/по/при носі́еві, носію́, носі́; на/у (в)/по/при не́божеві, не́божу, не́божі; на/у (в)/по/при това́ришеві, това́ришу, това́риші; на/у (в)/по/при чита́чеві, чита́чу, чита́чі.*

§ 87. Кличний відмінок

Іменники другої відміни у кличному відмінку закінчуються на **-у (-ю), -е**.

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи, зокрема із суфіксами **-ик, -ок, -к(-о)**, іншомовні імена з основою на **г, к, х** і деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий приголосний (крім **ж**): *Пе́трику, робі́тнику́ (і робі́тні́че), сінку, ба́тьку, Іва́нку; погони́чу, слуха́чу, това́ришу; Лю́двігу, Дже́ку, Жа́ку, Фрі́дріху*, а також іменники *ді́ду, сінну, та́ту*.

2. Закінчення **-ю** мають іменники м'якої групи: *Віта́лію, вчи́телю, Грі́цію, кра́ю, лі́карю, мі́сяцю, розма́ю, я́сеню*.

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники твердої групи, іменники м'якої групи із суфіксом **-ець** і деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж, ч, ш, дж** і загальні назви з основою на **р, ж**: *Богда́не, Бо́же, го́лубе, дру́же, коза́че, мо́сте, о́рле, па́не, Оле́же (й Оле́гу), Пе́тре, по́сле, со́коле, Степа́не, чу́маче; же́нче (від же́нець), кра́вче, моло́дче, хло́пче, ше́вче* (але переважно: *бійцю́, украї́нцю, умі́льцю* та ін.); *До́вбуше; гу́сляре, ма́ляре, тесля́ре, школя́ре; сто́роже*. В окремих іменниках можливі варіанти: *повста́нцю і повста́нче, умі́льцю і умі́льче*.

4. Закінчення **-е** мають прізвища прикметникового походження на **-ів (-їв), -ов, -ев (-єв), -ин, -ін (-їн)**, такі як *Королєве, Ромáнове, Щóголеве, Глїбове, Гуляєве, Чугуєве, Романїшине, Степанїшине* та ін. і варіантні форми, спільні з називним відмінком: *Ромáнів, Чугуїв, Королїв, Щóголів, Глїбов, Гуляєв, Романїшин, Степанїшин*.

Географічні назви, до складу яких уходять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Львóве, Кїсьве, Лебедїне*.

Примітка 1. У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидва слова: *добрóдію бригадіре, пáне лейтенáнте*.

Примітка 2. У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *братє Пётре, друзє Гріцію, колéго Степáне, лікарю Їгорю, пáне Віталію, побратїме Івáне*.

Примітка 3. У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я: *друзє Максїменку; колéго Євгéне Оницюк, пáне Ковáлю*; можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка: *друзє Максїменко; колéго Євгéне Оницюк, пáне Ковáль*.

Примітка 4. У звертаннях, що складаються з двох власних назв — імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Володїмїре Хомичу, Пётре Кузьмичу, Ярославє Андрїйовичу*.

Примітка 5. Іменники *гер, сер, сїр* мають форму, омонімічну з називним відмінком: *гер, сер, сїр*.

Примітка 6. Іменник *Госпóдь* у кличному відмінку має форму *Господи*; іменник *Христóс* може мати варіантні форми кличного відмінка: *Хрісте, Христє, рідко Христóсе*.

Б. Множина

§ 88. Називний відмінок

У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і (-ї), -а (-я)**.

1. Закінчення **-и** мають усі іменники чол. роду твердої групи: *баткї, берегї, горбди, директорї, заводи, клáси, лїси, працівникї, футлярї*, але *друзї*.

Примітка. Іменники чол. роду із суфіксами **-анин (-янин), -ин, -їн** у множині втрачають **-ин (-ін)**: *громадяни, кияни, львів'яни, селяни; болгари, татари; хазяї (хазяїні)*, але: *грузіни, осетіни, русіни*.

2. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа — **-ї**) мають іменники чол. роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середн. роду: *в'єлетні, герої, ковалі, кутці, лікарі, обрії, пазурі (і пазури), секретарі, солов'ї, теслярі, школярі; ножі, слухачі, товариші; очі (зрідка вічі), плечі*.

Примітка 1. Іменники чол. роду із числівниками **два, три, чотири** мають закінчення **-и, -і (-ї)**: *два хлопці, три робітники, чотири слухачі*.

Примітка 2. В урочистому мовленні замість форми множини слова *брат* — *братів* вживають форму збірності *браття* (зрідка — *братове*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій, зрідка мішаній групах) мають усі іменники середн. роду: *де́на (від дно), міста́, пе́ра, стре́мена; прізвища, у́рвища; моря́, обліччя, підда́шшя, поля́, прислів'я, роздо́ріжжя, уміння*.

Деякі іменники чол. роду другої відміни мають у називному відмінку множини варіантні закінчення **-и** та **-а**: *вуси — вуса, ґрунти — заст. ґрунта́ (збірно), рукави — рукава, хліби — хліба́ (збірно), але тільки вівса*.

Примітка. Іменник *Господь* форм множини не має.

§ 89. Родовий відмінок

У родовому відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ів (-їв)**, нульове закінчення та **-ей**.

1. Закінчення **-ів (-їв)** (після голосного та апострофа — **-їв**) мають іменники чол. роду та іменники середн. роду на **-е, -я**: *батьків, берегів, ватів, вольтів, героїв, гра́мів, друзів, дощів, захисників, м'єтрів, обр'їв, о́мів, підписів, робітників, солдатів, солов'їв, степів, татів (множина тату́) і татів (множина тати́), школярів; верхів'їв, відкриттів, життів, міжгір'їв, морів, подвір'їв, полів, покриттів, почуттів, прислів'їв*.

Примітка. Невелика група іменників чол. роду має і нульове закінчення (основу): *ватів (ват), кіловатів (кіловат), чоботів (чобіт)*, а

також у сполученні із числівниками: *сто раз* (і *разів*), але: *днів сім, разів сто*; *чоловік сім і сім чоловік*, тобто ‘сім осіб’, але: *сім чоловіків* — ‘сім осіб чоловічої статі’, *чоловік із двісті*, а також ті іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин, -їн**: *болгár, громадя́н, селя́н, тата́р*, але: *вірме́нів, грузи́нів, осети́нів*.

2. Нульове закінчення мають усі іменники середн. роду на **-о, -е** та більшість іменників на **-я** (переважно з попереднім м’яким подовженим приголосним **н**): *бажа́нь, бо́літ, вага́нь, верхові́ть, весі́ль, віде́р, віко́н, долі́т, зава́дья́нь, засіда́нь, кіл, кілець, ко́ліс, місць, озе́р, облі́ч, пальт, пита́нь, підда́ш, покликáнь, поло́тен, прізви́щ, роздо́ріж, серде́ць* (і *серць*), *сіл, слів, сприйня́ть, уми́нь, ху́тер, яе́ць*, але: *мо́рів, полі́в* (рідко *піль*) та ін.

Примітка. У разі збігу двох приголосних у кінці основи з нульовим закінченням між ними часто з’являються голосні **о** або **е**: *віко́н, па́сом, су́кон*; *бо́літець, віде́р, віко́нець, га́сел, ден* (від *дно*), *кілець, озе́рець* (*озере́ць*), *ре́бер*.

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чол. роду: *го́стей, ко́ней* і середн. роду: *оче́й* (і *віч*), *плече́й* (і *пліч*), заст. *уше́й* (*уші*), переважно *вух*.

§ 90. Давальний відмінок

У давальному відмінку множини іменники чол. та середн. роду другої відміни мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м’якій групі): *батька́м, працівника́м, слухача́м, трактора́м*; *колі́нам, міста́м, прізви́щам, се́лам*; *лікаря́м, моря́м, обря́м, поля́м, шахтаря́м*; а також *бажа́нням, друзя́м, місця́м, облі́ччям, пита́нням, підда́шиям, роздо́ріжжя́м, узви́шиям*.

§ 91. Знахідний відмінок

У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають омонімічну форму або з називним, або з родовим відмінком множини, причому:

1. Іменники — назви істот мають закінчення, омонімічне з родовим відмінком множини: *вчителів, героїв, краців, лікарів, оленів, працівників, хруців*, але: *піті у гвардійці, перейті в робітників*.

Примітка. Назви деяких свійських тварин мають переважно форму, однакову з родовим відмінком: *волів* (і *волів*), *коне́й* (і *коне́й*), *поросяток* (і *поросятка*).

2. Усі іменники — назви неістот мають форму, омонімічну з називним відмінком множини: *берегі́, тракторі́; вантажі́, олівці́; міста́, селища́; моря́, обліччя́, поля́, узвішшя́*.

§ 92. Орудний відмінок

В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**.

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій, зрідка в мішаній групах) мають іменники чол. і середн. роду: *берега́ми, працівника́ми, товариша́ми, трактора́ми; вуха́ми, міста́ми, прізвища́ми, села́ми, явища́ми; коваля́ми, лікаря́ми, шахтаря́ми; знаряддя́ми, місця́ми, обліччя́ми, поля́ми, роздоріжжя́ми, узвішшя́ми*.

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами на **-ами, -ями**) мають іменники чол. і середн. роду: *гістьми́* (і *го́стями*), *кіньми́* (і *ко́нями*), *чобітьми́* (і *чобо́тjami, чо́ботами*); *коліньми́* (і *колі́нами*), *колісьми́* (і *коле́сами*), *крильми́* (і *кри́лами*).

Примітка. Іменники середн. роду *о́ко, плече́* мають в орудному відмінку множини закінчення **-има**: *очи́ма, плечі́ма*.

§ 93. Місцевий відмінок

У місцевому відмінку множини іменники чол. та середн. роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на дуба́х, на працівника́х, у горизон́тах, в озера́х, у календаря́х; по ліса́х, при берега́х, при стола́х, у*

сéлицях; на учител'яx, на шахтар'яx, на чóботаx (чобóтяx); на місц'яx, на обличч'яx, на роздоріжж'яx, на узвішш'яx; по будінк'яx, по міст'яx, по сéлах, по гаяx, по óбр'яx.

§ 94. Кличний відмінок

У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, омонімічну з називним: *брат'ї, працівник'ї; ді-яч'ї, товариш'ї; óбр'ї, учител'ї, лікар'ї; моря, поля, сéла*; у поетичному та урочистому мовленні використовують форми на зразок *братóве, панóве, сватóве*.

III в і д м і н а

§ 95. Одна

1. У родовому та давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-ї**: *Бéриаді, ванілі, гáлузі, герáні, гідності, крові, любові, мо́ці, незалежності, нéхворощі, но́чі, Оболóні, óсени, óсі, пóдорожі, пріязні, рéчі, Рúсі, со́лі, стáлі, сýміші, тіні, Умані, фáльші, фланéлі, хорóбрості*.

Примітка 1. Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, óсінь, сіль, Білорúсь, Русь* у родовому відмінку однини можуть набувати як варіант закінчення **-и**: *гідности, незалежності, радóсти, смéрти, чéсти, хорóбрости; крови, любови, óсени, со́ли, Білорúси, Рúсі*.

Примітка 2. Форми непрямих відмінків від іменників, що означають абстрактні поняття простору: *височінь, глибочінь, далечінь, широчінь*, крім знахідного та орудного, уживають зрідка; їх замінюють відповідні словоформи із суфіксом **-ин(-а)**: *височина, глибочина, широчина*.

2. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

3. В орудному відмінку однини іменники цієї відміни набувають закінчення **-ю**, причому:

1) якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то після голосного перед закінченням цей

приголосний подовжується (на письмі відповідна буква подвоюється): *Бéршаддою, ваніллю, височінню, віссю, гáлуззю, герáнню, міддю, міццю, нічцю, Оболóнню, пóдорожжю, Рóссю, сілля, сýмішию, тінню, Уманню*;

2) якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних або на губний (**б, п, в, м, ф**), а також на **р, шч** (буква **щ**), то подовження не відбувається: *вéрф'ю, гідністю, жóвчю, кіновар'ю, крóв'ю, любóв'ю, мáтір'ю, незалéжністю, нéхвороцю, Об'ю, пріязню, радістю, якістю*.

4. У місцевому відмінку однини вживаємо закінчення **-і**: *в Умані, у Бéршаді, у гáлузі, у дóповіді, у пóдорожі, у радóсті, у со́лі, у тині; на óсі, на Оболóні, на Рóсі; при свідóмості*.

5. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любóве, но́че, радóсте, смéрте, Умане*.

§ 96. Множина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *відповіді, вісті, но́чі, óсі, пóдорожі, сýміші, тині*.

2. У родовому відмінку множини вживаємо закінчення **-ей**: *віддóмостей, віддóвідей, вістéй, гáлузей, герáней, дóвідей, ночéй, областéй, осéй, пóдорожей, сýмішей, тиней*.

3. У давальному відмінку множини вживаємо закінчення **-ям** (після шиплячого — **-ам**): *віддóдіям, вістя́м, герáням, óсям, тиня́м; ночáм, пóдорожам, сýмішам*.

4. В орудному відмінку множини вживаємо закінчення **-ями** (після шиплячого — **-ами**): *віддóдіями, вістя́ми, герáнями, костя́ми* (рідко *кістьмі*), *óсями; ночáми, пóдорожами, сýмішами*.

5. У місцевому відмінку множини вживаємо закінчення **-ях** (після шиплячого — **-ах**): *на герáнях, на óсях, у віддóдіях, у вістя́х, у тиня́х; по ночáх, у пóдорожах, у сýмішах*.

§ 97. Відмінювання слова МА́ТИ

	Однина	Множина
Н.	ма́т-и (<i>рідко</i> — ма́т-ір)	ма́т-ер-і́
Р.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-і́в
Д.	ма́т-ер-і́	ма́т-ер-я́м
Зн.	ма́т-і́р	ма́т-ер-і́в
Ор.	ма́т-і́р'-ю	ма́т-ер-я́ми
М.	...ма́т-ер-і́	...ма́т-ер-я́х
Кл.	ма́т-и	ма́т-ер-і́

IV в і д м і н а

§ 98. Однина

1. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я** (після шиплячого — **-а**): *ві́м'я, галченя́, голуб'я́, гуся́, дитя́, ім'я́, козеня́, плем'я́, сім'я́, тім'я́; колиця́, курча́, лоша́.*

2. У родовому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-и** (після шиплячого — **-ат-и**) та **-ен-і**: *галченя́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитя́ти, козеня́ти; колиця́ти; курча́ти, лоша́ти; ві́мені (ві́м'я), і́мені (ім'я́), племе́ні (плем'я́), сі́мені (сі́м'я), ті́мені (тім'я́).*

3. У давальному відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого — **-ат-і**) та **-ен-і**: *галченя́ті, гуся́ті, дитя́ті, козеня́ті; курча́ті, лоша́ті; ві́мені (ві́м'ю), і́мені, племе́ні, сі́мені (сі́м'ю), ті́мені (тім'ю).*

4. В орудному відмінку однини вживаємо форму (без суфікса **-ят, -ат**) на **-ям** (після шиплячого — **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають варіантні форми на **-ен-ем** і **-ям**: *галченя́м, гуся́м; дитя́м, козеня́м; курча́м, лоша́м; ві́менем (ві́м'ям), і́менем (ім'я́м), племе́нем (плем'ям), сі́менем (сі́м'ям), ті́менем (тім'ям).*

5. У місцевому відмінку однини вживаємо форми на **-ят-і** (після шиплячого — **-ат-і**) та **-ен-і**: *на галченя́ті; на курча́ті; в і́мені, у племе́ні; іменники ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я ма-*

ють варіантні форми: *на ві́мені (ві́м'ї), на сі́мені (сі́м'ї), на ті́мені (ті́м'ї); по ві́мені (ві́м'ю), по сі́мені (сі́м'ю), по ті́мені (ті́м'ю).*

6. У кличному відмінку деякі іменники мають закінчення **-е**: *імене, плéмене.*

§ 99. Множина

1. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форми на **-ят-а** (після шиплячого — **-ат-а**) та **-ен-а**: *гуся́та, теля́та; курча́та, лоша́та; іменá, племенá*, але: *ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я* (ці іменники у множині відмінюємо як іменники другої відміни).

2. У родовому відмінку множини іменники четвертої відміни мають нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого — **-ат**) і **-ен**: *гуся́т, теля́т; курча́т, лоша́т; іме́н, племе́н*, але: *ві́м'їв, сі́м'їв, ті́м'їв.*

3. У давальному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ам** (після шиплячого — **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там; курча́там, лоша́там; іменáм, племенáм*, але: *ві́м'ям, сі́м'ям, ті́м'ям.*

4. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *ко́лиця́та; іменá, племенá; ві́м'я, сі́м'я, ті́м'я*, з родовим відмінком (для назв людей): *ді́вча́т, хлоп'я́т* або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т і гуся́та; курча́т і курча́та, ягня́т і ягня́та.*

5. В орудному відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ами** (після шиплячого — **-ат-ами**) та **-ен-ами**: *гуся́тами, ягня́тами; курча́тами, лоша́тами; іменáми, племенáми*, але: *ві́м'ями, сі́м'ями, ті́м'ями.*

6. У місцевому відмінку множини вживаємо форми на **-ят-ах** (після шиплячого — **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах; на курча́тах, на лоша́тах; в іменáх, у племенáх*, але: *на ті́м'ях, у ві́м'ях, у сі́м'ях.*

§ 100. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини

1. У називному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-и**: в 'язи ('тильна частина шиї'), *діти, джінси, збоїни, канікули, люди, ночви, окуляри, сани, сіни, Суми, сходи, фінанси, штани*.

Примітка. Деякі іменники, зокрема *гуси, діти, кури, люди*, мають форму однини, але від інших основ: *гуска, дитина, курка, людина*;

2) закінчення **-і** (після голосного — **-ї**): *гордоці, граблі, двєрі, дрїжджі, коноплі, ножиці, radoці, хитроці, Чернівці, помій*;

3) закінчення **-а** (зрідка — **-я**): *вила, ворота, дрова, ясла, ясна, вінця*.

2. У родовому відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ей**: *грошей, дверей, людей, саней, сіней*;

2) закінчення **-ів**: в 'язів, граблів (і грабелів), джінсів, дрїжджів, кліців, окулярів, сходів, фінансів, хитроців, Чернівців

3) нульове закінчення: *вил, воріт, дров, збоїн, канікул, конопель, лецят, ножиць, ночов (ноч), Сум, ясел, ясен*.

3. У давальному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *веселоцям, вилам, воротам* (і *воротям*), *в'язам, ночвам, radoцям, Сумам, сходам, фінансам, штанам* (і *штаням*), *яслам*.

Винятки: *гусям, дітям, курям, людям, саням, сіням*;

2) закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *граблям, двєрям, ножицям, Чернівцям, поміям, вінцям*.

4. У знахідному відмінку вживаємо форми:

1) однакові з називним відмінком: *вила, вінця, граблі, коноплі, окуляри, сани, фінанси, ясла*;

2) однакові з родовим відмінком (для назв людей): *дітей, людей*;

3) однакові з родовим і називним відмінками (для назв деяких свійських тварин): *гусе́й і гу́си, куре́й і ку́ри*.

5. В орудному відмінку вживаємо:

1) закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и, -а** або **-і** (після шиплячого): *ві́лами, но́ч-вами, Су́мами, схóдами, фіна́нсами; весéлощами, ра́дощами;*

2) закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і, -ї, -я**: *ві́нцями, грабля́ми, коно́плями, но́жи-цями, Черні́вцями, помі́ями;*

3) закінчення **-ми**: *ворітьмі́ (і воро́тами), грішми (і гро-ші́ма), гусьмі́, двермі́ (і двері́ма), дітьми, курмі́, людьмі́, саньмі́ (і саня́ми), сіньми, штаньмі́ (і штаня́ми, рідше — штаня́ми).*

6. У місцевому відмінку залежно від попереднього приго-лосного вживаємо закінчення **-ах, -ях**: *на ві́лах, на воро́тах* (рідше — *воро́тях*), *на кані́кулах, на но́жицях, на фіна́нсах, на штаня́х* (рідше — *на штаня́х*), *у джінсах, у но́чвах, у Су́мах, у я́слах; на грабля́х, у двéрях, у помі́ях, у Черні́вцях.*

ПРИКМЕТНИК

За характером кінцевого приголосного основи та відмін-кових закінчень прикметники поділено на дві групи — твер-ду та м'яку.

§ 101. Тверда група прикметників

До твердої групи належать:

1) якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ий**: *бо́сий, бурхлі́вий, вели́чний, весéлий, вес-ня́ний, відва́жний, відпові́дний, гіркий, глухий, дові́чний, жи-тóмирський, замо́жний, за́хідний, кни́жний, майсте́рний, мо́д-ний, молоді́й, навча́льний, нагі́рний, наро́дний, незале́жний, но́вий, питóмий, попере́чний, постмоде́рний, пото́чний, пра-цьові́тий, прода́жний, рідний, сві́жий, семирі́чний, сі́зий, сі́-*

рий, сліпий, старший, східний, творчий, телячий, тогобічний, тотожний, тугий, тямущий, хоробрый, чистий, чотирикутний, чудовий, шляхетний, щасливий;

2) присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа — **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа — **-їн**), які в називному відмінку однини чол. роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *батьків, дідів, Ігорів, шевців, Андріїв, Галин, доччін, ненин, няньчин, Маріїн;*

3) усі короткі форми прикметників: *варт, вінен, гóден, гóтов, жив, згóден, здорóв, зéлен, лáден, пéвен, пóвен, повíнен, прав, рад, ясен.*

§ 102. М'яка група прикметників

До м'якої групи належать:

1) відносні прикметники, що мають основу на м'який приголосний **-н-** і в називному відмінку однини чол. роду закінчуються на **-ій** (після голосного — **-їй**): *будній, вéрхній, вечірни́й, всесві́тній (кругосві́тній), горóдній, да́вній (неда́вній), до́ро́жній (подоро́жній), до́сві́тній, до́ста́тній, дру́жній (але дру́жний — з іншим значенням), жи́тній, за́дній, кра́йній, ку́тній, лі́тній (повнолі́тній), майбу́тній, могу́тній, му́жній, незабу́тній, нові́тній, обі́дній (пообі́дній), осві́тній, осі́нній, остáнній, перéдній, пі́зній, порóжній, прису́тній (відсу́тній, посу́тній), пу́тній, ра́нній, самобу́тній, само́тній (але самі́тній), серéдній (посерéдній), спі́дній, сторóнній, сусі́дній, хáтній, худóжній тощо, а також замі́жня;*

2) усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників: *блі́жній, вну́трішній, вчора́шній, да́внішній, дома́шній, за́втрашній, зо́внішній, коли́шній, ні́нішній, поздо́вжжній, ра́нішній, спра́вжній, сього́днішній, тепе́рішній, то́рішній (але цьогорі́чний), туте́шній та ін.; також прийдéшній, сі́нешній тощо;*

3) відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́йй, до́вгові́йй, короткоші́йй*; відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлій*, а також якісний прикметник *сі́ній*.

§ 103. Зразки відмінювання прикметників

О д н и н а

Тверда група

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	га́рн- ий	га́рн- е	га́рн- а
Р.	га́рн- ого	га́рн- ого	га́рн- ої
Д.	га́рн- ому	га́рн- ому	га́рн- ій
Зн.	= Н. або Р.	га́рн- е	га́рн- у
Ор.	га́рн- им	га́рн- им	га́рн- ою
М.	...га́рн- ому(-ім)	...га́рн- ому(-ім)	...га́рн- ій
Н.	бра́тів	бра́тов- е	бра́тов- а
Р.	бра́тов- ого	бра́тов- ого	бра́тов- ої
Д.	бра́тов- ому	бра́тов- ому	бра́тов- ій
Зн.	= Н. або Р.	бра́тов- е	бра́тов- у
Ор.	бра́тов- им	бра́тов- им	бра́тов- ою
М.	...бра́тов- ому(-ім)	...бра́тов- ому(-ім)	...бра́тов- ій

М'яка група

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	си́н- ій	си́н- є	си́н- я
Р.	си́нь- ого	си́нь- ого	си́нь- ої
Д.	си́нь- ому	си́нь- ому	си́н- ій
Зн.	= Н. або Р.	си́н- є	си́н- ю
Ор.	си́н- ім	си́н- ім	си́нь- ою
М.	...си́нь- ому (си́н- ім)	...си́нь- ому (си́н- ім)	...си́н- ій
Н.	безкра́- їй	безкра́- є	безкра́- я
Р.	безкра́й- ого	безкра́й- ого	безкра́й- ої
Д.	безкра́й- ому	безкра́й- ому	безкра́- їй
Зн.	= Н. або Р.	безкра́- є	безкра́- ю
Ор.	безкра́- ім	безкра́- ім	безкра́й- ою
М.	...безкра́й- ому (безкра́- ім)	...безкра́й- ому (безкра́- ім)	...безкра́- їй

М н о ж и н а

	<i>Тверда група</i>		<i>М'яка група</i>	
Н.	га́рн-і	бра́тов-і	сі́н-і	безкра́-ї
Р.	га́рн-их	бра́тов-их	сі́н-іх	безкра́-їх
Д.	га́рн-им	бра́тов-им	сі́н-ім	безкра́-ім
Зн.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	га́рн-ими	бра́тов-ими	сі́н-іми	безкра́-їми
М.	...га́рн-их	...бра́тов-их	...сі́н-іх	...безкра́-їх

Примітка 1. Іменники прикметникового походження *будівничий, лютий* (місяць), *подорожній* і подібні відмінюємо як прикметники: *до будівничого, будівничі, з будівничими; лютого, у лютому*. Пор.: *сьогодні н'яте лютого і н'ятого лютого 2018 року*.

Примітка 2. Прикметники, складені з **-лиций**: *білолиций, блідоліций, круглоліций, повнолиций* і под., відмінюємо так:

О д н и н а

	Чол. рід	Середн. рід	Жін. рід
Н.	білолиц-ий	білолиц-е	білолиц-я
Р.	білолиць-ого	білолиць-ого	білолиць-ої
Д.	білолиць-ому	білолиць-ому	білолиц-ій
Зн.	= Н. або Р.	білолиц-е	білолиц-ю
Ор.	білолиц-им	білолиц-им	білолиць-ою
М.	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиць-ому (білолиц-ім)	...білолиц-ій

М н о ж и н а

Н.	білолиц-і	Зн.	= Н. або Р.
Р.	білолиц-их	Ор.	білолиц-ими
Д.	білолиц-им	М.	...білолиц-их

§ 104. Ступенювання прикметників

Вищий ступінь порівняння прикметників

1. Вищий ступінь порівняння прикметників утворюємо додаванням:

1) суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника: *нов-іш-ий, повн-іш-ий, син-іш-ий; дешев-ш-ий, солод-ш-ий*. Додавання суфікса **-ш-** може зумо-

вити появу звукосполучень, які на письмі позначаємо буквами **щ** і **жч**: *віщий, товщий* (поряд із *товстіший*); *бліжчий, ва́жчий, ву́жчий, дорóжчий, ду́жчий, ні́жчий, тя́жчий* тощо.

2) слів **більш**, **менш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *більш вдáлий, більш глїбо́кий; менш вередлївий*;

3) деякі прикметники вищого ступеня порівняння утворюються від інших основ: *велїкий* — *бїльший*, *малїй* — *мєнийший*, *гáрний* — *кра́щий*, *погáний* — *гїрший*.

Найвищий ступїнь порівняння прикметникїв

2. Найвищий ступїнь порівняння прикметникїв утворюємо додаванням:

1) префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбїльший, найкра́ща, наймєнше*;

2) слів **найбїльш**, **найменш** до звичайної форми якісного прикметника (рідше): *найбїльш зручний, найбїльш стїйкá; наймєнш приємне*.

Для посилення ознаки додаємо до форм найвищого ступеня порівняння прикметникїв частки **що** і **як**; пишемо їх із прикметниками разом: *щонайсильнїший; якнайбїльший, якнайшвидший*.

ЧИСЛІВНИК

КІЛЬКІСНІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 105. Відмінювання кількісних числівникїв

1. Числівник *одїн, одне (одно), одна* відмінюємо так:

	О д н и н а		М н о ж и н а	
	Чол. і середн. рїд		Жїн. рїд	
Н.	одїн	одне (<i>рїдше</i> — одно)	одна	однї
Р.	одного		однїєї (<i>рїдше</i> — одної)	однїх
Д.	одному		однїй	однїм
Зн. = Н.	<i>або</i> Р.	одне (одно)	одну	= Н. <i>або</i> Р.

Ор. одним	однією (<i>від-</i> <i>ше</i> — одною)	одніми
М. ...одному (однім)	...одній	...одних

Примітка. У займенниках *один до одного, один одному, один з одним* і под. наголос у словах *одного, одному, одній* і т. ін. — на першому складі.

2. Інші кількісні числівники відмінюємо так:

Н.	два	дві	три	чотири
Р.	двох		трьох	чотирьох
Д.	двом		трьом	чотирьом
Зн.	= Н. <i>або</i> Р.		= Н. <i>або</i> Р.	= Н. <i>або</i> Р.
Ор.	двома́		трьома́	чотирма́
М.	...двох		...трьох	...чотирьох

Н.	п'ять	шість	сім	вісім
Р.	п'яти́, п'ятьо́х	шесті́, шістьо́х	семі́, сімо́х	восьмі́, вісьмо́х
Д.	п'яти́, п'ятьо́м	шесті́, шістьо́м	семі́, сімо́м	восьмі́, вісьмо́м
Зн.	п'ять <i>або</i> п'ятьо́х	шість <i>або</i> шістьо́х	сім <i>або</i> сімо́х	вісім <i>або</i> вісьмо́х
Ор.	п'ятьма́, п'ятьома́	шістьма́, шістьома́	сьома́, сімома́	вісьма́, вісьмома́
М.	...п'яти́, п'ятьо́х	...шесті́, шістьо́х	...семі́, сімо́х	...восьмі́, вісьмо́х

3. Як *п'ять* або *шість* відмінюємо числівники *дев'ять, дев'ять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, два́дцять, три́дцять*.

4. Складні числівники *п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т* відмінюємо за таким зразком:

Н.	п'ятдеся́т
Р.	п'ятдеся́ти, п'ятдеся́то́х
Д.	п'ятдеся́ти, п'ятдеся́то́м
Зн.	п'ятдеся́т <i>або</i> п'ятдеся́то́х
Ор.	п'ятдеся́тьма́, п'ятдеся́тьома́
М.	...п'ятдеся́ти, ...п'ятдеся́то́х

5. Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюємо за такими зразками:

Н.	двісті	п'ятсот
Р.	двохсот	п'ятисот
Д.	двомстам	п'ятистам
Зн.	двісті	п'ятсот
Ор.	двомастами	п'ятьмастами, п'ятьомастами
М.	...двохстах	...п'ятистах

6. У складених кількісних числівниках відмінюємо всі частини: з *чотирьохсот сімдесяти восьми тисяч шістсот п'ятдесяти дев'яти* (гривень).

7. Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках мають закінчення **-а**: *сорока́, дев'яноста́, ста́*.

8. Збірні числівники *двоє, об'є, троє* в непрямих відмінках мають форми від *два, об'а* (давня форма), *три*: *двох, двом...*, *об'ох, об'ом...*, *трох, трьом...*

9. Збірний числівник *обидва (обидві)* має в непрямих відмінках такі форми: *об'ох, об'ом, об'ома́, на об'ох*.

10. Збірні числівники *чотверо, п'ятеро, шістьеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьох, чотирьом...*, *п'ятьох, п'ятьом...*, *шістьох, шістьом...* і т. д.

11. Числові назви *тисяча, мільйон, мільярд* відмінюємо як іменники відповідних відмін.

12. Неозначено-кількісні числівники *кільканадцять, кількадесят* відмінюємо як числівник *п'ять*: *кільканадцяті́ і кільканадцятьо́х, кількадесятма́ і кількадесятюма́*.

ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 106. Відмінювання порядкових числівників

1. Числівники, що мають закінчення **-ий**, відмінюємо як прикметники твердої групи: *перший (перша, перше), другий, четвертий, п'ятий, шостий, сьомий, восьмий, дев'ятий, де-*

сятий, одина́дцятий, двана́дцятий..., *двадц́ятий, тридц́ятий, сороко́вий, п'ятдеся́тий, шістдеся́тий, сімдеся́тий, вісімдеся́тий, дев'яно́стий, со́тий, двохо́сотий, трьохсо́тий, чотирьохсо́тий, п'ятисо́тий...*, *тісячний, двохтісячний, трьохтісячний, чотирьохтісячний, п'ятитісячний...*, *мільйо́нний, двохмільйо́нний, трьохмільйо́нний, чотирьохмільйо́нний, п'ятимільйо́нний...*; числі́вник *трéтий* (*трéтя, трéте*) відмінюємо як прикметник м'якої групи.

2. У складених порядкових числі́вниках відмінювана остання частина: *вісімдеся́т во́сьмий, вісімдеся́т во́сьмого, тіся́ча дев'ятсо́т дев'яно́сто пе́ршого* (року), *у тіся́ча сімсо́т вісімдеся́т дев'я́тому* (році), *у дві тіся́чі вісімна́дцятому* (році).

Порядкові числі́вники на письмі передаємо переважно словами: *пе́рше бе́резня, ші́стий по́верх*. Якщо порядковий числі́вник передано цифрою, то після неї кінцеву частину порядкового слова пишемо з дефісом, напр.: *5-й по́верх, на 36-му кіломе́трі, після 7-ї годі́ни* (але у позначеннях дат, сторінок видання, а також після римських цифр закінчення не пишемо: *1 сі́чня 2000 року, 120 сторі́нка, 1 тисячо́ліття, XXI столі́ття*).

ДРОБОВІ ЧИСЛІВНИКИ

§ 107. Відмінювання дробових числі́вників

1. Дробові числі́вники читаємо так: $\frac{1}{2}$ — *одна́ дру́га*, $\frac{1}{3}$ — *одна́ трéтя*, $\frac{1}{4}$ — *одна́ четве́рта*, $\frac{2}{3}$ — *дві трéтіх*, $\frac{2}{7}$ — *дві сьо́мих*, $\frac{3}{4}$ — *три четве́ртих*, $\frac{3}{5}$ — *три п'я́тих*, $\frac{4}{3}$ — *чоти́ри трéтіх*, $\frac{5}{2}$ — *п'ять дру́гих*, $\frac{9}{10}$ — *дев'ять деся́тих*.

Відмінюємо їх як звичайні числі́вники: *двом трéтім, трьо́ма п'я́тими*; *ділі́ти на одну́ два́дцятьу*.

Полові́на ($\frac{1}{2}$), *трети́на* ($\frac{1}{3}$), *чверть* ($\frac{1}{4}$) відмінюємо як іменники.

2. Числі́вники *півтора́* (*відра́, кілогра́ма, кіломе́тра*), *півтори́* (*добі́, грівні́, тіся́чі*), *півтора́ста* невідмінювані.

ЗАЙМЕННИК

§ 108. Особові займенники

Відмінювання особових займенників

О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	я	ти	ми ви
Р.	менé (до мéне)	тебé (до те́бе)	нас вас
Д.	мені	тобі	нам вам
Зн.	менé (на мéне)	тебé (на те́бе)	нас вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми ва́ми
М.	...мені	...тобі	...нас ...вас

О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	він	вонó	вона́ воні́
Р.	йогó (до ньóго)	ї́ї (до не́ї)	їх (до них)
Д.	йому́	ї́й	їм
Зн.	йогó (на ньóго)	ї́ї (на не́ї)	їх (на них)
Ор.	ним	не́ю	ні́ми
М.	...ньо́му (ні́м)	...ні́й	...них

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, вонó, воні́*) після прийменників уживаємо з приставним **н**: *до ньóго, на не́ї, з них*. Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ні́ми*.

§ 109. Зворотний займенник

Відмінювання зворотного займенника

Н.	—
Р.	себе́ (до себе́)
Д.	собі
Зн.	себе́ (на себе́)
Ор.	собо́ю
М.	...собі

§ 110. Присвійні займенники

Відмінювання присвійних займенників

О д н и н а			М н о ж и н а	
	Чол. і середн. рід		Жін. рід	
Н.	мій	моє́	мо́я	мої́
Р.	мого́		моє́ї	мої́х
Д.	моє́му		мої́й	мої́м
Зн.	= Н. або Р.	моє́	мою́	мої́х
Ор.	мої́м		моєю́	мої́ми
М.	...моє́му (мої́м)		...мої́й	...мої́х

Так само відмінюємо займенники *твій, свій*.

Займенники *наш, ваш* відмінюємо як прикметники твердої групи.

Займенник *їхній* відмінюємо як прикметник м'якої групи.

§ 111. Вказівні займенники

Відмінювання вказівних займенників

О д н и н а			М н о ж и н а	
	Чол. і середн. рід		Жін. рід	
Н.	той	те	та	ті
Р.	того́		тіє́ї (рідко — тої)	тих
Д.	тому́		тій	тим
Зн.	= Н. або Р.	те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим		тією́ (рідко — тою)	тіми
М.	...то́му (тім)		...тій	...тих

Так само відмінюємо займенник *отой*.

Н.	цей	це	ця	ці
Р.	цього́ (у цьо́го)		ціє́ї	цих
Д.	цьому́		цїй	цим
Зн.	= Н. або Р.	це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим		цією́	ци́ми
М.	...цьо́му (ци́м)		...ци́й	...цих

Так само відмінюємо *оцєї* та рідковживаний варіант *сеї*.

§ 112. Питальні займенники

Відмінювання питальних займенників

Н.	хто	що
Р.	кого́ (до ко́го)	чо́го (до чо́го)
Д.	кому́	чому́
Зн.	кого́ (на ко́го)	що
Ор.	ким	чим
М.	...ко́му (кім)	...чо́му (чім)

О д н и н а

М н о ж и н а

Чол. і середн. рід

Жін. рід

Н.	чий	чи́є	чия́	чи́ї
Р.	чийо́го		чи́ї	чи́їх
Д.	чийо́му (чи́єму)		чи́їй	чи́їм
Зн.	= Н. <i>або</i> Р.	чи́є	чию́	= Н. <i>або</i> Р.
Ор.	чи́їм		чи́єю	чи́їми
М.	...чийо́му (чи́єму, чи́їм)		...чи́їй	...чи́їх

Займенники *який, котрій* відмінюємо як прикметники твердої групи.

§ 113. Означальні займенники

Відмінювання означальних займенників

О д н и н а

М н о ж и н а

Чол. і середн. рід

Жін. рід

Н.	весь (увесь, ввесь)	все (усе́)	вся (уся́)	всі (усі)
Р.	всьо́го (узьо́го) [до всьо́го (узьо́го)]		всі́ї (усі́ї)	всі́х (усі́х)
Д.	всьо́му (узьо́му)		всі́й (усі́й)	всі́м (усі́м)
Зн.	= Н. <i>або</i> Р.	все (усе́)	всю́ (усю́)	= Н. <i>або</i> Р.
Ор.	всі́м (усі́м)		всі́єю (усі́єю)	всі́ма (усі́ма)
М.	...всьо́му (узьо́му), ...всі́м (усі́м)		...всі́й (усі́й)	...всі́х (усі́х)

Примітка 1. У всіх відмінках у чергується з **в** за загальним правилом (див. § 23).

Займенники *ко́жен (ко́жний), вся́кий, всіля́кий, са́мий і са́мий* (напр.: *са́мий хлі́б*, але *той са́мий*), *сам (сама́, самі́)* відмінюємо як прикметники твердої групи.

Примітка 2. Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не, до те́бе, на се́бе, з ньо́го, у не́ї, біля ко́го (ко́гось), від то́го, від чо́го (чо́гось), у цьо́го, з усьо́го, на то́му, при цьо́му, у чо́му (чо́мусь), в усьо́му.*

Але коли прийменник поєднується не із займенником, а з іншою частиною мови, від якої цей займенник залежить, то наголос не змінюється: *до йо́го ха́ти, до її́ до́му.*

§ 114. Складні займенники (неозначені й заперечні)

Відмінювання складних займенників

Займенники, до складу яких уходять частки **аби-, де-, ні-, -небудь, -сь**, відмінюємо так:

Абі́хто, абі́кого, абі́ в ко́го, абі́кому, абі́ким, абі́ з ким, абі́ на ко́му (і абі́ на кі́м).

Абі́який, абі́якого, абі́якому, абі́яким, абі́ з які́м, абі́ на які́му (і абі́ на які́м).

Де́хто, де́кого, де́кому, де́ з ким, де́ на ко́му (і де́ на кі́м), на де́кому.

Де́який, де́якого, де́яким, на де́яких (і де́ на яких).

Котри́йсь, котро́гось, котро́мусь, котри́мсь, на котро́мусь.

Ніхто́, ніко́го, ніко́му, нікі́м, ні з кі́м, ні на ко́му (і ні на кі́м).

Нія́кий, нія́кого, нія́кому, нія́ким, ні на які́му (і ні на які́м).

Хто-не́будь, ко́го-не́будь, ко́му-не́будь, ким-не́будь, на ко́му-не́будь.

Хто́сь, ко́гось, ко́му́сь, кимсь (і кі́мось), у ко́мусь.

Чи́йсь, чи́йо́гось, чи́йо́мусь (і чи́е́мусь), чи́ї́мсь (і чи́ї́мось), на чи́йо́мусь (і на чи́е́мусь, чи́ї́мсь, чи́ї́мось).

Що-бу́дь, чо́го-бу́дь, чо́му-бу́дь, чим-бу́дь, на чо́му-бу́дь (і на чі́м-бу́дь).

Що-небудь, чого-небудь, чому-небудь, чим-небудь, на чому-небудь (і на чім-небудь).

Щось, чогось, чомусь, чимсь (і чимось), на чомусь (і на чімсь, чімось).

Примітка. Займенникові числівники *дékілька, кїлька, скїльки, стїльки* відмінюємо як числівник *два: дékількох, дékількóм, дékількома́; багáто* відмінюємо так: *багатьóх, багатьóм, багатьма́ і багатьома́.*

ДІЄСЛОВО

§ 115. Дійсний спосіб

Теперішній час

1. Зразки дієвідмінювання в теперішньому часі:

I дієвідміна

	О д н и н а			М н о ж и н а		
1 ос.	ід- у́	кол- ю́	чу́- ю	ід- емó	кóл- емо	чу́- емо
2 ос.	ід- éш	кóл- еш	чу́- еш	ід- етé	кóл- ете	чу́- ете
3 ос.	ід- é	кóл- е	чу́- є	ід- у́ть	кóл- ють	чу́- ють

II дієвідміна

	О д н и н а			М н о ж и н а		
1 ос.	робл- ю́	бáч- у	гó- ю	рóб- имо	бáч- имо	гó- їмо
2 ос.	рóб- иш	бáч- иш	гó- їш	рóб- ите	бáч- ите	гó- їте
3 ос.	рóб- ить	бáч- ить	гó- їть	рóбл- ять	бáч- ать	гó- ять

За такими зразками відмінюємо й дієслова доконаного виду в майбутньому часі.

Поділ дієслів на дієвідміни

2. За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) дієслова поділено на дві дієвідміни: *п е р ш у і д р у г у*. Лише чотири дієслова (див. нижче п. 7) становлять окрему групу.

До першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють)**.

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять)**.

3. Визначаючи особові закінчення дієслів, потрібно врахувати те, що:

1) дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни:

бáчи-ти	бáч-у	бáч-ать
варí-ти	вар-ю́	ва́р-ять
дої́-ти	до-ю́	до́-ять
леті́-ти	леч-у́	лет-я́ть
сиді́-ти	сидж-у́	сид-я́ть
крича́-ти	крич-у́	крич-а́ть

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти**: *бульк-отіти, бурм-отіти, мурк-отіти, цок-отіти*, а також дієслова *боя́-тися, стоя́-ти* (з основою на **-я**), *спá-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *біг-ти* (з основою на приголосний);

2) усі інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

а) дієслова з односкладовою інфінітивною основою на голосні **-и-, -у-**, які зберігаються в дієвідмінюваних формах, а також похідні від них:

ві́-ти (док. завіти)	ві́-ю	ві́-ють
жи́-ти	жив-у́	жив-у́ть
кри́-ти	кри́-ю	кри́-ють
ми́-ти	ми́-ю	ми́-ють
ни́-ти	ни́-ю	ни́-ють
ши́-ти	ши́-ю	ши́-ють
чу́-ти	чу́-ю	чу́-ють

В особових формах дієслів *біти*, *віти* (док. *звіти*), *літи*, *піти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю* — *б'ють*, *в'ю* — *в'ють*, *ллю* — *лють*, *п'ю* — *п'ють*;

б) дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається у формах дієвідмінювання:

білі-ти	білі-ю	білі-ють
жовті-ти	жовті-ю	жовті-ють
сині-ти	сині-ю	сині-ють

в) дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного, а також після шиплячого, коли це **-а-** в дієвідмінюваних формах зберігається, та дієслова з основою інфінітива на **-я-**:

гна́-ти	жен-у́	жен-у́ть
закиса́-ти	закиса́-ю	закиса́-ють
міша́-ти	міша́-ю	міша́-ють
писа́-ти	пиш-у́	пиш-у́ть
сія-ти	сі-ю	сі-ють

г) дієслова з основою інфінітива на **-ува-** (**-юва-**), які у формах теперішнього часу та майбутнього часу дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**:

буд-ува́-ти	буд-у́-ю	буд-у́-ють
гор-юва́-ти	гор-ю́-ю	гор-ю́-ють
намал-юва́-ти	намал-ю́-ю	намал-ю́-ють

Примітка. Від суфікса **-ува-** (**-юва-**) потрібно відрізнити суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-ва́-ти* — *бу-ва́-ю*, *бу-ва́-ють*; *відчу-ва́-ти* — *відчу-ва́-ю*, *відчу-ва́-ють*. Але: *ку-ва́-ти* — *ку-ю*, *пізна-ва́-ти* — *пізна-ю*, *ста-ва́-ти* — *ста-ю*;

г) дієслова з основою інфінітива на **-оло-**, **-оро-**:

полó-ти	пол-ю́	пóл-ють
поборó-ти	побор-ю́	побóр-ють

д) дієслова з основою інфінітива на **-ну-**:

гля́ну-ти	гля́н-у	гля́н-уТЬ
кі́ну-ти	кі́н-у	кі́н-уТЬ

е) дієслова з основою інфінітива на приголосний:

нес-ті́	нес-у́	нес-уТЬ
па́с-ти	пас-у́	пас-уТЬ
те́р-ти	тр-у	тр-уТЬ

є) дієслова з основою на **-ота-**:

бульк-о́та-ти	булькоч-у́	булькоч-уТЬ
мурк-о́та-ти	муркоч-у́	муркоч-уТЬ

ж) окремі дієслова:

жа́-ти	жн-у	жн-уТЬ
і́ржа-ти	і́рж-у́	і́рж-уТЬ
реві-ти (і реві́ти)	рев-у́	рев-уТЬ
сла́-ти (= поси́лати)	шл-ю	шл-юТЬ
сла́-ти (= стелі́ти)	стел-ю́	стел-юТЬ
хоті́-ти	хоч-у	хоч-уТЬ

Примітка. Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи наявний **е**, втрачають його і в особових формах, і у формах наказового способу: *заме́р-ти* — *замр-у́, замру́ть, замр-у́;* *те́р-ти* — *тр-у, тр-уТЬ, тр-у;* *упе́р-ти* — *упр-у́, упр-у́ТЬ, упр-у́.* Але: *де́р-ти* — *дер-у́, дер-у́ТЬ, дер-у́;* *же́р-ти* — *жер-у́, жер-у́ТЬ, жер-у́.*

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ У ДІЄСЛОВАХ, ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКАХ

4. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних: **г** → **ж**, **к** → **ч**, **х** → **ш**, **з** → **ж**, **с** → **ш**, **т** → **ч**, **ст** → **шч** (буква **ш**), **ск** → **шч** (буква **ш**) у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо

така зміна є в першій особі однини: *могти* — *мо́жу, мо́жеш; пекти́* — *печу́, печеш*; *колиха́ти* — *колишу́, колі́шиш; в'яза́ти* — *в'язу́, в'язеш*; *чеса́ти* — *чешу́, чешеш*; *хоті́ти* — *хочу́, хочеш*; *свиста́ти* — *свищу́, сви́щеш*; *полоска́ти* — *полощу́, поло́щеш*.

5. У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш**, а **зд, ст** → **ждж, шч** (буква **ш**): *води́ти* — *воджу́, верті́ти* — *верчу́, возі́ти* — *вожу́, носі́ти* — *ношу́; їзди́ти* — *їжджу*, *ві́мостити* — *ві́мошу*.

Примітка. У дієслові *бігти* й похідних від нього *забігти, прибігти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду): *бігти* — *біжу́, біжи́ш*.

6. Приголосні **г, з** змінюються на **ж; к, т** → **ч; с** → **ш; д, дз** → **дж; ст, ск** → **шч** (буква **ш**):

1) у дієприкметниках перед суфіксом **-ен(-ий)**: *перемо́жений, во́жений, пе́чений, кру́чений, но́шений, збу́джений, ві́жджений, ві́мощений, ну́щений*;

2) у похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а-**: *замо́ржувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, прину́джувати, ви́жджувати, вимо́щувати; походжа́ти, саджа́ти*, але: *зава́жати, хоч зава́дити, зава́джу*;

3) у віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(-я)**: *відно́шення, розхо́дження, розгні́дження, спроще́ння*, але перед **-інн(-я)** ці приголосні зберігаються: *води́ння, вози́ння, гнізди́ння, крути́ння, носі́ння*.

Примітка 1. У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється **л**: *ку́плять, ло́влять, ло́млять, лю́блять; куплю́, ловлю́, ломлю́, люблю́*. **Л** з'являється також після губних:

1) у дієприкметниках на **-ен(-ий)**: *зробле́ний, купле́ний, розгра́флений*;

2) у дієприслівниках на **-ячи**: *губля́чи, любля́чи, робля́чи*;

3) у віддієслівних іменниках перед **-енн(-я)**: *здеше́влення, погли́блення*.

Примітка 2. Постфікс **-ся (-сь)** із дієсловами пишемо разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**: *б'є́ться, лле́ться, сме́ється*.

**Відмінювання дієслів ДАТИ, ЇСТИ,
ВІДПОВІСТІЙ (та інших з компонентом
-ВІСТИ), БУТИ**

7. Дієслова *дати*, *їсти*, *відповісті*, *розповісті* та інші на **-вісти**, а також *бути* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень дієслів теперішнього часу (або майбутнього часу доконаного виду) окрему групу.

	О д н и н а		М н о ж и н а			
1 ос.	дам	їм	відповім	дамó	їмó	відповімó
2 ос.	дасі	їсі	відповісі	дастé	їстé	відповістé
3 ос.	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдять	<i>але:</i> дадуть відповідь

Від дієслова *бути* вживаємо тільки форму *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини — *єсть*), що заступає всі інші форми; зрідка вживані ще архаїчні форми: для другої особи однини — *єси*, а для третьої особи множини — *суть*.

Майбутній час

8. Майбутній час дієслів:

1) **н е д о к о н а н о г о в и д у** вживаємо в таких формах:

а) особових формах допоміжного дієслова *бути* — *буду*, *будеш*, *буде*, *будемо* (зрідка *будем*), *будете*, *будуть* + інфінітив: *буду писати*, *будете ходити*;

б) особових формах, утворених з інфінітива та скорочених особових форм колишнього дієслова *йти* (*иму...*) — **-му**, **-меш**, **-ме**, **-memo** (зрідка **-мем**), **-мете**, **-муть**, що стали дієслівними закінченнями: *пектіму*, *пектімеш*, *пектіме*, *пектімемо* (зрідка *пектімем*), *пектімете*, *пектімуть*.

2) **д о к о н а н о г о в и д у** вживаємо в таких формах:

а) префікс + теперішній час: *зроблю*, *напишу*;

б) деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду із закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *грімну*, *ляжсу*, *пуцю*, *стукну*.

Минулий і давноминулий час

9. Дієслова м и н у л о г о ч а с у особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** — у жін. роді, **-ло** — у середн. роді однини, **-ли** — у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; брала, несла, неклá; бра́ло, несло́, некло́; бра́ли, несли́, некли́*.

Д а в н о м и н у л и й ч а с дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**: *ходів був, ходила була, ходили були́*.

Примітка 1. Про чергування **о**, **е** з **і** в дієсловах *вів, ніс, ріс* та ін. див. § 9, п. 1е. За аналогією до форм *вів, ніс, стеріг* та ін., у яких **о**, **е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запріг* (від *запрягти*), *ліг* (від *лягти*), де маємо **і** замість **я**.

Примітка 2. У ряді дієслів, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **н** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення однорозовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу із суфіксом **-ну-** або без нього немає: *збліднути* — *зблід, зблідла; посóхнути* — *посóхти* — *посóхнув, посóх, посóхнула, посóхла; сла́бнути* — *зсла́бти* — *зсла́б, зсла́бла; тягну́ти* — *тягті́* — *тягну́в, тягну́ла* — *потя́г, тяглі́а*.

Примітка 3. Постфікс **-ся** після суфікса інфінітива, закінчень усіх форм минулого часу та закінчень 1 особи однини, множини й 2 особи множини майбутнього часу доконаного й недоконаного (синтетична форма) виду може змінюватися на **-сь** в усному мовленні та художньому стилі: *узя́тись, узя́всь, узя́лась, узя́лось, узя́лись; візьму́сь, візьме́тесь; бра́тимусь, бра́тиме́тесь, бра́тиме́тесь*. У формі чол. роду минулого часу це буває тільки після приголосного **в**: *знайшо́всь, одягну́всь, усміхну́всь* (але: *стерігся, обнікся* тощо).

§ 116. Наказовий спосіб

Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос. однини	-и	-Ø (нульове закінчення)
1 ос. множини	-імо (-ім),	-мо
2 ос. множини	-іть,	-те

1. Закінчення **-и, -імо (-ім), -іть** звичайно бувають:

1) під наголосом: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; живі́, живі́мо (живі́м), живі́ть; іді́, іді́мо (іді́м), іді́ть; печі́, печі́мо (печі́м), печі́ть; припусті́, припусті́мо (припусті́м), припусті́ть;*

2) у дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ві́бери, ві́берімо (ві́бері́м), ві́беріть; ві́жени, ві́женімо (ві́жені́м), ві́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бері́, бері́мо (бері́м), бері́ть; жені́, жені́мо (жені́м), жені́ть;*

3) у дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивну́ти — кивну́, кивну́мо (кивну́м), кивну́ть; кри́кнути — кри́кни, кри́кнімо (кри́кні́м), кри́кніть; моргну́ти — моргну́, моргну́мо (моргну́м), моргну́ть; сту́кнути — сту́кни, сту́кнімо (сту́кні́м), сту́кніть;*

4) у дієсловах з основою на **л** або **р** після приголосного: *підкрéсли, підкрéслімо (підкрéслі́м), підкрéсліть; прові́три, прові́трімо (прові́трі́м), прові́тріть.*

2. В інших дієсловах ненаголошеного голосного в закінченнях наказового способу немає:

1) після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ші́ймо, ші́йте;*

2) після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, шч** (буква **щ**), **р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, сі́пмо, сі́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рі́жмо, рі́жете; поклі́ч, поклі́чмо, поклі́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; мори́ц, мори́цмо, мори́цте; пові́р, пові́рмо, пові́рте;*

3) після приголосних **д, т, з, с, л, н** ненаголошений голосний у закінченнях також зникає, причому ці приголосні стають м'якими: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чі́стьмо, чі́стьте; злазь, зла́зьмо, зла́зьте; пові́сь, пові́сьмо, пові́сьте; візволь, візвольмо, візвольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.*

Примітка 1. Від дієслова *і́сти* утворюються такі форми наказового способу: *і́ж, і́жмо, і́жте*; від дієслів *допові́сті, розпові́сті* звичайно вживаємо форми: *допові́дай* (від *допові́дати*), *розпові́дай* (від *розпові́дати*).

Примітка 2. Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч**: *бі́гти — бі́жні, бі́жімо (бі́жі́м), бі́жіть; лягті́ — ля́же, ля́жмо,*

ляжте; пекті — *печі, печімо (печім), печіть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу, ляжу, печу*).

Приголосні **з, с, х** у словах на зразок *казати, писати, брехати* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш**: *казати* — *кажі, кажімо (кажім), кажіть*; *писати* — *пиші, пишімо (пишім), пишіть*; *брехати* — *(не) бреші, (не) брешіть*; пор. теперішній час: *кажу, пишу, (не) брешу*.

Примітка 3. Усі дієслова із суфіксом **-ува- (-юва-)** мають перед закінченням наказового способу голосний **у (ю)**: *вимірюй, просмолюй, розкажуй*.

§ 117. Умовний спосіб

Частки **б, би** в умовному способі пишемо окремо; **б** пишемо після слів, що закінчуються на голосний: *я хотіла б; вона б сказала; рада б узяти; я б про це розповів; би* — після слів, що закінчуються на приголосний: *я хотів би; він би сказав; я міг би взяти; він би це давно був зробив*.

§ 118. Неозначена форма дієслова (інфінітив)

Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *глібшати, годувати, думати, жити, кинути, лізти, мандрувати, нести, пекті, пектіся (пектісь), ревіти, розуміти, стояти, ходіти, хотіти*.

Примітка 1. В усному мовленні, а часом і в художньому стилі вживають також і форму інфінітива на **-ть**, коли основа дієслова закінчується на голосний: *брать, казатъ, кинуть, терпіть, ходіть*.

Примітка 2. Про форми із суфіксом **-ну-** й без нього див. § 115, п. 9, прим. 2; там же в прим. 3 див. про постфікс **-ся (-сь)**.

§ 119. Дієприкметник

В українській мові розмежовують:

1. Дієприкметники активного стану:

1) теперішнього часу на **-чий (-а, -е)** (уживані переважно як прикметники та іменники): *живучий, квітучий, лежачий, стоячий*;

2) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжобвлений, навівслий, осілий, почорнілий*.

2. Дієприкметники пасивного стану минулого часу:

1) на **-ний (-аний, -яний, -ений, -єний), -ований, -йований, -ьований, -уваний, -юваний (-а, -е)**: *(зі)знаний, (по)сіяний, (с)творений, окрілений, (за)гбєний, (з)будований, скопійований, сформульований, знєхтуваний, очблований*;

2) на **-тий (-а, -е)**: *бїтий, взўтий, жїтий, закритий, мїтий, почїтий, тїртий, ужїтий, узїтий*.

Примїтка. 1. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо від дієслів із суфіксом **-н- (-ну-)**: *вернути — вєрнутий і вєрнений; замкнути — замкнутий і замкнений; кїнути — кїнутий і кїнений; усўнути — усўнутий і усўнений; розвїнути — розвїнутий і розвїнений*.

2. Варіантні форми на **-тий, -ний** утворюємо й від дієслів з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**: *колоти — колотий і колєний; пороти — поротий і порєний*.

Від дієслова *молоти* маємо варіантні форми *молотий* і рїдше *мєлений*.

§ 120. Дієприслівник

1. Дієприслівники теперїшнього часу утворюємо від основи дієслова теперїшнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)**.

Суфікс **-учи (-ючи)** вживаємо в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи (-ячи)** — у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беруть — беручї, виробляють — виробляючи, їдуть — їдучї, кажуть — кажучи; бїчать — бїчаючи, летять — летячи, сидять — сидячи, сплять — сплячи*.

2. Дієприслівники минулого часу утворюємо від основи дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши** (після основи на приголосний) і **-вши** (після основи на голосний): *брав — бравши, купував — купувавши, купїв — купївши, налетїв — налетївши; принїс — принїсши, спїк — спїкши, став — ставши*.

Примїтка. Дієприслівники, утворені від зворотних дієслів, мають постфікс **-сь**: *смїючїсь, узїяшїсь*; рїдше — **-ся**: *смїючїся, узїяшїся*.

III. ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ¹

ПРИГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Л § 121. 1. Звук [л] у словах іншомовного походження передаємо твердим або м'яким л — залежно від того, як узвичаєне те чи те слово в українській мові:

1) твердим л (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсенал, бал, вулкан, інтеграл, капітал, футбол, халва; аероплан, баланс, галантний, глазур, клас, молекула, новела, план, примула, формула; блок, велосипед, колонія, соло, соціологія, флот; блуза, луна, металургія; Албанія, Атлантичний океан, Гренландія, Ла-Манш, Лондон, Осло, Тулуза; Веласкес, Ламарк, Флобер* та ін. У новітніх запозиченнях з англійської мови звук [л] передаємо твердим л (*ланч, сейл, таблоїд, файл* та ін.);

2) м'яким л (**ль, льо, лю, ля**) у словах: *автомобіль, асфальт, бульбоб, гільза, гольф, магістраль, педаль, табель; туберкульоз; алюміній, блюмінг, революція; вакуоля, пілюля, пляж, полярний, регулятор; Базель, Ольстер, Любек, Аляска, Фінляндія; Вільсон, Кромвель, Лінкольн, Мішель, Рафаель, Лютер, Золя* та ін.

2. Звукосполучення [лє] передаємо через **ле**: *електрика, желе, кілер, легенда, лекція, плєєр, плєнум, телеграф; Валенсія, Каледонія, Палермо, Толєдо; Лєннон, Лєссінг, Пелє* та ін.

Г, Н § 122. 1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою **g**, звичайно передаємо буквою **г**: *авангард, агітація, агрєсор, блогер, гвардія, генерал, гламур, графік, грог, ембарго, лінгвістика, маркетинг, міграція, негативний, сєрфінг, синагога; Гвінея, Гольфстрім, Гренландія, Грузія, Люксембурґ, Чикаго; Вахтанг,*

¹ Правопис іншомовних власних назв, що походять зі слов'янських мов, подано в IV розділі «Правопис власних назв» (§ 141—154).

Гайнетдін, Гарсія, Георг, Гете, Гурамішвілі, Ердоган, Магомét; Фольксваген.

2. Буквою **г** передаємо звук [g] у давнозапозичених загальних назвах, таких як *гáнок, тату́нок, твалт, гра́ти, грунт* і под. (див. § 6) та в похідних від них: *гáнковий, гратча́стий, грунто́вний* і т. ін.

3. У прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами: шляхом адаптації до звукового ладу української мови — буквою **г** (*Вергі́лій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуа́р, Гулліве́р*) і шляхом імітації іншомовного [g] — буквою **г** (*Вергі́лій, Гарсія, Гегель, Георг, Гете, Грегуа́р, Гулліве́р* і т. ін.).

4. Звук [h] передаємо переважно буквою **г**: *гандбо́л, герба́рій, гінді, гіпóтеза, горизóнт, го́спіс, го́спіталь, гумус; Гарвард, Гельсінкі, Гіндустáн; Ганніба́л, Ге́йне, Горáції; Люфтга́нза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою **х**: *брахма́н, джиха́д, моджахе́д, хану́м, харакі́рі, хіджа́б, хо́бі, хокéй, хол, хо́лдинг, шахі́д; Алла́х, Ахме́д, Мухамме́д, Сухро́б, Хакі́м, Хаммура́ні* та ін.

ТН у словах грецького походження

§ 123. Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антоло́гія, антрополо́гія, апте́ка, а́стма, бібліоте́ка, католицький, ортодо́кс, ортопéдія, теа́тр, теорі́я; Амальте́я, Прометéй, Таї́сія, Тékля, Теодóр*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, можлива орфографічна варіантність на зразок: *ана́фема* і *анáтема*, *дифіра́мб* і *дитира́мб*, *ефі́р* і *етéр*, *кафе́дра* і *катéдра*, *логариф́м* і *логарі́тм*, *міф*, *міфоло́гія* і *міт*, *мітоло́гія; Агафа́нгел* і *Агата́нгел*, *Афі́ни* і *Ате́ни*, *Борисфéн* і *Бористéн*, *Демосфéн* і *Демостéн*, *Марфа́* і *Марта́*, *Фесса́лія* і *Тесса́лія* та ін.

W та ТН у словах англійського походження

§ 124. 1. Англійську букву **w** на позначення звука [w] передаємо звичайно через **в**: *віке́нд; Ва́шингто́н, Ве́бстер, Вел́лінгтон, Вільсон, Вінніпе́г* та ін.; у деяких словах за традицією через **у**: *уайт-спі́рит; Уéльс* та ін.

2. Англійське буквосполучення **th** на позначення звука [θ] передаємо звичайно через **т**: *трілер; Агата, Артур, Блєксміт, Вóрдсворт, Мєредіт*; на позначення звука [ð] — звичайно через **з**: *Вєзербі, Рєзерфорд, Сазерленд*; рідше через **т**: *Сауті, Сóтбі*, або **с**: *Голсуóрсі*.

LL та ILL у словах французького походження

§ 125. Французькі буквосполучення **ll** та **ill** після голосних, у кінці слів та перед голосними відповідно до французької вимови передаємо через **й**: *макіяж; Війóн, Шантії*.

У деяких загальних і власних назвах буквосполучення **-aille, -eille, -ille** за традицією передаємо як **-аль, -іль**: *ваніль; Версаль, Марсэль*.

Ј

§ 126. Звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**: *бўєр, еті, ін'єкція, конвєєр, плєєр, проєкт, проєкція, суб'єкт, траєкторія, фєєрвєрк, флєєр, фое; круїз, мозайка; лояльний, параноя, пляєда, рояль, саквояж, секвоя, фаянс; Йогáнн; Єйтс, Каєнна, Маєр, Рамбує, Соер, Феєрбáх, Хєєрдáл; Гаїті; Юнона; Гоя, Ісáя, Савоя, Хаям*.

Кінцеві **-TR, -DR** § 127. Кінцеве **-tr** передаємо через **-тр, -др** — через **-др**: *барóметр, діáметр, семєстр, теáтр, термóметр, центр; олеáндр, циліндр*.

§ 128. Неподвоєні й подвоєні букви на позначення приголосних

1. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо: *абáт, акумулятор, барóко, беладóна, белетрїстика, бравїсимо, ват, група, гун (гўни), ідилічний, інтелектуáльний, інтермєцо, колектів, комісія, лібрєто, піанїсимо, піццїкáто, стакáто, сўма, фїн (фїни), шасї та ін*.

За традицією з подвоєнням пишемо загальні назви: *аннáли, білль, бóнна, брутто, бўлла, ванна, вілла, дóнна, дўрра, мадóнна, мánна, мїрра, муллá, нєтто, панно́, пєнні, тóнна та слово Аллáх*.

2. У разі збігу в загальних назвах однакових приголосних префікса й кореня подвоєння звичайно зберігаємо, зокрема тоді, коли в українській мові вживається непрефіксальне слово з тим самим коренем: *іммігра́ція* (пор. *мігра́ція*), *іннова́ція* (пор. *нова́ція*), *іrrраціона́льний* (пор. *раціона́льний*), *іrrреа́льний* (пор. *реа́льний*), *контрреволю́ція* (пор. *револю́ція*), *контрреформа́ція* (пор. *реформа́ція*), *сюрреалі́зм* (пор. *реалі́зм*).

Примітка. Букви на позначення приголосних звичайно не подвоюємо, коли семантичний зв'язок між префіксальним словом і словом без префікса втрачений або суттєво послаблений: *анота́ція*, *конота́ція* (пор. *нота́ція*), *кореля́ція* (пор. *реля́ція*), *кореспонде́нт* (пор. *респонде́нт*) і т. ін.

3. Подвоєння букв на позначення приголосних переважно зберігаємо у власних назвах: *Андорра*, *Бессе́мер*, *Гаро́нна*, *Голла́ндія*, *Маро́кко*, *Міссу́рі*, *Ні́цца*, *Тенне́сі*, *Я́ффа*; *Бе́тті*, *Бі́лл*, *Ботті́челлі*, *Джо́нні*, *Кіркконне́лл*, *Лло́йд*, *Мю́ллер*, *Руссо́*, *Смо́ллетт* та в загальних назвах, які від них утворені за допомогою афіксів: *андорре́ць*, *бессе́мерівський*, *голландський*, *марокáнець* і т. ін. У загальних назвах, утворених від власних назв без додавання афіксів, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *ват* (пор. *Ватт*), *бекерель* (пор. *Беккерель*), *гаус* (пор. *Гаусс*).

Примітка. За усталеною традицією в деяких власних назвах подвоєння не зберігаємо (*Пенсі́льва́нія*) або зберігаємо частково (*Міссісі́пі*).

СК

4. Буквосполучення **ск**, що в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [к], відтворюємо українською буквою **к**: *Стокго́льм*; *Бе́кі*, *Бісмарк*, *Бро́кес*, *Брю́кнер*, *Бу́кінгем*, *Дже́ксон*, *Ді́кенс*, *Ді́кінсон*, *Ламар́к*, *Ру́дбек*, *Те́керей*, *Ше́рлок*, *Што́кманн*.

Примітка. Подвоєння **кк** зберігаємо у власних назвах кельтського походження, де формант **Мас**, **Мс** поєднується з основою, що починається на [к], коли це одне слово: *Макка́ртні*, *Макке́нзі*, *Макке́нна*, *Маккі́нлі*, а також у загальних назвах, утворених від таких власних назв: *маккарті́зм* і т. ін.

ГОЛОСНІ ЗВУКИ І БУКВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ

І § 129. Залежно від позиції у слові, особливостей вимови та мовної традиції букви на позначення звука [i], зокрема **i**, **y** (ігрек), **e**, буквосполучення **ea**, **ee**, **ie** та ін., передаємо українськими буквами **i**, **ї** та **и**.

І. І пишемо:

1. На початку слова: *ідея, інструкція, інтернаціональний; Гліада, Індія, Ітон; Їбсен, Їден, Ізабелла.*

2. Після приголосного перед голосним та буквами **є**, **ї**, **й**: *аксіома, артеріальний, геніальний, діагноз, діалектика, індустріалізація, матеріал, радіус, раціон, революціонер, соціалізм, соціологія, тріумф, фіялка, фіолетовий, ціанід, чабáта; аудієнція, гієна, клієнт, пієтєт, рієлтор, тамплієр; копійст; партійний, радіій; Біарріц; Віардó, Ієлєсіас, Марціал, Оссіан, Сіам; Лієна, Шантії; Фіюме.*

У кінці слова іншомовне **-ia** передаємо звичайно через **-ія**: *артєрія, індустрія, матєрія; Гáллія, Гарсія, Італія.*

3. В іменах і прізвищах після приголосного перед наступним приголосним **i** в кінці слова: *Беатріче, Грімм, Дідрó, Дізель, Овідій, Річард; Анрі, Медічі, Россіні.*

Власні назви, що перейшли в категорію загальних назв, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дízель* (від прізвища *Рудóльфа Дізеля*), *силуєт* (від прізвища *Етьєна де Сілуєтта*).

4. У географічних назвах після приголосних, крім **дж**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **ц** і **р**, перед наступним приголосним, крім [j], **i** в кінці слова, а також у похідних прикметниках: *Лісабóн, Монте-відєо, Ніл, Севілья, Сідней; Замбєзі, Канзас-Сіті, Кáпрі, Міссісіпі, Сомалі; лісабóнський, сомалійський.*

5. Після приголосних у кінці слова: *візаві, віскі, жури, колібри, мерсі, парі, попурі, суні, таксі, харакірі, шасі.*

6. У всіх інших словах після **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **к**, **х**, **л**, **н** перед наступним приголосним: *бізнес, пілòт, вібрація, ака-*

дémік, фінáнси, гра́фік, гіпопoтáм, лoгічний, гімн, кібу́ц, кілогрáм, кінó, архів, хімія, хіру́рг, літерату́ра, республіка, ніша, піанісимо.

За усталеною традицією в ряді слів іншомовного походження, що давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** пишемо **и**: *башкі́р, ві́мпел, схі́дна, імбі́р, калмі́к, кипарі́с, кисе́т, лимáн, мі́ля, мирт, ні́рка, спирт, хи-ме́ра* та ін.

За традицією з **и** пишемо також слова грецького походження, що усталилися в церковному вжитку: *дия́кон, епі́скоп, епітíмія, епітрахі́ль, мі́ро, мі́тра, митрополі́т, христия́нство* тощо.

П. **ї** пишемо після голосного: *альтруї́ст, егої́ст, кофеї́н, маї́с, мозаї́ка, наї́вний, руї́на, сто́їк, теї́н; Аделаї́да, Аї́да, Каї́р, Саї́д, Таї́р, Хаї́м, Хусаї́нов.*

Примітка. У складних словах, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишемо **і**: *неоімперіа́лізм, псевдоісто́ричний*, так само в позиції після префікса, що закінчується на голосний: *воі́стину, доі́сторичний, поінформувáти; неіндукті́вний* і т. ін.

III. **И** пишемо:

1. У загальних назвах після приголосних **д, т, з (дз), с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (крім **й**): *ді́зель, дина́мо, диплóм, дирéктор, методі́ка; інститут, матемáтика, сті́мул, тип; позі́ція, фізі́чний; таксі́ст, родзі́нка, си́луєт, систéма; цистéрна, ці́фра; режі́м, джигі́т, джінси, джип; чичерóне; ші́рма, шифр; брига́да, риф, фаб́рика.*

2. У географічних назвах із кінцевими **-ида, -ика**: *Антаркти́да, Атланти́да, Флорі́да; Адріа́тика, Аме́рика, Анта́рктика, А́рктика, Атла́нтика, А́фрика, Ба́лтика, Ко́рсика, Ме́ксика.*

3. У географічних назвах після приголосних **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Вірджі́нія, Алжі́р, Жиро́нда, Чика́го, Чілі́, Ва́шингтон, Гемпши́р, Йо́ркишр, Лейпци́г, Цинда́о* та в похідних від них: *алжі́рець, йорки́рський, чилі́йський* та ін. Перед голосним **і** в кінці слова пишемо **і**: *Ві́ші, Шіо́фок.*

4. У географічних назвах після **p** перед приголосним, крім [j]: *Британія, Крит, Мавританія, Магриб, Мадрид, Рив'єра, Ріга* та ін. і в похідних від них: *британський, мавританський, різький* та ін.

Примітка 1. У компоненті власних назв **-стріт** пишемо **i**: *Бейкер-стріт, Волл-стріт, Ріджент-стріт, Фліт-стріт*.

Примітка 2. У географічних назвах після **p** перед [j] та в похідних від них пишемо **i**: *Брієнн, Ер-Ріяд, Трієст; ер-ріядський, трієстський*.

5. За традицією в деяких географічних назвах після приголосних **d, t** перед наступним приголосним, крім [j]: *Ватикан, Единбург, Кордильєри, Медіна, Палестина, Сардинія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *ватиканський, единбурзький, скандинавський* та ін.

Примітка. Після приголосних **d, t** перед голосним **i** [j] пишемо **i**: *Галатія, Індія*.

6. У ряді інших географічних назв за традицією: *Бразилія, Вифлеєм, Єрусалім, Китай, Пакистан, Сиракузи, Сирія, Сицилія* та в похідних від них: *єгипетський, сирієць* та ін.

Е, У § 130. 1. Голосний [e] звичайно передаємо буквою **e**: *енергія, ера, філе, шардонé, шевроле; Есхіл, Етна*, а з попереднім [j] — буквою **е**: *Слоустоун, Ёль, Ёмен*.

За традицією **e** пишемо в низці слів релігійної тематики (грецького походження): *євхарістія, єпископ, єпитімія, єпित्रахіль, єресь; Євангеліє* та ін.

Після букв на позначення голосних, після **ь** і апострофа в загальних і власних назвах звичайно вживаємо букву **e**: *абітуриєнт, го́мо са́пієнс, дієз, дієрєза, дієта, карієс, клієнт, конвєср, пацієнт, реєстр, рієлтор, сієста, траєкторія, феєрвєрк, фоє; досьє, портє; круп'є; Марієнбург, Трієст; Сьєрра-Леоне; Арієль, Вандрієс, Дієго, Данієль, Марієтта, Рамбує; Лавуазьє; П'єтро*. Якщо префікс у слові або перша частина складного слова закінчується на голосний, то після них пишемо **e**: *агроєкологія, геоекономіка, дієлєктрик, дієтіл, євроєліта, квазієтнічний, мегаєфєкт, металоємаль, мінієскалятор, поєтáнный, полієдр, псевдоєфєкт, ультраєрозія*.

2. У словах, запозичених із французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишемо українську букву у: *брошу́ра, жури́, парашу́т*.

AU, OU § 131. Буквосполучення **au, ou** на позначення звукосполучень **[au], [ou]** передаємо через **ау, оу**: *аутса́йдер, гауптва́хта, ма́узер; Ка́унас; Кла́ус, Кра́узе, Па́уль, Фа́уст, Дžoу́ль*.

У словах, що походять із давньогрецької та латинської мов, буквосполучення **au** звичайно передаємо через **ав**: *авте́н-тічний, автобіогра́фія, автомо́біль, а́втор, авторите́т, ав-тохто́н, ла́вра; Ма́вританія; Авро́ра, Па́вло*. У запозиченнях із давньогрецької та латинської мов, що мають стійку традицію передавання буквосполучення **au** через **ау**, можливі орфографічні варіанти: *ауди́єнція* і *авді́єнція, аудито́рія* і *авди-то́рія, лауреа́т* і *лавреа́т, па́уза* і *па́вза, фа́уна* і *фа́вна*.

Ö, Ø, EU, OE § 132. Голосні, яким на письмі відповідають букви й буквосполучення **ö, ø, oe, eu** у німецькій, данській, іспанській, норвезькій, турецькій, французькій, шведській та деяких інших мовах, і фонетично подібні до них голосні передаємо українською буквою **е**: *Вільне́в, Ге́те, Ё́нченінг, Ке́льн, Ма́льме, Пасте́р, Рентге́н*, а після звуку **[j]** — буквою **є**: *Б'є́рнсон, Ріше́льє*.

AU, EI, OU у словах англійського походження § 133. Англійські дифтонги **[au], [ei], [ou]** звичайно передаємо, імітуючи їхнє звучання в мові оригіналу, через **ау, ей, оу**: *бра́узер, бра́унінг, гейм, диспле́й, сна́уборд, шо́у; Джорджта́ун, Па́уелл; Дžéймс; Бе́ллоу, Сі́ллітоу, Сно́у*. Окремі слова з дифтонгами **[ei]** і **[ou]** ввійшли в українську мову в адаптованому вигляді з голосними **е, о**: *бебібу́м, брек, ле́ді; гол, готе́ль, до́пінг, смо́кінг; Аїве́нго, Бе́кон, Дже́ром, Че́мберлен, Шекспі́р; Гладсто́н, Дефо́, Лонгфе́лло, Марло́, О́лдос, По*.

§ 134. Звук [æ] у словах англійського походження

Англійський звук **[æ]**, якому на письмі відповідає англійська буква **a**, звичайно передаємо українською буквою **а**: *макі́н-тош, спам, ха́кер, чат; А́длер, Кана́верал, Ланка́стер, Манче́с-*

тер; Адамс, Алекс, Гаррісон, Чаплін; у багатьох словах за традицією цей звук передаємо через **е**: *бізнесмэн, мénéджер; Блэквуд, Кéмерон, Лéмберт, Сéлнджер, Сем, Тéтчер; Пéлл-Мéлл* та ін.

§ 135. Звук [э:] у словах англійського походження

Англійський звук [э:], якому найчастіше відповідають англійські буквосполучення **ear, er, ir, or, ur, yr**, не має в українській мові фонетичного аналога і відтворюється здебільшого українським буквосполученням **ер**: *сёрфінг; Бёрд, Бёркишир, Бёртон, Вёртінг, Ерл, Ернэст, Мёрфі, Чёрчилль, Шёрлі* та ін. Деякі слова, засвоєні українською мовою у транслітерованому вигляді, передають графічну форму відповідних англійських буквосполучень: *гáмбургер, курсóр; Вóрдсворт, Їрвінг, Урбáна* та ін.

§ 136. Буквосполучення EI, EU у словах німецького походження. Буквосполучення IJ та буква Y у словах нідерландського походження

EI, EU, IJ, Y 1. Німецьке буквосполучення **ei** відповідно до вимови передаємо українською мовою через **ай (яй)**: *Айзенáх, Вáйзенборн, Вáйнрайх, Віттгенштайн, Кáйзер, Ма́йнгоф, Нортга́йм; Бля́йбтрой, Кля́йн, Кля́йнерт, Фля́йшер*; буквосполучення **eu** — через **ой**: *фрóйляйн; Нойба́уер, Нойбра́нденбург*. За традицією в давніших запозиченнях німецьке буквосполучення **ei** передаємо в транслітерованому вигляді через **ей**: *гросмéйстер, капельмéйстер, крéйда, крéйцер, маркиéйдер, итрейкбрéхер; Лéйтциг, Рейн, Швейцáрія; Гéйне*.

2. У запозиченнях з нідерландської мови буквосполучення **ij** та букву **y** передаємо через **ей**: *гéйзер, дрейф*.

§ 137. Подвоєння букв на позначення голосних

Подвоєння букв на позначення голосних в іншомовних власних назвах передаємо подвоєнням відповідних українських букв: *А́арне, А́ахен, Ванзéе, Заáле, Каáба, Ку́усінен, Саарб-рю́кен, Тóо́лінг; Авраáм*.

§ 138. Апостроф

1. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишемо перед **я, ю, є, ї**, які позначають сполучення звука [j] з наступним голосним:

1) після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра; П'ємонт, П'ячєнца, Рив'єра, Ак'яб, Іх'ямас, Ях'я; Барб'є, Б'юкенен, Женєв'єва, Ф'єзоле, Дбнаг'ю, Монтєск'є, Руж'є, Фур'є;*

2) після кінцевого приголосного у префіксах: *ад'юнкт, ад'ютант, диз'юнкція, ін'єкція, кон'юнктура.*

2. Апостроф не пишемо:

1) перед **йо**: *курй'оз, серй'озний;*

2) коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь; бюджєт, бюр'о, кювєт, мюр'ид, пюп'итр, пюр'є, рюкз'ак, рюш, фюзєляж; Барб'юс, Бюффон, В'юртемберг, Гюг'о, М'юллер.*

§ 139. М'який знак (ь)

М'який знак (**ь**) у словах іншомовного походження пишемо після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

1) перед **я, ю, є, ї, йо**: *мільярд, дуєнья; кондотьєр, конферансьє, ательє, марсельєза, віньєтка; бульйон, каньйон, сєньйор; В'єнтьян, Сєвілья, Кордильєри; Ньютон, Готьє, Лавуазьє, Мольєр, Рєньє, Віньї;*

2) у низці слів після **л** перед приголосним та в кінці деяких слів за традицією або відповідно до вимови: *альбатр'ос, джобуль, кольт, магістраль, фільм; Альбєрта, Базель, Булонь, Дельфи, Кромвель, Нельсон, Рафаєль, Чарльз, Шампань* та ін.

ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§ 140. Іменники іншомовного походження звичайно відмінюємо як відповідні українські іменники:

І відмін а: *капсула — капсули, капсулі; фізика — фізики, фізиці; вакуоля — вакуолі, вакуолею; ескадрилья — ескадрильї,*

ескадрі́льєю, родовий відмінок множини *ескадрі́лей*; *Будда* — *Будди*, *Буддою*; *Вене́ція* — *Вене́ції*, *Вене́цією*; *Го́я* — *Го́ї*, *Го́єю*.

II відміна: *арсенáл* — *арсенáлу*, *арсенáлом*, *в арсенáлі*; *блок* — *бло́ка* (і *бло́ку*), *бло́ком*, *на бло́ці*; *автомобі́ль* — *авто-мобі́ля*, *автомобі́лем*; *Рафае́ль* — *Рафае́ля*, *Рафае́лем*; *Бю́лов* — *Бю́лова*, *Бю́ловом*; *Да́рвін* — *Да́рвіна*, *Да́рвіном*.

III відміна: *магістра́ль* — *магістра́лі*, *магістра́ллю*; *верф* — *ве́рфі*, *ве́рф'ю*.

НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Деякі іменники іншомовного походження не відмінюємо, а саме:

1) іменники на **-а** з попереднім голосним: *амплуа́*, *боа́*, *бу-ржуа́*; *Бенуа́*, *Валуа́*, *Джю́шуа*, *Жоффра́уа*, *Нікара́гуа*, *Па́пуа*;

2) односкладові слова на **-а**, **-я**: *бра*, *па*, *спа*, *фа*, *ля*;

3) іменники на **-е**, **-є**: *валіде́*, *дуче*, *желé*, *кабарé*, *каберне́*, *кафе́*, *кашнé*, *негли́же́*, *пенснé*, *піке́*, *суфле́*, *турне́*, *шалé*, *шосé*; *ательé*, *сомельé*; *Беранже́*, *Гейне*, *Гете*, *Данте*, *Туансé*; *Бар-бе́*, *Готьé*, *Ле Корбюзье́*, *Лавуазье́*, *Рамбуé*;

4) іменники на **-и**, **-і**, **-ї**: *віскі*, *ефе́нді*, *колібри*, *мерсі*, *парі*, *пони́*, *таксі*; *Алмату́*, *Амангельді́*, *Тбілісі*; *Анрі́*, *Гальва́ні*, *Рос-сіні́*, *Фірдоусі́*, *Ше́ллі*; *Віньї́*, *Шанті́ї*;

5) іменники на **-о**: *бюро́*, *депо́*, *жабо́*, *éвро*, *казино́*, *какао́*, *кауді́льйо*, *кімоно́*, *кіно́*, *кредо́*, *лото́*, *маéстро*, *метрó*, *радіо́*, *ре́тро*; *Мака́о*; *Антоніо́*, *Арно́*, *Базіліо*, *Буало́*, *Вано́*, *Віардо́*, *Вудро́*, *Дідро́*, *Джо*, *Ма́ріо*, *Лао́*, *Лонгфе́лло*, *Піка́ссо*, *По*, *Тор-квато́*, *Та́ссо*; *Во́льво*, *Пежó*, *Рено́*; за традицією відмінюємо *вино́*, *пальто́*, *ситро́*;

6) іменники на **-у**, **-ю**: *какаду́*, *рагу́*, *рандеву́*, *фра́у*, *шбу́*, *Баку́*, *Катманду́*, *Пала́у*, *Сно́у*; *інженю́*, *інтерв'ю́*, *меню́*, *пар-веню́*, *Кюсю́*, *Сю*;

7) топоніми з компонентами **-лейн**, **-ривер**, **-роуд**, **-сквер**, **-стріт**: *на Дру́рі-лейн*, *біля Парк-лейн*, *біля Фолл-ривер*, *на Е́ббі-ро́уд*, *на Монтрі́ол-ро́уд*, *на Та́ймс-сквер*, *на Адам-стріт*, *біля Рі́джент-стріт*, *на Сент-Дже́ймс-стріт*;

8) етикетні означення жінки, що закінчуються на приголосний: *мада́м, мадемуза́эль, міс, місіс, фр́екен, фр́оїляйн, хану́м;*

9) жіночі особові імена, що закінчуються на **-й** і на твердий приголосний (крім губних): *Беатри́с, Гюльчата́й, Долора́с, Елма́с, Енн, Жанне́т, Ірен, Ка́рмен, Кім, Клоді́н, Лено́р, Ма́ргарет, Мерсе́дес, Моні́к, Тріш, Фа́рах* та ін.

Примітка. Жіночі імена, що закінчуються на губний або м'який приголосний, відмінюємо: *Ізабе́ль — Ізабе́лі, Ете́ль — Ете́лі, Жізе́ль — Жізе́лі, Зейна́б — Зейна́бі, Міше́ль — Міше́лі, Ніко́ль — Ніко́лі, Сесе́ль — Сесе́лі, Руф — Ру́фі.*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. У дво- і полікомпонентних іменах і прізвищах відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *Жа́на-Жа́ка, Мари́-Сесе́лі, Мари́-Антуане́тти; А́ртура Ко́нана До́йла; Ка́рла Гу́става Емі́ля Маннерге́йма; Кло́да Жозе́фа Руже́ де Лі́ля; Хуа́на Ка́рлоса Альфо́нсо Вікто́ра Мари́ де Бурбо́на.*

2. У чоловічих формах арабських, перських, тюркських імен з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін., відмінюємо всі складники, за винятком тих, які є невідмінюваними: *з Ахме́дом Гаса́ном-оглі́, у Ма́ме́да-заде́, до Мехме́да-бе́я, з Кема́лем-паши́єю, у Мірзі́-ха́на.*

Примітка. Не відмінюємо особові імена у складі жіночої форми азербайджанських імен по батькові з компонентом **кизи́**: *до Зульфі́ Мура́д-кизи́, з Фатімо́ю Гаса́н-кизи́* та ін.

IV. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

§ 141. Українські прізвища та імена

Українські прізвища передаємо на письмі відповідно до вимови за загальними нормами українського правопису: *Березівський, Біловёрхий, Ведмедів, Зáець, Кривоніс, Миколáснко, Олександрóвич, Олексієнко, Швець*.

§ 142. Відмінювання прізвищ

1. Українські та інші слов'янські прізвища, що мають закінчення іменників I відміни, відмінюємо як відповідні загальні назви I відміни, а прізвища із закінченнями іменників II відміни відмінюємо за зразками відмінювання відповідних загальних назв II відміни:

Гміря — *Гмірі, Гмірі, Гмірю, Гмірею...*

Майборода — *Майбороди, Майбороді, Майбороду...*

Мамаліга — *Мамаліги, Мамалізі...*

Панібудьласка — *Панібудьласки, Панібудьласці...*

Бусел — *Бусла, Буслові (Буслу)...*

Гнатюк — *Гнатюка́, Гнатюкові́ (Гнатюку)...*

Журавель — *Журавля́, Журавле́ві (Журавлю)...*

Зáець — *Зáйця, Зáйцеві́ (Зáйцю)...*

Іваньó — *Іваня́, Іване́ві (Іваньóві, Іваню)...*

Кривоніс — *Кривонóса, Кривонóсові́ (Кривонóсу)...*

Лéбідь — *Лéбеда, Лéбедеві́ (Лéбедю)...*

Мотóк — *Мотка́, Моткові́ (Мотку)...*

Свéкор — *Свéкра, Свéкрові́ (Свéкру)...*

Симонéнко — *Симонéнка, Симонéнкові́ (Симонéнку)...*

Снігір — *Снігіря́, Снігіре́ві (Снігірю)...*

Снігур — *Снігура́, Снігурóві (Снігуру)...*

Солове́й — *Солов'я́, Солов'е́ві (Солов'ю)...*

Але без чергування нуля звука з голосним і навпаки: *Вру́бель* — *Вру́беля, Вру́белєві (Вру́белю)...*; *Жнець* — *Жнеця́, Жнеце́ві (Жнеця́)...*; *Черне́ць* — *Чернеця́, Чернеце́ві (Чернеця́)...*; *Швець* — *Швеця́, Швеце́ві (Швеця́)...*

Примітка 1. Прізвища на зразок *Дідуньо́, Іваньо́* в давальному й місцевому відмінках мають варіанти закінчень **-єві (-ьові, -ю)**: *Дідунє́ві (-ьові, -ю), Іванє́ві (-ьові, -ю)*.

Примітка 2. Усі чоловічі прізвища II відміни в родовому відмінку мають закінчення **-а (-я)** на відміну від деяких співвідносних загальних назв: пор. прізвища *Куліш* — *Куліш-а́, Мороз* — *Мороз-а, Корова́й* — *Корова́-я, Рись* — *Ріс-я, Чорно́тін* — *Чорно́тін-я* і загальні назви *мороз* — *мороз-у, куліш* — *кулеш-у́, корова́й* — *корова́-ю, тін* — *тін-і, рись* — *ріс-і*.

Примітка 3. За відповідними відмінами відмінюємо неслов'янські змінювані прізвища: *Дітель* — *Дітеля, Дітелеві (Дітелю)...*; *Окуджа́ва* — *Окуджа́ви, Окуджа́ві...*; *Стенда́ль* — *Стенда́ля, Стенда́леві (Стенда́лю)...*; *Шекспі́р* — *Шекспі́ра, Шекспі́рові (Шекспі́ру)...* (див. § 140).

2. Прізвища прикметникового типу на **-ий (-ій)** відмінюємо як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду (твердої чи м'якої групи):

Авдієвський — *Авдієвського, Авдієвському...*

Кобил'янська — *Кобил'янської, Кобил'янській...*

3. Чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюємо за такими зразками:

О д н и н а

Н.	Павлов	Ковалів	Прόкопів
Р.	Павлов-а	Ковалєв-а (-лів-а)	Прόкопов-а (-пів-а)
Д.	Павлов-у	Ковалєв-у (-лів-у)	Прόкопов-у (-пів-у)
Зн.	Павлов-а	Ковалєв-а (-лів-а)	Прόкопов-а (-пів-а)
Ор.	Павлов-им	Ковалєв-им	Прόкопов-им (-пів-им)
		(-лів-им)	
М.	...Павлов-і (-у)	...Ковалєв-і (-у)	...Прόкопов-і (-у)
		(-лів-і, -у)	(-пів-і, -у)
Кл.	Павлов-е	Ковалєв-е (-лів-е)	Прόкопов-е (-пів-е)

Н.	Кирчів
Р.	Кирчѣв-а (-чів-а)
Д.	Кирчѣв-у (-чів-у)
Зн.	Кирчѣв-а (-чів-а)
Ор.	Кирчѣв-им (-чів-им)
М.	...Кирчѣв-і (-у) (-чів-і, -у)
Кл.	Кирчѣв-е (-чів-е)

М н о ж и н а

Н.	Пáвлов-и	Ковалѣв-и (-лів-и)	Прóкопов-и (-пів-и)
Р.	Пáвлов-их	Ковалѣв-их (-лів-их)	Прóкопов-их (-пів-их)
Д.	Пáвлов-им	Ковалѣв-им (-лів-им)	Прóкопов-им (-пів-им)
Зн.	Пáвлов-их	Ковалѣв-их (-лів-их)	Прóкопов-их (-пів-их)
Ор.	Пáвлов-ими	Ковалѣв-ими	Прóкопов-ими
		(-лів-ими)	(-пів-ими)
М.	...Пáвлов-их	...Ковалѣв-их	...Прóкопов-их
		(-лів-их)	(-пів-их)
Кл.	Пáвлов-и	Ковалѣв-и (-лів-и)	Прóкопов-и (-пів-и)

Н.	Кирчѣв-и (-чів-и)
Р.	Кирчѣв-их (-чів-их)
Д.	Кирчѣв-им (-чів-им)
Зн.	Кирчѣв-их (-чів-их)
Ор.	Кирчѣв-ими (-чів-ими)
М.	...Кирчѣв-их (-чів-их)
Кл.	Кирчѣв-и (-чів-и)

О д н и н а

Н.	Гáршин	Романішин
Р.	Гáршин-а	Романішин-а
Д.	Гáршин-ові (-у)	Романішин-ові (-у)
Зн.	Гáршин-а	Романішин-а
Ор.	Гáршин-им	Романішин-им
М.	...Гáршин-і (-у)	...Романішин-і (-у)
Кл.	Гáршин-е	Романішин-е

М н о ж и н а

Н.	Гáршин-и	Романішин-и
Р.	Гáршин-их	Романішин-их
Д.	Гáршин-им	Романішин-им
Зн.	Гáршин-их	Романішин-их
Ор.	Гáршин-ими	Романішин-ими
М.	...Гáршин-их	...Романішин-их
Кл.	Гáршин-и	Романішин-и

Примітка 1. У відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на **-ек** суфіксальний **-е-** зберігаємо: *Гáшек — Гáшека, Гáшекові...*; *Лóкетек — Лóкетека, Лóкетеківі...* Так само зберігаємо **-е-** при відмінюванні прізвищ з кінцевими **-ер, -ел:** *Пéтер — Пéтера...*, *Пáвел — Пáвела...*, але в іменах він випадає: *Пéтер — Пéтра...*, *Пáвел (Пáвол) — Пáвла*. У відмінкових формах прізвищ слов'янського походження на **-ець** суфіксальний **-е-** випадає: *Кáролець — Кáрольця, Кáрольцеві...*; *Мáлець — Мáльця, Мáльцеві...*; *Морáвець — Морáвця, Морáвцеві...*; *Óравець — Óравця, Óравцеві...*

Примітка 2. Жіночі прізвища на приголосний та **-о** не відмінюємо: *Марії Сéник, Надії Балій, з Ліною Костéнко, без Ніни Бáйко*. Аналогічні чоловічі прізвища відмінюємо як відповідні іменники: *Василя Сéника, Миха́йлові Балі́єві, з Іва́ном Костéнком, без Андрія Бáйка*.

Примітка 3. Від прізвищ прикметникового типу на зразок *Романі́шин* формою орудного відмінка відрізняється відмінювання прізвищ іменникового типу на зразок *Русі́н:* пор. *Романі́шиним*, але *Русі́ном*.

Примітка 4. Про відмінювання неслов'янських прізвищ див. § 140.

§ 143. Відмінювання імен

Українські імена передаємо на письмі відповідно до вимоги за загальними нормами українського правопису: *Богда́н, Васи́ль, Інокéнтій, Мико́ла, Петро́, Семéн, Яросла́в; Га́нна, Ї́нна, Наді́я, Окса́на, Сві́тла́на* та ін.

1. Українські чоловічі та жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на **-а, -я**, відмінюємо як відповідні іменники I відміни:

О д н и н а

Тверда група

	Чол. рід	Жін. рід
Н.	Микóл-а	Гáнн-а
Р.	Микóл-и	Гáнн-и
Д.	Микóл-і	Гáнн-і
Зн.	Микóл-у	Гáнн-у
Ор.	Микóл-ою	Гáнн-ою
М.	...Микóл-і	...Гáнн-і
Кл.	Микóл-о	Гáнн-о

М'яка група

	Чол. рід	Жін. рід		
Н.	Ілл-я́	Соломі-я	Мóтр-я	Натáл-я
Р.	Ілл-і́	Соломі-ї́	Мóтр-і́	Натáл-і́
Д.	Ілл-і́	Соломі-ї́	Мóтр-і́	Натáл-і́
Зн.	Ілл-ю́	Соломі-ю́	Мóтр-ю́	Натáл-ю́
Ор.	Ілл-éю	Соломі-с́ю	Мóтр-е́ю	Натáл-е́ю
М.	...Ілл-і́	...Соломі-ї́	...Мóтр-і́	...Натáл-і́
Кл.	Ілл-е	Соломі-є	Мóтр-е	Натáл-ю

М н о ж и н а

Тверда група

	Чол. рід	Жін. рід
Н.	Микóл-и	Гáнн-и
Р.	Микóл	Гáнн
Д.	Микóл-ам	Гáнн-ам
Зн.	Микóл	Гáнн
Ор.	Микóл-ами	Гáнн-ами
М.	...Микóл-ах	...Гáнн-ах
Кл.	Микóл-и	Гáнн-и

М'яка група

	Чол. рід	Жін. рід		
Н.	Ілл- і	Соломі- ї	Мóтр- і	Натáл- і
Р.	Ілл- ів	Соломій	Мотр	Натáль
Д.	Ілл- ям	Соломі- ям	Мóтр- ям	Натáл- ям
Зн.	Ілл- ів	Соломій	Мотр	Натáль
Ор.	Ілл- ями	Соломі- ями	Мóтр- ями	Натáл- ями
М.	...Ілл- ях	...Соломі- ях	...Мóтр- ях	...Натáл- ях
Кл.	Ілл- і	Соломі- ї	Мóтр- і	Натáл- і

Примітка 1. Кінцеві приголосні основи **г, к, х** у жіночих іменах у давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням змінюємо на **з, ц, с**: *Ольга — Ользі, Палáжка — Палáжці, Солóха — Солóсі.*

Примітка 2. У жіночих іменах на зразок *Одáрка, Парáска* в родовому відмінку множини в кінці основи між приголосними з'являється звук **о**: *Одáрок, Парáсок.*

2. Українські чоловічі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний та **-о**, відмінюємо як відповідні іменники II відміни:

О д н и н а

Тверда група

Н.	Олеґ	Антін	Дмитр- о
Р.	Олеґ- а	Антон- а	Дмитр- а
Д.	Олеґ- ові (-у)	Антон- ові (-у)	Дмитр- ові (-у)
Зн.	Олеґ- а	Антон- а	Дмитр- а
Ор.	Олеґ- ом	Антон- ом	Дмитр- ом
М.	...Олеґ- ові (-у)	...Антон- ові (-у)	...Дмитр- ові (-у, -і)
Кл.	Олеґ- е (Олеґ-у)	Антон- е	Дмитр- е

М'яка група

Мішана група

Н.	Сергій	Ігор	Терень	Тиміш
Р.	Сергі- я	Ігор- я	Терен- я	Тимош- а
Д.	Сергі- єві (-ю)	Ігор- єві (-ю)	Терен- єві (-ю)	Тимош- єві (-ю)

Зн.	Сергі-я	Їгор-я	Терен-я	Тимош-а́
Ор.	Сергі-єм	Їгор-єм	Терен-єм	Тимош-є́м
М.	...Сергі-єві	...Їгор-єві	...Терен-єві	...Тимош-є́ві
	(-ю, -ї)	(-ю, -ї)	(-ю, -ї)	(-ý, -ї)
Кл.	Сергі-ю	Їгор-ю	Терен-ю	Тимош-е

Множина

Тверда група

Н.	Олэг-и	Антон-и	Дмитр-ї
Р.	Олэг-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Д.	Олэг-ам	Антон-ам	Дмитр-ам
Зн.	Олэг-ів	Антон-ів	Дмитр-ів
Ор.	Олэг-ами	Антон-ами	Дмитр-ами
М.	...Олэг-ах	...Антон-ах	...Дмитр-ах
Кл.	Олэг-и	Антон-и	Дмитр-ї

М'яка група

Мішана група

Н.	Сергі-ї	Їгор-і	Терен-і	Тимош-і́
Р.	Сергі-їв	Їгор-ів	Терен-ів	Тимош-ів́
Д.	Сергі-ям	Їгор-ям	Терен-ям	Тимош-ам́
Зн.	Сергі-їв	Їгор-ів	Терен-ів	Тимош-ів́
Ор.	Сергі-ями	Їгор-ями	Терен-ями	Тимош-ам́и
М.	...Сергі-ях	...Їгор-ях	...Терен-ях	...Тимош-а́х
Кл.	Сергі-ї	Їгор-і	Терен-і	Тимош-і́

Примітка 1. В іменах на зразок *Антін, Нестір, Ничіпир, Прокіп, Сідір, Тиміш, Федір* і живаємо в називному відмінку (в закритому складі), у непрямих відмінках — **о**: *Антіона, Антіонові...; Нестора, Несторові...*, але: *Авенір — Авеніра, Лаврін — Лавріна, Олефір — Олефіра*.

Примітка 2. Імена, що закінчуються в називному відмінку на **-р**, у родовому мають закінчення **-а**: *Віктор — Віктора, Макар — Макара, Світозар — Світозара*, але імена з історично м'яким **р** мають закінчення **-я**: *Їгор — Ігоря, Лазар — Лазаря*.

Примітка 3. Ім'я *Лев* має паралельні відмінкові форми: *Лева* і *Льва, Лєвові* і *Львові* та ін., але в кличному відмінку тільки *Лєве*.

3. Українські жіночі імена, що в називному відмінку однини закінчуються на приголосний, відмінюємо як відповідні іменники III відміни:

О д н и н а

Н.	Люб о в	Ад е ль
Р.	Люб о в- і	Ад е л- і
Д.	Люб о в- і	Ад е л- і
Зн.	Люб о в	Ад е ль
Ор.	Люб о в'- ю	Ад е лл- ю
М.	...Люб о в- і	...Ад е л- і
Кл.	Люб о в- е	Ад е л- е

Примітка. Форми множини від таких імен рідковживані.

**Зразок відмінювання
чоловічого імені та по батькові**

Н.	Яросла в Васи ль ович (Олек сі йович, Їгор ь ович)
Р.	Яросла в-а Васи ль ович- а (Олек сі йович- а , Їгор ь ович- а)
Д.	Яросла в-ові (-у) Васи ль ович- у (Олек сі йович- у , Їгор ь ович- у)
Зн.	Яросла в-а Васи ль ович- а (Олек сі йович- а , Їгор ь ович- а)
Ор.	Яросла в-ом Васи ль ович- ем (Олек сі йович- ем , Їгор ь ович- ем)
М.	...Яросла в-ові (-у, -і) Васи ль ович- у (Олек сі йович- у , Їгор ь ович- у)
Кл.	Яросла в-е Васи ль ович- у (Олек сі йович- у , Їгор ь ович- у)

**Зразок відмінювання
жіночого імені та по батькові**

Н.	Мари -я Васи ль івн- а (Андрі їв н- а , Іллі в н- а)
Р.	Мари -ї Васи ль івн- и (Андрі їв н- и , Іллі в н- и)
Д.	Мари -ї Васи ль івн- і (Андрі їв н- і , Іллі в н- і)
Зн.	Мари -ю Васи ль івн- у (Андрі їв н- у , Іллі в н- у)
Ор.	Мари -єю Васи ль івн- ою (Андрі їв н- ою , Іллі в н- ою)
М.	...Мари -ї Васи ль івн- і (Андрі їв н- і , Іллі в н- і)
Кл.	Мари -є Васи ль івн- о (Андрі їв н- о , Іллі в н- о)

§ 144. Слов'янські прізвища та імена

Основні правила правопису прізвищ та імен інших слов'янських народів такі:

1. Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками: *Артём, Мікóла, Олексáндр, Семén, Віра, Катерíна, Світлáна*; винятки тут становлять тільки узвичаєні імена деяких білоруських письменників та діячів культури, такі як *Алесь Адамóвич, Пятрусь Брóвка, Рíгор Бороду́лін* та ін.

2. Російську букву **е**, польські **ie**, болгарську і сербську **е**, чеські **е, ё** після приголосних передаємо буквою **е**: *Александрóв, Бесту́жєв, Вельгóрський, Вéнгеров, Веселóвський, Держáвін, Кузнецо́в, Лёрмонтов, Óзеров, Петро́в, Степа́нов, Тургéнєв, Фéдін, Шмельо́в; Бéлич, Бронéвський, Вéслав, Залéський, Мечисла́в, Міцкéвич, Мічатек, Нéдич, Сéдлачек, Сенкéвич, Серакóвський, Цéнкий, Ча́пек.*

3. Російську букву **е** передаємо літерою **є** в таких позиціях:

1) на початку слів: *Євдокíмов, Євтуши́євський, Єгóр, Єла́нський, Єлизáров, Єришо́в, Єфі́мов;*

2) у середині слів після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного (після **ь** та апострофа): *Бердя́єв, Буєра́ков, Вереса́єв, Гуля́єв, Достоє́вський, Ісає́нков; Аля́б'єв, Афанáсьєв, Григóр'єв, Євгéньєва, Зинóв'єв;*

3) після приголосних (за винятком шиплячих, **р** і **ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у суфіксі **-єв** та у сполученні морфем **-єєв** російських прізвищ: *Лóмтев, Медвéдєв, М'ятлєв; Алексéєв, Веденéєв, Гордéєв, Матвéєв, Менделéєв; але: Мúромцев, Нехорóшев, Пі́сарєв, Подья́чев, Усвятцев; Андрéєв, Аракчéєв, Мацéєв, Плещéєв, а також у болгарських: Бóтев, Дрúмєв та ін.;*

4) коли російському **е** кореня відповідає в аналогічних українських коренях **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Белíнський, Звéрев, Лескóв, Местéчкін, Насéдкін, Пешкóвський, Рéпін, Столéтов, Твердохлéбов*; до цього переліку належить і прізвище *Нарéжний*, запозичене російською мовою з української, де нормативним є *Нарі́жний*.

Ё 4. Російську букву ё передаємо:

1) сполученням букв йо на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б, п, в, м, ф**, коли ё позначає звукосполучення й + о: *Йолкін; Бугайов, Окайомов, Воробйова, Соловійов;*

2) через ъо в середині слова після приголосних, коли ё позначає сполучення пом'якшеного і м'якого приголосного з о: *Алфьоров, Верьовкін, Дьорнов, Корольов, Новосьолов, Семьоркін, Тьоркін.* Але в прізвищах, утворених від спільних для української та російської мов імен, пишемо е: *Артемов, Семёнов, Фёдоров* та ін.;

3) через о під наголосом після **ч, щ**: *Грачов, Лихачов, Пугачов, Щипачов, Хрущов.*

Ю 5. Польське сполучення букв ю передаємо:

1) сполученням букв йо після **б, п, в, м, ф**: *Голембйовський, Пйотровський, Мйодович;*

2) через ъо після м'яких приголосних: *Аньолек, Генсьорський, Козьолецький.*

И (І) 6. И (І) передаємо через и у прізвищах та іменах, належних до південнослов'янських

мов, у яких немає розрізнення и — і (болгарська, сербська та ін.): *Велічков, Жівков, Хрістов; Бєлич, Караджич, Милєтич, Радич, Ягич; Мілач, Симеон, Филип;* але через і після голосного: *Раїч, Стоїч* та через і — на початку слова: *Івич, Іво, Ігнатівич, Ікономов, Ілієв.*

У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах і передаємо:

1) через і на початку слова та після приголосного: *Івашкєвич, Ілона; Ёдлічка, Зволінський, Лінда, Міцкєвич, Мічатек;*

2) через и після шиплячих і ц та в суфіксах **-ик, -ицьк-, -ич (-євич, -ович)**: *Жіжжа, Міклішич, Фучик, Шімчак; Гавлик, Копєрник; Козіцький; Сенкєвич, Бжозович,* а також у прикметникових суфіксах (див. п. 10), але в кінці слова — через і: *Єжі, Єнсі, Їржі.*

7. Російську букву и передаємо:

1) буквою **і** на початку слова та після приголосних (крім шиплячих **і** **ц**): *Ігна́тов, Іса́єв; Багі́ров, Гага́рін, Дубі́нін, Мали́нін, Мічу́рін, Пу́шкін;*

2) буквою **ї** після голосного **й** за роздільної вимови після приголосних (після **ь** та апострофа): *Во́їнов, Ізмаї́лов, Гу́р'їн, Льві́н;*

3) буквою **и**:

а) після **дж, ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Доро́жин, Лучин, Чичиков, Га́ршин, Ши́шкін, Гу́цин, Щигло́в, Цеці́лін;* це стосується і прізвищ інших народів: *Джигарханя́н, Жильєро́н, Тажиба́єв, Чикована́ні, Абаши́дзе, Ва́шингтон, Цицеро́н* та ін., а також *Чингісха́н;* але перед голосним пишемо **і**: *Жіоно́, Тиціа́н, Ціолко́вський;*

б) у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Борі́сов, Ботві́нник, Вавило́вський, Виногра́дов, Глі́нка, Дани́лов, Мали́нін, Казимі́рський, Кантемі́р, Кири́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Митрофа́нов, Мі́шкін, Никі́форов, Одинцо́в, Пивова́ров, Пиля́єв, Пі́сарев, Смирно́в, Тимофе́єв, Тито́в, Тихомі́ров;* але: *Нікі́тін, Ніко́лаєв* та ін., твірними для яких є імена, відмінні від українських;

в) у префіксах **при-**: *Прибі́лкін, Прива́лов, Прі́швін;*

г) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Бéликов, Го́лик, Котéльніков, Кру́тиков, Но́виков; Гні́дич, Кулі́нич, Станюко́вич; Го́лицин, Палі́цин, Солже́ніцин; Ра́дичев, Тати́щев.*

Ы, У

8. Російську й білоруську букву **ы** (польську, чеську, словацьку **у**) передаємо літерою **и**: *Крути́х, Мали́цин, Рибако́в, Скори́на, Циганко́в, Чернишо́в; Виспя́нський, Пташи́нський; Масари́к.*

А, Е

9. Польські носові **ą, ę** передаємо:

1) сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Заре́мба, Ке́мпа;*

2) сполученнями букв **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайо́нчек, Пайо́нк, Пйо́нтек, Свйо́нтек; Венгжино́вич, Єнджихо́вський, Свенціцький.*

ПРИЗВИЩА ІЗ ПРИКМЕТНИКОВИМИ СУФІКСАМИ Й ЗАКІНЧЕННЯМИ

10. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(-ий)**, **-цк(-ий)**, **-ск(-і)**, **-цк(-і)**, **-sk(-i)**, **-ck(-i)**, **-dzk(-i)**, **-sk(-ý)**, **-ck(-ý)** передаємо відповідно через **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)**, **-дзьк(-ий)**: *Бронéвський, Даргомíжський, Маякóвський, Мýсоргський, Острóвський, Гомуліцький, Городéцький; Грудзький, Завáдзький*; так само з **ь** пишемо російські прізвища на **-ск(-ой)**, **-цк(-ой)**: *Луговськíй (Луговська), Трубецькíй (Трубецька)*.

11. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаємо так: **-ий** через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного — через **-ий**, після м'якого приголосного — через **-ій**; **-ая**, **-яя** — через **-а**, **-я**: *Бéлий, Острóвський, Кра́йній; Бéла, Острóвська, Кра́йна*. Закінчення **-ой** передаємо через **-ий**: *Донськíй, Крути́й, Луговськíй, Полевíй, Соловійóв-Седíй, Босíй, Трубецькíй*, але *Толсто́й (Толста́)*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських та словацьких **-ý**, польських **-у**, болгарських, македонських і сербських **-и**, хорватських **-і** передаємо через **-ий**: *Бя́лий, Га́ртний, Не́врлий, Нóвотний, Пáлацький, Смирне́нський, Конéський, Куку́левич-Сакці́нський*, але *Гуля́шки* (невідмінюване).

М'якість польських приголосних **ń**, **ś**, **ć**, **dź** у прізвищах перед суфіксами **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)** і м'якими приголосними не позначаємо м'яким знаком, хоч в українській вимові в цих позиціях **н**, **с**, **ц**, **дз** пом'якшуються: *Висп'я́нський, Яблóнський; Св'я́дек, Цві́к*.

Апостроф 12. Апостроф пишемо після губних, задньоризикових і **р** перед **є**, **ї**, **ю**, **я**: *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Григо́р'єв, Проко́ф'єв, Юр'єв; Заха́р'їн; В'ю́жин; Водоп'я́нов, Луб'я́нцев, Лук'я́нов, Пом'я́ловський, Рум'я́нцев*; перед **йо** апостроф не пишемо: *Воробі́ов, Солові́ов*.

Примітка. Коли **я**, **ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а**, **у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Бядо́ля, П'ясе́цький, Р'ю́мін*.

М'який знак (Ь) 13. М'який знак (**ь**) пишемо у прізвищах після букв на позначення м'яких приголосних:

1) після м'яких **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) при роздільній вимові перед **я, ю, є, ї**: *Дьяконов, Панкрат'єв, Третьяков, Фат'янов, Пол'бзьєв, Салас'єв, Льюшин, Анан'їн*;

б) перед приголосними: *Вольнов, Коньков*;

в) у кінці слова: *Лось, Соболь*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення м'якого приголосного з **а, у**, то перед ними **ь** не пишемо: *Дягилев, Зябров, Ляпунов, Тюменев, Цявл'овський*;

2) у прізвищах із суфіксом **-ець**: *Глуховець, Скиталець*.

Примітка 1. М'якість польських приголосних **n, s, c, dz** позначаємо в українській мові буквою **ь** лише в кінці слова: *Куронь, Дзись, Цірлиць, Нєдзведзь*, але: *Куснєвич, Свідзінський, Свядек, Урбанчик*.

Примітка 2. На м'якість приголосного **ц** у кінці основи слів'янських прізвищ I відміни вказує закінчення **-я** (*Кустуриця*, а не *Кустурица*). У неслов'янських прізвищах кінцевий **ц** твердий: *Клаузевиц, Ліфшиц, Мориц*.

§ 145. Неслов'янські прізвища та імена

Про правопис неслов'янських прізвищ та імен див. III розділ «Правопис слів іншомовного походження» (§ 121—140).

СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

§ 146. Імена та прізвища (прізвиська)

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох компонентів або до складу яких входять прийменники, частки, артиклі тощо, пишемо окремо, разом і з дефісом.

1. **Окремо** пишемо:

1) прізвиська й псевдоніми (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодже-

ного з ним чи з наступним іменником: *Єлена Прекрасна, Іван Волоче Око, Річард Лєвоше Сєрце, Слуга з Доброміля, Степан Тигряча Смерть*; до цього переліку належать і власні назви американських індіанців: *Малєнький Вовк, Тупий Ніж* і т. ін.;

2) псевдоніми, що побудовані як поєднання імені та прізвища: *Джек Лондон, Жорж Санд, Лєся Українка, Марко Вовчок, Панас Мирний*;

3) повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге — родове ім'я, третє — прізвище: *Гай Юлій Цєзар, Марк Пóрцій Катон*;

4) артиклі, прийменники та інші службові слова (**ван, да, де, дер, ді, дю, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) у питомих (неофіційних) та іншомовних особових власних назвах: *Людвіг ван Бетховен, да Вінчі, де ла Куєва, ді Вітторіо, дю Гар, Нур ед Дін, ле Шпельє, фон дер Гольц*.

Примітка 1. Скорочені компоненти прізвищ та імен пишемо з власними іменами з апострофом: *Д'Аламбєр, д'Артаньян, Д'Обіньє; О'Кєйсі, О'Коннор* (але *О. Гєнрі* — псевдонім письменника); частки **Мак-, Сан-, Сен-**, які передують прізвищам і водночас становлять їхню невід'ємну частину, пишемо з дефісом: *Мак-Клєр, Мак-Магон, Сан-Мартін, Сен-Симон*.

Примітка 2. У ряді випадків артиклі й прийменники, що входять до складу прізвищ, пишемо разом, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандоль, Деліль, Дерібас, Лагарп, Ламетрі, Лафонтєн, Лєсаж, Фонвізін*;

5) слово **дон** ('пан') перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базіліо, дон Пєдро, дон Хосє*. У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишемо з великої букви: *Дон Жуан, Дон Кихот*.

Примітка. У загальному значенні слово *донжуан* пишемо разом і з малої букви;

6) складники китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назв: *Ван Мен, Пак Чівон, Хо Ши Мін, Нгуєн Конг Хоан, У Ну Мунг*.

Примітка. У складених китайських, корейських, в'єтнамських, м'янмських, індонезійських особових назвах відмінюємо лише останню

частину, яка закінчується на приголосні: *Кім Ир Сен — Кім Ир Сена...*, *Хо Ши Мін — Хо Ши Міна...*, *Ден Сяопін — Ден Сяопіна...*, але: *Го Можо́, Чан Кайші́* та ін. (незмінювані).

2. Р а з о м пишемо:

1) українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Горі́вціт, Непі́йвода, Убийво́вк*;

2) українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийв́ечір, Нетудиха́та, Панібудьла́ска*;

3) українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопо́л, Кривони́с, Скороход́*;

4) слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владисла́в, Володі́мир, Мечисла́в, Яропо́лк*;

5) складні китайські імена, які завжди стоять після прізвища: *Го Можо́, Ден Сяопін, Сунь Ятсе́н, Тао Юаньмі́нь*.

Примітка. Якщо китайське ім'я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім'я) пишемо окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юа́нь, Чан Кайші́*.

3. З дефісо́м пишемо:

1) складні особові імена: *Васи́ль-Костянті́н, Жан-Жа́к, Зинові́й-Богда́н, Марі́я-Антуане́тта, Фрідрі́х-Вільге́льм*;

2) складні прізвища: *Альтамі́ра-і-Креве́а, Гула́к-Артемове́ський, Жоліо́-Кюрі́, Квітка-Осно́в'яненко, Нечу́й-Леви́цький, Но́виков-Прибо́й, Рі́мський-Ко́рсаков, Сент-Бе́в*;

3) імена з кваліфікаційними прикладками: *Іва́н-царе́нко, Ки́рик-мужичо́к*. Але якщо прикладка розгорнута, то між нею та іменем ставимо тире: *Іва́н — мужи́чий син*, рідше — кому: *Іва́н, селя́нський син*;

4) арабські, перські, тюркські імена з компонентами, що вказують на родинні стосунки, соціальне становище і т. ін.: *Гасан-оглі́, Кемаль-паша́, Мамед-заде́; Мехмед-бе́й, Мірза-ха́н, Фікрет-кизи́* (але за традицією *Чингісха́н*). Арабське *Ібн* пишемо окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сіна, Ібн Фа́дла́н*.

Примітка. Прізвища, до складу яких входять ці компоненти, звичайно пишемо разом: *Багірзаде́, Турсунзаде́, Кероглі́*;

5) вірменські прізвища з початковим компонентом **Тер-**, наприклад: *Тер-Казар'ян, Тер-Ованес'ян, Тер-Петрос'ян*.

4. Складні прізвища у формі одного слова відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників: *Сивокінь — Сивоконя, Сивоконеві (Сивоконю)...; Підкуймұха — Підкуймұхи, Підкуймұсі...; Перекотиполе — Перекотиполя, Перекотиполю...; Білоцерківський — Білоцерківського, Білоцерківському... У складних прізвищах, компоненти яких пишемо з дефісом, відмінюємо за відповідними типами відмін іменників чи прикметників обидва змінювані компоненти: *Квітка-Основ'яненко — Квітки-Основ'яненка, Квітці-Основ'яненкові (Квітці-Основ'яненку)...; Нечуй-Левіцький — Нечуя-Левіцького, Нечуєві-Левіцькому (Нечую-Левіцькому)..., але: Кос-Анатольський — Кос-Анатольського, Кос-Анатольському...; Драй-Хмара — Драй-Хмари, Драй-Хмарі...**

5. Складені прізвища, псевдоніми або прізвиська з компонентами в називному відмінку відмінюємо в усіх частинах зразками відмінювання відповідних іменників або прикметників: *Річард Лёвове Сёрце — Річарда Лёвового Сёрця, Річардові (Річарду) Лёвовому Сёрцю...; Степán Тігряча Смерть — Степана Тігрячої Смерті, Степáнові (Степáну) Тігрячій Смерті... , але *Слугá з Добрóмля — Слугі з Добрóмля, Служі з Добрóмля...**

§ 147. Похідні прикметники

1. Прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання: *Жан-Жак — жан-жаківський*.

2. Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських та індонезійських особових назв пишемо разом: *Мао Цзе-дун — маоцзедунівський, Кім Ир Сён — кімурсёнівський*.

3. Прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетхóвен, фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський, бісмарківський*. Якщо прикметник утворено від прізвища з прийменником, часткою, артиклем тощо, то його пишемо разом: *де Голль — дегóллівський, Нур ед Дін — нуреддінівський*. При-

кметники від прізвищ на зразок *Д'Аламбёр* зберігають апостроф після частки: *д'аламбёрівський*.

Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишемо з дефісом: *Вальтер Скотт* — *вальтер-скоттівський*, *Жуль Верн* — *жуль-вёрнівський*, *Марк Твен* — *марк-твенівський*.

4. Не утворюємо прикметники:

1) від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів на зразок *Гулак-Артемовський*, *Марко Вовчок*, *Річард Лёвове Сёрце*.

2) від тюркських, вірменських, арабських та інших особових назв на зразок *Кер-оглі*, *Осман-паша*;

3) від невідмінюваних іншомовних прізвищ на зразок *ді Вітторіо*, *Д'Обіньє*, *Ламетрі*.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 148. Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі передаємо відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Верхньодніпрóвськ*, *Вінниця*, *Гребінка*, *Донéцьк*, *Ду́бно*, *Жито́мир*, *Запорі́жжя*, *Кам'яне́ць-Поді́льський*, *Ки́їв*, *Козя́тин*, *Кременчу́к*, *Криві́й Ріг*, *Льві́в*, *Микола́їв*, *Но́вгород-Сіверський*, *Одéса*, *Охти́рка*, *Рівне*, *Трипíлля*, *Ха́рків*, *Черні́вці*, *Черні́гів*, *Шепеті́вка*, *Ямпі́ль*; *Десна́*, *Дніпрó*, *Дністе́р*, *Захі́дний Буг*, *Ірпі́нь*, *Прі́п'ять*, *Рось*, *Стохі́д*, *Сян*, *Тéтерів*, *Ті́са*, *Трубі́ж*.

Примітка. У назвах українських населених пунктів треба розрізняти **-поль** у словах грецького походження (грецьке **πόλις** 'місто'): *Маріу́поль*, *Меліто́поль*, *Ніко́поль*, *Севасто́поль*, *Сімферо́поль* і **-пі́ль** (з українського 'поле'): *Боріспі́ль*, *Крижопі́ль*, *Ольгопі́ль*, *Тернопі́ль* та ін.

§ 149. Географічні назви інших країн

Географічні назви інших країн передаємо в українській мові відповідно до вимог практичної транскрипції.

Е, Ё, ІЕ, Ё, Э, И 1. Букви слов'янських алфавітів **е, ё** та сполуку **іе** передаємо через **е**: *Бéздна*, *Ветлúга*,

Воронеж, Загреб, Зеленодольськ, Лена, Нове Место, Опале, Пенза, Щецин.

Але в деяких позиціях букву **е** слов'янських мов із кириличним алфавітом передаємо через **є**:

1) на початку слова, після голосного й при роздільній вимові після приголосного: *Єгор'євськ, Єйськ, Єлєць, Єнісєй, Колгуєв, Скоп'є*;

2) після приголосних (крім шиплячих, **р** і **ц**) у суфіксі **-єв** та у сполученні цього суфікса з антропонімічним **-єй** (**-єєв**) російських назв, похідних переважно від прізвищ: *море Лантеєвих, Лєжнєво*, але: *Плєщєєво, Ржев, мис Рум'янцєва*;

3) коли російському **е** відповідає в аналогічних українських основах **і**: *Бєжецьк, Бєлгород, Белово, Белорєцьк, Благовєщенськ, Желєзноводськ, Орєхово-Зуєво*.

Але в географічних назвах, що мають у російській мові форму, спільну з відповідною українською, таке **е** передаємо через **і**: *Біла, Біле* (озеро), *Вітка, Лісна, Нєгоріле, Піщане, мис Сїрій* та ін. Це стосується і польського **ia**: *Біла Підляська, Білосток* тощо.

Білоруське **е** передаємо через **і** (у назвах, засвоєних українською мовою): *Біловєзька Пуца, Білорусь*, або через **є**: *Рєчиця*.

Примітка. Польське, чеське й словацьке закінчення **-є**, що наявне в географічних назвах із суфіксами **-єц-, -ієц-, -иєц-** (лат. **-e-, -ie-, -ie-**) і виражає значення множини, в українській мові передаємо закінченням **-і** з відповідним граматичним значенням: *Кєльці, Кóшиці, Лїдиці, Пáрдубиці*. Ці географічні назви відмінюємо: *Кóшиці — Кóшиць, Кóшицям...* Назви на зразок *Закопане* мають форму прикметника середнього роду (однина), тому їх відмінюємо, як цей прикметник: *Закопане — Закопаного, Закопаному* і т. ін.

2. Російську букву **ё** передаємо:

1) через **йо** на початку та в середині слова, коли воно означає звукосполучення **й + о**: *Йóлкіно, Соловійóво*;

2) через **ьо** в середині слова, коли воно означає сполучення м'якого приголосного з **о**: *мис Дежньóва, Оленьóк* (річка), але в назвах, утворених від спільних для української та російської мов слів, пишемо **є**: *Березова* (річка), *Орёл, Семёново*.

3) через **о** під наголосом після **ч, ш**: *Рогачо́во, Що́кіно*.

3. Російську букву **э** передаємо через **е**: *Еліста́, Ельбру́с, Ельто́н*.

4. Букву **и** передаємо:

1) через **і**:

а) на початку географічних назв: *Іга́рка, Льме́нь* (озеро), *Індіга́рка, Ірку́тськ, Ірти́ши*;

б) у кінці незмінюваних назв або слів у формі множини: *Бро́нниці, Жигулі, Мити́ці*;

в) у середині слова після приголосного — перед голосним, **й** або іншими приголосними (крім позицій, передбачених нижче): *Боро́діно, Двіна́, Кіне́шма, Рі́ска, Селі́гер* (озеро), *Че́лябінськ*;

2) через **ї** після голосного **й** при роздільній вимові після приголосного: *Тро́їцьк, Ана́ньїно, Ма́р'їно*.

Примітка. У географічних назвах, утворених від загальних назв та імен, спільних за походженням для української та російської мов, звичайно пишемо **и** в суфіксах **-ин-, -инськ-**: *Берези́на, Гуси́не О́зеро, Дуді́нка, Жа́бинка, Карпи́нськ, Крути́нське, Пра́вдинськ* (докладніше про правопис **и** див. нижче);

3) через **и**:

а) після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Жи́гало́во, Жи́здра, Ачи́нськ, На́льчик, Єго́ршино, Іши́м, Камі́шин, Ту́шино, Щигрі́, Ци́млянськ* та ін.;

б) у географічних назвах, утворених від імен, спільних для української та інших слов'янських мов, які в українській мові пишемо з **и**: *Га́вріло́во, Да́нілов, Дми́тров, Миха́йловське*, але *Нико́лаєвськ-на-Аму́рі* та ін. (тобто від імен, що в українській мові мають форму, виразно відмінну від форми цього ж імені, вживаної в інших мовах);

в) у коренях спільних для української та російської мов географічних назв, якщо ці корені пишемо з **и**: *Виногра́дово, Кислово́дськ, Кли́н, Кри́чев, Кури́льські острові́, Ліпе́цьк, Лихосла́вель, Тихоре́цьк*;

г) у складних географічних назвах, де **и** виконує функцію сполучного звука: *Влади́восток, П'ятиго́рськ, Семипала́тинськ*;

г) у префіксі **при-**: *Приво́лжя, Прику́мськ, Примор'я*;

д) у суфіксах **-ик-, -ич-, -иц-, -ищ-**: *Зимовники, Тупік; Боровичі, Котельнич, Осиповичі, Углич; Бронниці, Гливиці, Колвіцьке* (озеро), *Луховиці; Митиці, Ртищево*;

е) у закінченнях географічних назв, уживаних у формі множини, якщо в російській мові тверда основа: *Березники, Валуйки, Горки*.

Ы, У 5. Літеру **ы** (у латиноалфавітних мовах **у**) передаємо через **и**: *Вікса, Вітегра, Іртиш, Сізрань, Сиктивкар, Чебоксари, Шахти*.

А, Е 6. Польські носові **а, е** передаємо, як і в прізвищах (див. § 144, п. 9), сполученнями букв **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́ва, Дембі́ця*; перед іншими приголосними — сполученнями букв **он, ен**: *Конт, Ченстохова*.

§ 150. Географічні назви з прикметниковими закінченнями

1. Прикметникові закінчення слов'янських географічних назв передаємо так само, як у прізвищах, але у формі всіх трьох граматичних родів та однини й множини: у чол. роді — через **-ий** після твердого приголосного, через **-ій** — після м'якого приголосного; у жін. роді — через **-а, -я**; у середн. роді — через **-е, -о, -є**; у множині — через **-і**: *Становій* (хребет); *Великий Устюг, Новий Сад, Оленій* (острів); *Банська Бістриця, Зелена Гура, Лиха* (річка), *Нижня Тунгуска; Благодарне, Бологэ* (рос. *Болого́е*), *Велико-Тірново, Покровське; Карлові Варі*.

Примітка. Російські географічні назви, похідні від прізвищ на **-ой** без суфіксів **-ск-, -цк-**, зберігають закінчення **-оє**: *Толтоє*.

2. Слов'янські назви з кінцевими **-ово, -єво** та **-ино** передаємо через **-ово, -єво** та **-іно (-їно)**, після шиплячих — **-ино** зі збереженням закінчення **-о** (на відміну від аналогічних ук-

раїнських назв на **-е**): *Вну́ково, Га́брово, Ко́сово, Оре́хово-Зу́єво, Сара́єво; Бородино́, Ма́р'їно, Пу́шкіно; Єго́ришино, Ро́цино*. Закінчення **-о** зберігаємо і в назвах на зразок *Радомсько*, що за походженням є відносними прикметниками, які в сучасній українській мові, на відміну від попередніх географічних назв, не відмінюємо.

3. Польське **ó**, наявне в суфіксі **-ów** у польських географічних назвах, передаємо через **у** або за традицією через **і**: *Жи́ра́рдув, Же́шув, Тома́шув-Мазове́цький* та ін., але традиційно: *Гру́бешів, Кра́ків* та ін. Літеру **o** в суфіксі **-ów** у чеських і словацьких назвах передаємо через **о**, але в назвах змішаних поселень з етнічними словаками та українцями за традицією — через **і**: *Крнов, Орлов, Простейов, Прише́ров*, але: *Барді́в, Во́ронів, Пря́шів*.

§ 151. Апостроф, м'який знак

1. Апостроф у слов'янських географічних назвах ставимо так само, як і у прізвищах (див. § 144, п. 12), а в назвах не-слов'янського походження на території слов'янських країн, крім того, — після деяких інших приголосних: *Ак'я́р, Аму́дар'я́, Ско́п'є*; перед **йо** апостроф не пишемо: *Мураві́ово*.

Примітка. Коли **я, ю** означають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у**, то апостроф перед ними не пишемо: *Вя́зьма, Вя́тка, Рязáнь, Хя́рма, Кя́хта, Крю́ково*.

2. М'який знак пишемо:

1) для пом'якшення твердого кінцевого приголосного основи **ц** в усіх слов'янських географічних назвах, зокрема в суфіксах **-ець, -аць, -иц(-я), -уць**: *Оло́нець, Повене́ць, Черепове́ць; Кра́гуєваць, Сто́лаць; Дембі́ця, Ломни́ця, Речи́ця, Оломоу́ць*;

2) суфікси географічних назв **-ск, -цьк** передаємо відповідно українськими суфіксами **-ськ, -цьк**: *Брянськ, Гданськ, Курськ; Кузнéцьк, Трoйцьк*.

Географічні назви, не вживані без номенклатурних слів, перекладаємо: *Араві́йське мо́ре, мис Дóброї Наді́ї, Пeрська зато́ка, Північний Льодові́тий океáн*.

Звичайно перекладаємо і прикметники на означення розмірів, взаємного розміщення та сторін, що входять до складу географічних назв: *Великий каньйон, Ніжній Новгород, Південна Америка, Північний полюс.*

§ 152. Відмінювання географічних назв

1. Українські, а також іншомовні географічні назви з іменниковими закінченнями відмінюємо переважно як звичайні іменники I, II, III відмін:

I відмінна: *Африка — Африки, в Африці; Волга — Волги, на Волзі; Лохвиця — Лохвиці, Лохвицею, у Лохвиці; Махачкала — Махачкалі, у Махачкалі; Москва — Москві, Москвою, у Москві; Одеса — Одеси, в Одесі; Ольвія — Ольвії, Ольвією, в Ольвії; Полтава — Полтави, у Полтаві; Прага — Праги, у Празі; Речиця — Речиці, у Речиці; Шепетівка — Шепетівки, у Шепетівці.*

II відмінна: *Буг — Бугу, Бугом, на Бугі (й по Бугу); Владивосток — Владивостока, Владивостоком, у Владивостоці (у Владивостоку); Гайсин — Гайсина, Гайсином, у Гайсині; Дубно — Дубна, Дубном, у Дубні; Київ — Києва, Києвом, у Києві; Луганськ — Луганська, Луганськом, у Луганську; Львів — Львова, Львовом, у Львові; Орел — Орла, Орлом, в Орлі; Псков — Пскова, Псковом, у Пскові; Світязь — Світязю, Світязем, на Світязі; Тернопіль — Тернополя, Тернополем, у Тернополі; Теруель — Теруеля, Теруелем, у Теруелі; Токмак — Токмака, Токмаком, у Токмаці (у Токмаку); Ужгород — Ужгорода, Ужгородом, в Ужгороді.*

III відмінна: *Бретань — Бретані, Бретанню, у Бретані; Керч — Керчі, Керчу, у Керчі; Об — Обі, Об'ю, на Обі; Свір — Свірі, Свір'ю, на Свірі; Сізань — Сізані, Сізанню, у Сізані.*

2. Географічні назви, що мають форму множини, відмінюємо як відповідні загальні іменники: *Березників — Березників, Березникам, у Березниках; Горки — Горок, Горкам, у Горках; Єсентукі — Єсентуків, Єсентукам, у Єсентуках; Жигулі — Жигулів, Жигулям, у Жигулях; Ков'яги — Ков'яг, Ков'ягам, у*

Ков'ягах; Лубні — Лубен, Лубнам, у Лубнах; Пліски — Плісок, Пліскам, у Плісках; Прилуки — Прилук, Прилукам, у Прилуках; Ромні — Ромен, Ромнам, у Ромнах; Салоніки — Салонік, Салонікам, у Салоніках; Філіппіни — Філіппін, Філіппінам, у (на) Філіппінах; Чебоксари — Чебоксар, Чебоксарам, у Чебоксарах; Чернівці — Чернівців, Чернівцям, у Чернівцях.

3. Географічні назви із прикметниковими закінченнями відмінюємо як звичайні прикметники: *Борове — Борового, Боровому, у Боровому; Жуківський — Жуковського, Жуківському, у Жуковському; Лозова — Лозові, Лозовій, у Лозовій; Рівне — Рівного, Рівному, у Рівному; Чусова — Чусові, Чусовій, у Чусовій.*

Примітка. Від відприкметникових українських назв населених пунктів з кінцевим **-е** на зразок *Гаркушине, Рівне, Свѣтове, Синельникове*, що відмінюються за зразком прикметників у формі середн. роду, слід відрізнити подібні за оформленням назви з кінцевим **-о** (рідковживані в українській мові, але поширені в інших слов'янських мовах) на зразок *Бородіно, Гнѣзно, Косово, Молодечно, Сараєво, Шереметьєво*, що відмінюються як іменники середн. роду II відміни (див. у п. 1 *Дубно*), та з кінцевим **-а**, що відмінюються як іменники жіноч. роду I відміни: *Сміла, Сміли, Смілі, Смілою, у Смілі.*

4. Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи, навпаки, іменника та прикметника, відмінюємо в обох частинах:

1) *Гóла Пристань — Гóлої Пристані...; Кривий Ріг — Кривого Рóгу...; Великі Луки — Великих Лук...; Єлисейські Поля — Єлисейських Полів...; Мінеральні Води — Мінеральних Вод...;*

2) *Асканія-Нова — Асканії-Нóвої, Асканії-Нóвій...; Кам'янець-Подільський — Кам'янець-Подільського, Кам'янець-Подільському...; Нówгород-Сіверський — Нówгорода-Сіверського, Нówгороду-Сіверському...; Новогрэд-Волинський — Новогрєда-Волинського, Новогрєдові-Волинському...; Рава-Руська — Рава-Руської, Рава-Руській...*

5. Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, відмінюємо лише в другій частині: *Бáден-Бáден — Бáден-Бáдена, у Бáден-Бáдені;*

Івано-Франківськ — Івано-Франківська, в Івано-Франківську; Михайло-Коцюбінське — Михайло-Коцюбінського, у Михайло-Коцюбінському; Орехово-Зуєво — Орехово-Зуєва, в Орехово-Зуєві, але: Кónча-Зáсна — Кónчи-Зáсти, у Кónчи-Зáсті; Пúща-Водíця — Пúщі-Водíці, у Пúщі-Водíці.

6. Географічні назви, що складаються з двох іменників та прийменника між ними, відмінюємо в першій частині: *Ростóв-на-Донú — Ростóва-на-Донú, у Ростóві-на-Донú; Фрáнк-фурт-на-Ма́йні — Фрáнкфурта-на-Ма́йні, у Фрáнкфурті-на-Ма́йні.*

§ 153. Правопис прикметникових форм від географічних назв і від назв народів

Суфікси
-ИНСЬК(-ИЙ),
-ІНСЬК(-ИЙ)

1. У суфіксах **-инськ(-ий)**, **-інськ(-ий)** прикметників, утворених від географічних назв і від назв народів, що мають у своїй основі суфікси **-ин**, **-ін**, **-инськ**, **-інськ**, зберігаємо той самий голосний (**и** або **і**), що й в основній назві: *Камі́шин — камі́шинський, Ні́жин — ні́жинський, Тульч́ин — тульч́инський, Ту́шино — ту́шинський, Бо́лдіно — бо́лдіньський, Філі́ппіни — філі́ппінський; Чиги́рін — чиги́рінський; Цю́рү-тинськ — цю́рүтинський, Гру́зія — гру́зін — гру́зінський; осе́тин — осе́тинський.*

У прикметниках, утворених від географічних назв, що не мають суфіксів **-ин**, **-ін**, пишемо завжди **и**: *Аля́ска — аля́с-кинський, Баку́ — бакі́нський, Кабарда́ — кабарді́нський, Караганда́ — караганді́нський, По́ті — по́тинський, Со́чі — со́чинський, Читá — читі́нський, Ша́хти — ша́хтинський, але Амуда́р'я́ — амуда́р'ї́нський.*

Суфікси
-ОВСЬК(-ИЙ)
[-ЬОВСЬК(-ИЙ)],
-ЕВСЬК(-ИЙ)
[-ЄВСЬК(-ИЙ)],
-ІВСЬК(-ИЙ)
[-ІЬСЬК(-ИЙ)]

2. У суфіксах **-овськ(-ий)** [**-ьовськ(-ий)**], **-евськ(-ий)** [**-євськ(-ий)**], **-івськ(-ий)** [**-івськ(-ий)**] прикметників, утворених від географічних назв, що мають у своїй основі **-ов** (**-ьов**), **-ев** (**-єв**), **-ів** (**-ів**), зберігаємо ту саму букву (**о**, **е**, **є**, **і**, **ї**), що й в основній на-

зві: *Скадóвськ* — *скадóвський*, *Тамбóв* — *тамбóвський*; *Кара́чев* — *кара́чевський*, *Колгу́єв* — *колгу́євський*; *Кишинів* — *кишинівський*, *Львів* — *львівський*, *Тéтерів* — *тéтерівський*, *Чернігів* — *чернігівський*. Якщо при творенні таких прикметникових форм від українських географічних назв відкритий склад з **о**, **е** стає закритим, діє правило про чергування **о**, **е** з **і**: *Лозовá* — *лозівський*, *Свáтове* — *свáтівський*, *Хмéлеве* — *хмéлівський*.

У прикметниках, утворених від географічних назв, що закінчуються на групу приголосних або із суфіксальним **к**, перед яким є інший приголосний, пишемо **-івський (-ївський)**: *Біла Цéрква* — *білоцерківський*, *Вáлки* — *вáлківський*, *Гребінка* — *гребінківський*, *Златоу́ст* — *златоу́стівський*, *Казáнка* — *казáнківський*, але *Оре́л* — *орло́вський* та ін.

У прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-ськ(-ий)** від географічних назв і від назв народів, основа яких закінчується на приголосний, відбуваються такі фонетичні зміни:

1) **г, ж, з (дз) + -ськ(-ий) → -зьк(-ий) [-дзьк(-ий)]**: *Буг* — *бу́зький*, *Ветлу́га* — *ветлу́зький*, *Ві́борг* — *ві́борзький*, *Во́лга* — *во́льзький*, *Гаа́га* — *гаа́зький*, *Га́мбург* — *га́мбурзький*, *Калу́га* — *калу́зький*, *Ла́дога* — *ла́дозький*, *Ле́йтциг* — *ле́йтцизький*, *Люксембу́рг* — *люксембу́рзький*, *Острóг* — *острóзький*, *Пра́га* — *пра́зький*, *Ри́га* — *ри́зький*, *Стра́сбург* — *стра́сбурзький*; *Ворóнеж* — *ворóнезький* (пор. назву українського селища: *Ворóніж* — *ворóнізький*), *Запорі́жжя* — *запорі́зький*, *Пари́ж* — *пари́зький*; *Абха́зія* — *абха́зький*, *Кавка́з* — *кавка́зький*, *Лодзь* — *ло́дзький*, *Сираку́зи* — *сираку́зький*, *францу́з* — *францу́зький*;

2) **к, ц, ч + -ськ(-ий) → -цьк(-ий)**: *Баскунча́к* — *баскунча́цький*, *Великі Лу́ки* — *великолу́цький*, *Ви́шній Волочо́к* — *ви́шньоволочо́цький*, *Владивосто́к* — *владивосто́цький*, *грек* — *гре́цький*, *Кагарлі́к* — *кагарлі́цький*, *Казбе́к* — *казбе́цький*, *калмі́к* — *калмі́цький*, *Кобеля́ки* — *кобеля́цький*, *коря́к* — *ко́ряцький*, *Кременчу́к* — *кременчу́цький*, *Прилу́ки* — *прилу́цький*, *слова́к* — *слова́цький*, *таджи́к* — *таджи́цький*, *ту́рок* — *туре́цький*, *узбе́к* — *узбе́цький*; *Ни́цца* — *ні́цький*, *Суе́ц* —

суецький, Череповець — череповецький; Бахмач — бахмацький, Галич — галицький, Грінвіч — грінвіцький, Овруч — Овруцький, але: Дамаск — дамаський, Мекка — меккський, тюрки — тюркський;

3) **с, х, ш + -ськ(-ий) → -ськ(-ий)**: Арзамас — арзамаський, Одеса — одеський, Русь — руський, Тбілісі — тбіліський, тунгус — тунгуський, Черкаси — черкаський, черкес — черкеський; волох — волоський, Карабах — карабаський, Лепетіха — лепетіський, чех — чеський; Золотоніша — золотоніський, Кандалякша — кандалакський, латіши — латіський, Сиваш — сиваський, чуваш — чуваський.

Примітка 1. Для збереження звукового складу твірних основ (переважно іншомовних) у деяких прикметниках зазначені приголосні перед суфіксом **-ськ-** не чергуються і передаються відповідно на письмі: Бангкок — бангкокський, баски — баскський, казах — казахський, Клузе — клужський, Небіт-Даг — небіт-дагський, Печ — Печський та ін.

§ 154. Правопис складних і складених географічних назв

1. **О к р е м о** пишемо:

1) географічні назви, що складаються з прикметника та іменника: Біла Церква, Великий Устюг, Вєрхня Силєзія, Вішній Волочок, Глола Пристань, Голубий Ніл, Давідів Брід, Західна Європа, Зелєна Гўра, Новє Місто, Новий Сад, Поважська Бістриця, Сомкова Долина, Старá Планина, Холодний Яр, Широкий Яр;

2) географічні назви й номенклатурні терміни при них: Кавказький хребет, Кандалякська затока, Скандинавський півострів, Фінська затока, Чорне море;

3) географічні назви, що становлять сполучення іменника з порядковим числівником, який може стояти як перед іменником, так і після нього: Гільча Друга, Залісся Пєрше, Красне Друге, Пєрше Садовє;

4) географічні назви, що становлять сполучення імені та прізвища або імені й по батькові: село Івана Франка, але:

місто Івано-Франківськ, село Михайло-Коцюбінське (бо тут маємо сполучний голосний *о* й словотвірну чи морфологічну модифікацію прізвища), а також назва села *Дмитр'о-Варварівка*, що складається з основ двох імен.

2. Р а з о м пишемо:

1) географічні іменникові назви, утворені від прикметника та іменника, що з'єднані сполучним звуком, а також прикметники, що походять від таких назв: *Білопілья, Верхньодніпрівськ, Гостролуччя, Дорогобуж, Красноводськ, Малоярославець, Нижньокілімськ, Нововолінськ, Новосибірськ, Старокостянтинів, Чистоводне, Ясногородка; білопільський, верхньодніпрівський, гостролучанський, дорогобужський, чистоводнівський* та ін.

Примітка. Так само пишемо складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, які означають назви морів, лісів, низин, областей, залізниць тощо й мають при собі номенклатурні терміни на зразок *гора, ліс, море, низовина, озеро, острів, хребет* та ін.: *Нижньодунайська низовина, Новосибірські острові, Малоазійське нагір'я* тощо;

2) географічні назви, що складаються з основ числівника та іменника, з'єднаних сполучним звуком, а також похідні від них прикметники: *Дворіччя, П'ятигорськ, П'ятихатки, Семігори, Семіпільки, Сорокодуби, Трипілья; дворічанський, п'ятихатський, семигірський, семіпільківський, сорокодубський* та ін.;

3) географічні назви з першою дієслівною частиною у формі наказового способу та похідні від них прикметники: *Вернігородок, Гуляйполе, Копайгород, Печиводи; вернігородцький, гуляйпільський, копайгородський, печиводський;*

4) географічні назви, утворені від двох іменників, з'єднаних сполучним звуком, та похідні від них прикметники: *Верболози, Індокитай, Страхолісся; верболівський, індокитайський, страхоліський, але: Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я* та деякі інші;

5) географічні назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль; -абад, -абат, -акан, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир,**

-штадт і похідні від них прикметники: *Белград, Волгоград, Китайгород, Новгород; Княжпіль, Ольгопіль; Адрианополь, Севастополь; Ашгабат; Бранденбург; Камберленд; Даугавпілс; Кейптаун; Йоркшир; Рудольштадт; волгоградський, новгородський, ольгопільський; севастопольський; бранденбурзький; даугавпілський; рудольштадтський;*

б) прикметники та іменники (назви жителів) від географічних назв, що складаються з якісного прикметника та іменника або відносного прикметника (без суфіксів **-зьк(-ий)**, **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)** і суфіксів присвійності) та іменника: *біломорський, біломорці* (від *Біле море*), *білоцерківський, білоцерківці* (від *Біла Церква*), *гостромогільський, гостромогільці* (від *Гостра Могила*), *новоміський, новоміщани* (від *Новé Місто*), *яснополянський, яснополянци* (від *Ясна Поляна*); *житньогірський, житньогірці* (від *Житні Гори*), *західноєвропейський, західноєвропейці* (від *Західна Європа*), *кам'янобáлківський, кам'янобáлківці* (від *Кам'яна Балка*), *липоводолінський, липоводолінці* (від *Липова Долина*).

3. З дефісом пишемо:

1) географічні назви, що складаються з двох іменників (без сполучного звука) або з іменника й наступного прикметника, а також прикметники, що походять від них: *Баня-Лука — баня-луцький, Гвінея-Бісау — гвінея-бісауський, Ельзас-Лотарінгія — ельзас-лотарінзький, Кóло-Михáйлівка — кóло-михáйлівський, Орéхово-Зу́єво — орéхово-зу́євський, Пу́ща-Воді́ця — пу́ща-воді́цький; А́встро-Уго́рщина — а́встро-уго́рський; Бері́зки-Бе́ршадські — бері́зки-бе́ршадський, Віта-Поштова́ — віта-поштóвий, Кам'яне́ць-Поді́льський — кам'яне́ць-поді́льський, Ра́ва-Ру́ська — ра́ва-ру́ський, Ха́рків-Това́рний — ха́рків-това́рний;*

2) географічні назви, що становлять поєднання двох імен або імені та прізвища (чи прізвиська) за допомогою сполучного звука (зрідка — без нього) й зі зміною форми другого компонента, а також похідні від них прикметники: *Андрі́єво-Іва́нівка — андрі́єво-іва́нівський, Дми́тро-Варва́рівка — дмит-*

ро-варварівський, Івано-Франківськ — івано-франківський, Михайло-Коцюбінське — михайло-коцюбінський, Олександр-Піщенкове — олександр-піщенківський, але Петропавлівка;

3) географічні назви, що складаються з іншомовних елементів — повнозначних слів, а також похідні від них прикметники: *Буенос-Айрес, Думбартон-Окс, Іссік-Куль, Кизил-Орда, Нар'ян-Мар, Ріо-Негро, Улан-Удэ; буенос-айресський та ін., але назви з другим компонентом -даг, -дар'я, -дау пишемо разом: Аюдаг, Амудар'я, Сирдар'я, Алатау; амудар'їнський, приамудар'їнський та ін.;*

4) географічні назви (переважно назви населених пунктів) із першими частинами **соль-**, **спас-**, **усть-** та іншомовними **вест-**, **іст-**, **ню-**, **сан-**, **санкт-**, **сант-**, **санта-**, **сен-**, **сент-** та ін., а також із кінцевими назвотворчими частинами **-ривер**, **-сіті**, **-сквер**, **-стріт**, **-фіорд** і похідні від них прикметники: *Соль-Ілєцьк, Спас-Клєпики, Усть-Каменогорськ; Вест-Індія; Іст-Лондон; Нью-Йорк; Сан-Сальвадор; Санкт-Галлен; Санта-Клара; Сен-Готард; Сент-Луїс; Фолл-Рівер, Атлантік-Сіті, Сохо-сквер; Бокна-фіорд; соль-ілєцький, усть-каменогорський; ню-йоркський; фолл-риверський, атлантік-сітинський та ін.;*

5) географічні назви, що складаються з іменників, які поєднуються українськими або іншомовними прийменниками, сполучниками чи мають при собі частку, артикль, а також утворені від них прикметники: *Новосілки-на-Дніпрі, Ростівна-Дону, Франкфурт-на-Майні, Яр-під-Зайчиком; Булонь-сюр-Мер, Бург-ель-Араб, Ла-Манш, Ла-Плата, Лас-Вегас, Лос-Анджелес, Па-де-Калє, Ріо-де-Жанейро; новосілівський-на-Дніпрі, ростівський-на-Дону, франкфуртський-на-Майні, ярський-під-зайчиком; булонь-сюр-мерський, бург-ель-арабський, ла-маншський, ла-платський і т. ін.;*

6) прикметники, утворені від географічних назв, до складу яких входять прикметники із суфіксами **-ів (-їв)**, **-ов**, **-ев (-єв)**, **-ин (-їн)**, **-ськ(-ий)**, **-цьк(-ий)**, **-зьк(-ий)**: *вінницько-ставський (від Вінницькі Стави), давідово-брідський (від Давідів*

IV. Правопис власних назв

Брід), олійниково-слобідський (від Олійникова Слободá), вільшансько-новосéлицький (від Вільшанська Новосéлиця), мишуріно-різький (від Мишурин Різ).

Примітка 1. Назви жителів у формі іменників, що утворені від назв населених пунктів, частини яких поєднані дефісом, пишемо разом: *Івано-Франківськ — івано-франківський, але іванофранківці, Нью-Йорк — нью-йоркський, але ньюйорківці.*

Примітка 2. Префіксальні прикметники та іменники, утворені від географічних назв, що мають усередині дефіс, пишемо разом: *Іссік-Куль — приіссиккульський, приіссиккульці.*

V. УЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

В українській пунктуації використовуємо такі основні розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, кома (може вживатися і як парний знак), крапка з комою, двокрапка, тире (може вживатися і як парний знак), три крапки (крапки), дужки (парний знак — з кількома різновидами), лапки (парний знак — з різновидами), дефіс (як розділовий, а не власне орфографічний знак дефіс уживається в тих випадках, де він слугує знаком поділу між компонентами не слів, а синтаксичних сполучень, — у сполученнях прикладки з означуванням іменником: *учитель-біолог, учитель-історик, учитель-фізик* та ін., у сполученнях слів на позначення приблизної кількості: *два-три дні*, у сполученнях повнозначних слів з частками на зразок *дай-но, іди-но* та ін.: див. § 35, п. 5.3; § 37; § 44, п. 3.1), а також різні комбінації цих знаків (див. § 166) та подвійне й потрійне вживання окремих із них (знака питання і знака оклику). Крім них, уживається також скісна риска (/).

§ 155. КРАПКА (.)

Крапку ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення — розповідного або спонукального, якщо останнє вимовлене без окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України, та й ще йтуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина* (П. Загребельний);

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян* (М. Рильський).

У називних реченнях: *Зима. Холоднеча. Засніжений ліс* (М. Стельмах); між прізвищем автора, назвою його твору, назвою міста: *Олесь Гончар. Собор. Київ, 1968*; у реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Дванадцятирічна шкільна освіта. Це добре чи погано?* (Заголовок газетної публікації);

*Сибір. І соловецькі келії,
і глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний* (В. Стус).

Після речення, що вводить у дальший розгорнений виклад, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з Царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, і не дуже гарних. Він закликав до себе усяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім через стіну Братського монастиря* (І. Нечуй-Левицький).

Для надання фрагментам висловлення за допомогою інтонаційного виділення більшої самостійності та змістової ваги крапку ставимо також у тих випадках, де звичайно вживаємо коми, — наприклад, у висловленнях, які могли б бути простими реченнями, ускладненими наявністю однорідних, повторюваних, відокремлених членів: *Випав сніг. І в селі, і в полі, і в лісі* (В. Бабляк); *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (М. Коцюбинський), у висловленнях, що могли б бути частинами складних речень (див. § 158, II, п. 2, прим. 1 і п. 3, прим. 1).

Примітка 1. Крапку не ставимо в кінці заголовків, у назвах на вісках, печатках і штампах, на титульних аркушах книжок, журналів тощо — після імені та прізвища автора, назви твору, назв видавництва і місця видання та ін.

Примітка 2. Після цитати або іншої текстової ілюстрації перед прізвищем автора чи вказівкою на інше їхнє джерело, наведене в дужках, якщо відповідне речення подається в рядок, крапку ставимо після дужок. Крапку після таких дужок ставимо в самому кінці речення й тоді, коли після цитати перед дужками вже стоять такі розділові знаки, як знак питання, знак оклику, три крапки. Якщо ж вказівку на автора (джерело) наводимо нижче (у дужках чи частіше без

них), зокрема в епіграфах, після цитати ставимо крапку, а після такої вказівки її не ставимо. Наприклад, епіграф до роману О. Гончара «Твоя зоря»:

Твоя зоря — твоя судьба.

З народних уст

Примітка 3. Про вживання крапки в кінці вставлених речень у дужках див. § 163, I, п. 2, прим.

Примітка 4. Про вживання крапки після зауважень у дужках у межах певної цитати на зразок «... (примітка наша. — *Ред.*) ...» див. § 167, II, п. 3.

2. В умовних графічних скороченнях (див. § 62) *п.* (пан; пані), *гр.* (громадянин; громадянка), *проф.* (професор), *а. а.* (авторський аркуш), *ст.* (століття), *рр.* (роки) та ін.

Примітка. Крапку не ставимо:

1) в ініціальних (звукових, літерних і літерно-звукових) абрєвіатурах (див. § 61) між літерами на позначення їхніх складових частин: *НАН* (Національна академія наук) України, *НЕП* і *неп* (нова економічна політика), *НТКУ* (Національна телевізійна компанія України) і под.;

2) у графічних скороченнях (див. § 62);

а) у скороченнях назв метричних мір та інших одиниць виміру: *м* (метр), *мм* (міліметр), *г* (грам), *кг* (кілограм), *т* (тонна), *ц* (центнер), *л* (літр) і под.; *В* (вольт), *кВ* (кіловольт), *кГц* (кілограм-секунда), *лм* (люмен), *Мкс* (максвел), *Р* (рентген), *год* (година), *с* (секунда), *хв* (хвилина);

б) в інших графічних скороченнях, утворених стягненням звукового складу слова: *грн* (гривня), *крб* (карбованець), *млн* (мільйон), *млрд* (мільярд) і под., на відміну від скорочень, утворених усиченням складу слова, де крапку ставимо: *дол.* (долар), *коп.* (копійка), *тис.* (тисяча) і под. (згідно з нормами чинного державного стандарту України «Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила» (ДСТУ 3582:2013). Київ: Мінекономрозвитку України, 2014).

§ 156. ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставимо в таких позиціях.

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток — люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Р. Федорів);

Чи совам зборкати орла?

Чи правду кривді подолати? (М. Рильський).

Примітка 1. Знак питання не ставимо в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації власне питальних речень): — *Що ж він тобі говорив? — Питав мене, чого зайшла, чом невелася...* (Марко Вовчок).

Якщо ж головна частина речення є питальною, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямым питанням знак питання ставимо:

*Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл
Під небом літає у теплі дні?* (Л. Глібов);

Пам'ятаєте, який у мене веселий дід був? (Ю. Яновський).

Примітка 2. Підвишену проти звичайної питальну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками питання:

*Кляті! кляті!
Де ж слава ваша?? На словах!* (Т. Шевченко).

Примітка 3. Складну інтонацію питання / оклику передаємо на письмі двома відповідними знаками ?!:

*Се ти, мій чарівниченьку?! (Леся Українка);
— Для чого ж тоді на Ельбі
поклали ви круглі голови?! —
Кричить нам у вічі земля* (Б. Олійник).

Примітка 4. У питальних реченнях (переважно з однорідними членами) у художній літературі знак питання ставимо після кожного слова (сполучення слів) для їх повнішого увиразнення:

*Хіба ж живуть вони? І знають,
Як ви сказали, благодать,
Любов?..* (Т. Шевченко);

Далі старий до парубка: як? що? чи все гаразд? який заробіток? (Марко Вовчок).

Примітка 5. Щодо написання після знака питання слів з малої літери, напр.: *Що його турбувало? погода? далека дорога?; Раптом він чує над собою: Остапе! Остапе! се ти? живий?* (М. Коцюбинський) — див. зауваження в § 157, п. 1, прим. 4 (про практику тако-го ж написання після знака оклику).

2. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (словосполучення), вимовленого з питальною інтонацією: — *А я замурував був у хижі дочку від Германії [Німеччини], то в управі так шмагали, що — вірите? — шкура на мені полопалася* (О. Гончар).

3. У дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків для вираження сумніву щодо наведеного матеріалу, критичного ставлення до його автора (тільки знак питання або знак питання в поєднанні з якими-небудь словами): *Упорядники статистичних даних відзначають у передмові, що «переважна більшість (скільки це? — Рец.) населення з недовірою (!) ставиться до заявлених реформ», що «певна (?) частина опитаних узагалі не вірить в успіх реформ» (!!!) і, нарешті, що «час уже перевірити (?) стан виконання попередніх обіцянок нашого керівництва» (з рецензії).*

4. У відтворенні реплік діалогу цей знак може передавати не вимовлене одним зі співрозмовників «німе запитання» (вираження нерозуміння, здивування, сумніву тощо): — *Навіщо вам треба було це робити?! — ???.*

§ 157. ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставимо в таких позиціях.

1. У кінці речення, що вимовляється з окличною інтонацією (часто це спонукальні речення):

Гетьте, думи, ви хмари осінні!

Тож тепера весна золота! (Леся Українка);

Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (П. Тичина).

У кінці окличного називного речення, зокрема в конструкціях з називним відмінком теми (уявлення): *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (І. Цюпа).

Примітка 1. Знак оклику звичайно ставимо в кінці речень, що починаються словами:

а) **як, який, що (то) за, до чого ж, скільки** і под. (у реченнях, що не є підрядними): *Як гарно марилося на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів!* (М. Коцюбинський); *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (О. Гончар); *До чого ж гарно й весело було в нашому городі!* (О. Довженко). Іноді (у поетичній мові) такі слова можуть бути в середині речення: *На небокраї яка краса огнів сія!* (В. Сосюра);

б) **слава, хвала, ганьба, геть** і под., зворотом **Хай живе...**: — *Слава Україні!* — *Героям слава!*

Примітка 2. Підвищену проти звичайної окличну інтонацію можна передавати двома або трьома знаками оклику:

*О мій велетню Самсоне,
Пути розривай!!* (О. Олесь);

— *Пустіть нас!!!* — *закричав Синичка* (О. Довженко).

Примітка 3. Складну інтонацію оклику/питання передаємо на письмі двома відповідними знаками !?:

І де та правда!? Горе! Горе! (Т. Шевченко).

Примітка 4. В українській художній і публіцистичній літературі після слів зі знаком оклику досить звичайним було написання наступного слова з малої літери (якщо, на думку автора, це все було в межах одного висловлення), часто в конструкціях з інтонаційно розчленованими однорідними або повторюваними членами: *Кляті! кляті!* (Т. Шевченко); [Голос:] *Гов, Лукашу, гов! го-го-го-го! А де ти?* (Леся Українка). У сучасній правописній практиці в подібних випадках слід віддавати перевагу написанню з великої літери (лишаючи, звичайно, більшу свободу вибору для художньої літератури).

2. Після звертань (непоширених або поширених), що вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Україно! Ти в славній борні не одна (М. Рильський);

Ти, прекрасна вечірня зоре! (Леся Українка);

Народе мій! Твоє буття затяте

В мойй крові затято клекотить!.. (І. Драч).

3. Після вигуків, а також після слів **так** і **ні**, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією:

Ай! як тут гарно! (М. Коцюбинський);

Ой! Що се за сопілка? Чару! Чару! (Леся Українка);

— *Гей! Піднімайтесь, хто сильний та дужий!* (О. Довженко); [Мавка (спалахнула):] *Так! Хто не зріс між вами, не зрозуміє вас!* (Леся Українка); — *Ні! Недобре зробив батько, — глухо яюсь, з протягом, почав Чіпка* (Панас Мирний).

4. У кінці вставленого речення або після вставленого слова (сполучення слів), вимовлених з окличною інтонацією (відповідні слова й речення в таких випадках звичайно виділяються з обох боків тире):

Крізь ночі і віки сяють нам

Сліпучим — ні! — животворящим сяйвом

Озера милі! (М. Рильський);

Потім один крикнув щось і скачки — ой горенько ж! — у гречку влетів (А. Головка); *Директор знав — та й як добре знав! — неспокійну натуру свого головного інженера* (П. Загребельний).

5. У дужках у середині цитати або після тих чи інших цитованих уривків, до яких автор хоче привернути особливу увагу, для вираження емоційного ставлення (обурення, здивування, іронії тощо або ж, навпаки, повного схвалення) до наведеного матеріалу (див. ілюстрацію в § 156, п. 3).

§ 158. КОМА (,)

I. КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Між однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Це ж могло наступити нині, завтра, позавтра...* (О. Кобилянська); *Світло сяй-*

ною хвилиною хлопнуло по верхівках дерев, замиготіло, застрибало по куцах (Є. Гуцало).

Примітка 1. Не слід розглядати як однорідні й відокремлювати комами:

а) дві однакові граматичні форми дієслова, що означають дію та її мету: *піду подивлюся, сядьмо поміркуймо* тощо;

б) два однакові або близькі за значенням спільнокореневі слова, друге з яких ужите із запереченням **не**, якщо таке сполучення становить одне граматичне ціле (*жду не діждуся, дивишся не надивишся, вовк не вовк* і под.): *Дивиться вона не надивиться на свого сина: втішається не навтішається своїм Івасем!* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка 2. Прикметники-означення є однорідними:

а) коли вони характеризують предмет з одного боку (у переліку його властивостей, якостей, особливостей) або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки: *Немає матусі! У глухій, темній могилі вона* (А. Тесленко); *Дивом див було, що те пискляве, рожеве, безпомічне — то і є людина* (О. Гончар); *Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском* (О. Кобилянська);

б) коли друге й наступні означення підсилюють, уточнюють, пояснюють перше: *Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч* (І. Нечуй-Левицький); *Твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки* (М. Коцюбинський).

Якщо ж прикметники-означення характеризують предмет з різних боків, вони є неоднорідними й коми між ними не ставимо: *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (І. Нечуй-Левицький); *Ми їхали порожньою рудуватою дорогою* (Валерій Шевчук); *В ранковому березневому затуманеному повітрі пахли вишневі садки* (Б. Харчук).

Неоднорідні означення частіше стоять перед іменником, зрідка (найчастіше в складених термінологічних назвах) — після нього: *Усе застеляла мла вечірня пахучая* (Марко Вовчок); *На чорній зривній землі по краях поплуталась огудина суха гарбузова* (А. Головка); *батарея анодна суха; пшениця м'яка яра*.

Примітка 3. Прикладки є однорідними, коли вони, як і звичайні означення, характеризують предмет з якогось одного боку або вказують на різні близькі, суміжні його ознаки, напр.: *Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч — він [І. Франко] в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний* (М. Рильський) — це

сфери діяльності І. Франка; *доктор філологічних наук, професор І. Петренко* (науковий ступінь і вчене звання); *Герой України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений діяч науки і техніки України Г. Ткачук* (почесні звання і відзнаки). Якщо ж вони характеризують предмет цілком очевидно з різних боків, вони не є однорідними й між ними не ставимо коми: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук І. Петренко* (посада й науковий ступінь); *чемпіонка України з художньої гімнастики студентка М. Заруба*. У разі поєднання в одному ряду однорідних і неоднорідних прикладок відповідно розставляються й розділові знаки: *завідувач кафедри української мови доктор філологічних наук, професор І. Петренко; професор, член-кореспондент Національної академії медичних наук України полковник медичної служби М. Іваницький*.

Але прикладки, що стоять після означуваного іменника, відокремлюються комами незалежно від їхнього змістового навантаження: *І. Петренко, завідувач кафедри української мови, доктор філологічних наук, професор*.

2. Між однорідними членами речення, поєднаними двома або більше єднальними і розділовими повторюваними сполучниками: **і... і (й... й), ні... ні (ані... ані), то... то (не то... не то), або... або, чи... чи (чи то... чи то)**:

*А тим часом місяць пливе оглядять
І небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко);

Він не знав ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри (Панас Мирний); *Не хотів ані дружитись, ані дома жити* — чумакував (Марко Вовчок); *Хлопці, щоб не заважати в хаті, вчилися або в клуні, або в садку чи деінде* (М. Коцюбинський); *Доля — наче примхлива дівчина: то пригріє, то знов остудить* (Василь Шевчук); *Чи то садок видніє, чи город, чи поле?* (Панас Мирний).

Примітка 1. Коли сполучники **і (й), та (=і), або, чи** між однорідними членами не повторюються, коми перед ними не ставимо: *Було як заговорить або засміється — і старому веселіше стане* (Марко Вовчок); *Картина була надзвичайна, неначе сон чи казка* (О. Довженко).

Примітка 2. Якщо одні однорідні члени поєднані безсполучниковим зв'язком, а інші — повторюваними сполучниками **і (й), та (=і),**

кому ставимо між усіма однорідними членами, у тому числі й між першими двома (перед першим сполучником): *Червоне полум'я багаття світило на ту групу, облило червоним кольором білу дідову сорочку, сиву бороду, й його темне, похмуре лице, і сиві, низько навислі над очима брови* (І. Нечуй-Левицький);

*Я пам'ятаю вчительку мою,
просту, і скромну, і завжди спокійну* (В. Сосюра).

Примітка 3. Якщо однорідні члени речення поєднані сполучниками **і** (**й**), **та** (**=і**) в парі, то перед сполучниками коми не ставляться, а пари відокремлюються комами: *Життя — це ріка, в якій попутно й навально тече минувшина й теперішність, добро й зло, правда і кривда* (Р. Федорів).

Примітка 4. Коли два слова, перед кожним з яких стоять сполучники **і** або **ні**, становлять єдиний усталений вислів, то коми між ними не ставимо: *і так і сяк, і туди і сюди, і вдень і вночі, і хочеться і колеться; ні туди ні сюди, ні сяк ні так, ні се ні те, ні вдень ні вночі, ні риба ні м'ясо* тощо.

Коми не ставимо також між двома однорідними членами речення, що поєднуються повторюваним сполучником і утворюють тісну змістову єдність (такі однорідні члени звичайно не мають при собі залежних слів):

*Попідтинню сіромаха
І днює й ноче* (Т. Шевченко).

Примітка 5. Якщо ряд однорідних членів речення з повторюваним сполучником **і** (**й**) завершується зворотами **і** **таке інше** (або скорочено **і т. ін.**), **і** **так далі** (**і т. д.**), **і** **подібне** (**і под.**), такі звороти не відокремлюються комою, оскільки їх не можна розглядати як звичайні однорідні члени речення: *Її думки все коло Гриця. Як він до них прибуде, як пришле дедалі старостів, як мати справить весілля, як вони заживуть, яке їх жде щастя і добро і* **таке інше** (О. Кобилянська).

3. Між однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками **а**, **але**, **та** (**=але**), **однак**, **проте** (**а проте**), **зате**, **так**, **хоч** (**хоча**) та ін.:

Не слів мені, а стріл крилатих, вогняних! (О. Олесь);

Задер голову Баглай, стежить, як поволі, але вперто підімаються голуби над собором (О. Гончар);

*Тече вода в синє море,
Та не витікає* (Т. Шевченко);

З виду дід був древній, столітній, хоч ще кременний (Панас Мирний).

4. Між однорідними членами речення, пов'язаними приєднувальними сполучниками **і, та, та й, ще й, та ще (й), а також, а то й** та ін., коли до вже сказаного додається ще один елемент (або більше), який ніби пізніше виникає у свідомості мовця:

*Запахла осінь в'ялим тютюном,
Та яблуками, та тонким туманом* (М. Рильський);
Ходімо ж чаю пити, та і в школу підемо (Панас Мирний);
Зазеленіли луги, ще й дібровонька (народна пісня).

Примітка 1. Слід відрізнити приєднувальні сполучники від тих самих сполучників з єднальними значеннями (див. п. 2), перед якими коми не ставимо, пор.: *Жили, жили та й розлетілись...* (Л. Глібов).

Примітка 2. Комою відокремлюємо також друге, повторюване слово в приєднувальних конструкціях: *Говорити правду, і тільки правду*;

*За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!* (Т. Шевченко).

5. Між однорідними членами речення перед другим компонентом парних сполучників **не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки, якщо не... то та ін.**: *Як би це добре було, коли б я не тільки спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи* (М. Коцюбинський); *Як російська, так і європейська критика все частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги* (М. Коцюбинський);

*Не так тії вороги,
Як добрії люди —
І окрадуть, жалкуючи,
Плачучи, осудять* (Т. Шевченко);
*Якщо не по-козацьки, то, гадаю,
Хоч по-рибальськи* (М. Рильський).

6. У реченнях з однорідними членами перед пояснювальними сполучниками **як, як-от, а саме** і под., ужитими після узагальнювальних слів: *Нічого специфічного, врочистого, як-от гранітних та мармурових пам'ятників, на нашому кладовищі не було* (О. Довженко); *Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання й весілля* (з наукової літератури).

7. У разі повторення слова для позначення великої кількості предметів, тривалості або інтенсивності дії, для увиразнення ознаки предмета або дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: *Все, все згадала вона в ту хвилину!* (О. Довженко);

*Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте* (Т. Шевченко);
*Здається, часу і не гаю,
а не встигаю, не встигаю!* (Л. Костенко).

Примітка. У разі повторного вживання того самого приємника у сполученнях означення (прикладки) і означуваного слова (у фольклорі та в стилізаціях під фольклор, а також у синтаксисі розмовної мови) коми між ними звичайно не ставимо:

*На бистрому на озері
Геть плавала качка* (народна пісня);
*За річкою за голубою
Дві чайки у хмару зліта* (А. Малишко);
*Із города із Глухова
Полки виступали* (Т. Шевченко).

Проте за умови постпозиції означення таке відокремлення можливе:

*Як за лісом, за пралісом
Ясне сонце сходить.
Як за морем, за далеким
Десь воно заходить* (Л. Глібов).

8. Для виділення звертань і залежних від них слів (про вживання знака оклику при звертаннях див. § 157, п. 2):

*Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?* (Т. Шевченко);

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має!* (С. Воробкевич);
Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко);
*Народе мій, ясна любове,
Ти волю лиш яви свою —
Поклич <...>!* (Д. Павличко).

Примітка. В усталених вигуківих зворотах на зразок **боронь боже, дай боже, боже поможи, ой боже, господи помилуй**, де звертання вже мало відчувається, воно не виділяється комою.

9. Після вигуків, якщо вони вимовляються з окличною інтонацією меншої сили, ніж наступні слова в реченні, і інтонаційно досить тісно пов'язані з реченням у цілому (пор. у § 157, п. 3 про вживання після вигуків знака оклику):

Гей, на коні, всі у путь! (П. Тичина);

О, як люблю я рідну землю... (П. Воронько);

— *Ой, пустіть мене, пустіть!* (Марко Вовчок).

Примітка 1. Слова **о, ой, ох, ах**, коли вони інтонаційно тісно пов'язані з дальшим звертанням (тобто якщо після них у вимові немає паузи) і вживаються у значенні підсилювальних часток, комою не відокремлюються:

О болю мій, я бачу в залі

Одне обличчя, друге, третє! (Л. Костенко);

Ой волохи, волохи,

Вас осталося трохи (Т. Шевченко);

— *Ох і чудний ти, Давиде...* (М. Стельмах); *Ах так?!; Ах ось де він!*

Так само не ставимо коми після слова **ну**, ужитого для підсилення:

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос — більш нічого (Т. Шевченко).

Примітка 2. Не відокремлюються вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання:

Ой ти, дівчино,

З горіха зерня,

Чом твоє серденько —

Колюче терня? (І. Франко);

*Гей ти, поле колоскове,
молодість моя!* (В. Сосюра).

10. Після стверджувальних часток **так**, **еге** (**еге ж**), **авжеж**, **аякже**, **гаразд** та ін., заперечення **ні**, запитання **що** (**а що**), а також підсилювального **що ж**, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їхній конкретний зміст:

*Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив* (Д. Павличко);

Еге, я правду вам казав (Є. Гребінка);

— *Земляка свого бачили?* — *Аякже, бачив* (А. Головка);

*Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні* (Леся Українка);

— *Що, титаря вбили?* (Т. Шевченко);

А що, коли не буде того дня? (В. Стус);

*Що ж, отак і проходить вечір,
По-лисячому тихо, без стуку* (Б. Олійник).

Примітка. Слід відрізнати стверджувальні частки **так**, **гаразд** від прислівників **так**, **гаразд**, після яких коми не ставимо:

Так ніхто ще не вірив у мене! (Г. Чубач);

— *І що б він не зробив, то все гаразд, усе до ладу* (Панас Мирний).

Так само слід відрізнати заперечну частку **ні** від повторюваного сполучника **ні** (див. п. 2).

11. Для виділення вставних слів, сполучень слів і речень (про вживання тире або дужок у подібних конструкціях див. § 161, п. 10 і § 163, I, п. 2):

*Треба хліба людині й металу,
Треба музики і п'єдесталу,
Та, мабуть, над усе до загину
Треба віри людині в людину* (В. Забаштанський);

*І, можливо, моє серце-проміння
Зловить в свої долоні дитина
І всміхнеться* (Р. Братунь);

*А в хлібороба, звісна річ, роботи —
як води, від снігу до снігу (Р. Федорів);
З Копачів я, бачте, родом (Д. Білоус);
Погане, я чував, життя собаче,
Недобре ж і Вовкам (Л. Глібов).*

Примітка 1. Вставні слова і конструкції найчастіше:

а) виражають оцінку ступеня реальності, вірогідності повідомлюваного: *безперечно, без сумніву (безсумнівно), безумовно, відома річ, звичайно, звісно, зрозуміло, немає сумніву, певна річ, природно, справді, ясна річ і т. ін.; видно, думаю, здається (здавалося б), либонь, мабуть, може, можливо, очевидно, певно, скоріше за все, слід гадати і т. ін.*; указують на ступінь звичайності повідомлюваного: *було (бувало), бува (буває), як відомо, як завжди, як звичайно і т. ін.*;

б) виражають емоційну оцінку повідомлюваного: *на біду, на жаль, на щастя, грішним ділом, чого доброго, як на гріх і т. ін.*;

в) указують на зв'язок думок, послідовність викладу: *по-перше, по-друге і т. ін.*; *з одного боку, з другого боку; наприклад, так, відповідно, отже, таким чином, словом, виходить, значить, зрештою, нарешті; до речі, зокрема (Він, зокрема, сказав, що...), крім того, навпаки та ін.*, а також *проте й однак (у середині, а не на початку речення, де ці слова є сполучниками); повторюю, підкреслюю і т. ін.*;

г) характеризують ставлення до способу висловлення думки: *власне (власне кажучи), інакше кажучи (іншими словами), коротко кажучи, можна сказати, попросту кажучи, сказати б, так би мовити, що називається, якщо можна так висловитися, як [то] кажуть та ін.*; *головне, між іншим, правда (щоправда), точніше та ін.*;

г) підкреслюють експресивний характер висловлення: *далебі, з дозволу сказати, між нами кажучи, по правді кажучи, чесно кажучи, сказати по правді та ін.*;

д) указують на джерело повідомлення: *кажуть, за повідомленням NN, за словами NN, як сказав NN, на думку NN, на мій погляд, на нашу думку, по-моєму, по-твоєму і т. ін., як на мене і т. ін.*; *мов, мовляв; чую, бачу, пам'ятаю та ін.*;

е) звернені до співрозмовника або до читача з метою привернути його увагу: *бач (бачте), бачиш (бачите), вірши (вірите), даруй (даруйте), дозволь (дозвольте), знаєш (знаєте), пам'ятаєш (пам'ятаєте), погодься (погодьтєся), пробач (пробачте) [на слові], розумієш (розумієте), слухай (послухай), уяви (уявіть) та ін.*

Слід відрізняти вставні слова та їх сполучення від омонімічних слів та їх сполучень, які є членами речення (найчастіше обставинними) або, рідше, сполучниками і тому комами не виділяються, пор.:

У нижчеподаній статті я, **звичайно**, не охоплюю всіх проблем розвитку української мови (М. Рильський), але: *Концерт **звичайно** закінчується о 10 годині; Ці слова, **до речі**, викликають сумнів, але: Ці слова сказані **до речі**.*

Примітка 2. Якщо сполучники **а**, рідше **і** стосуються саме вставного слова (напр.: **а власне, а втім, а значить, а може, а отже** та деякі ін.), вони комою не відокремлюються: *Чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, **а власне**, про способи записування народних пісень?* (Леся Українка); *Як і кожному авторові, **а значить**, і мені <...>, хотілось, щоб переклади вийшли найкращими* (М. Коцюбинський); ***І справді**, незабаром наші прогнози здійснилися.*

Але, наприклад: *Чисте небо не налягало на гори, **а, навпаки**, своєю високою легкою синявою довершувало, гармонійно доповнювало їх* (О. Гончар).

Примітка 3. Вставні слова не виділяємо комами, якщо вони входять до складу відокремлених членів речення: *Дмитро, очевидно поспішаючи, не поснідав; Надвечір, мабуть годині о шостій, почався дощ.*

12. Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться сполучниками **як (як і), мов, мовби, наче, немов, неначе, ніби, буцімто, ніж** і т. ін.: *Із степу, **як із вогкої печери**, тягло свіжою прохолодою* (О. Гончар);

*Це місто [Київ] прекрасне, **як усмішка долі**.*
(Л. Костенко);

*Припадаю вустами до слова,
Мов до стиглого грона калини (Н. Кашук);
Зникло лихоліття,
Наче уві сні (Р. Братунь);*

*В цей час у порту завжди, **ніби** граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй* (П. Панч); *Мій старший хлопець ще дужче, **ніж** Олекса, зняковів, уздрівши мене* (І. Муратов).

Примітка 1. Виділяємо комами звороти зі сполучником **як** уточнювального або узагальнювального характеру на зразок **як завжди, як звичайно, як колись, як навмисно, як правило, як виняток** та ін.: *Дума — це віршований твір, виконуваний (як правило, соло) речитативом* (М. Рильський), за винятком тих, що входять до складу групи присудка або головного члена односкладного речення: *Заморозки ще восени тут бувають **як правило**; Це було допущено **як виняток**; Він це зробив **як навмисно**.*

Примітка 2. У реченнях з уточнювальними зворотами зі сполучником **як** і вказівними словами **такий (такий самий), так (так само)** можливі два варіанти їх побудови з відповідним розставленням розділових знаків: а) з комою між ними, коли ці вказівні слова є членами речення: *Він **такий, як** усі; Зробити **так само, як** усі; Про це писали **такі** письменники, **як** Шевченко, Панас Мирний;* б) без коми, коли ці вказівні слова стоять у постпозиції до пояснюваного слова безпосередньо перед **як** і не є членами речення (тут **такі як, так само як** є складеними сполучниками): *Про це писали видатні українські письменники, **такі як** Шевченко, Панас Мирний; Не можна одночасно поєднувати різні дієти, **так само як** зіставляти непорівнянні речі.*

Примітка 3. Коми перед порівняльними сполучниками не ставимо:

а) в усталених широкоживаних порівняльних зворотах, напр.: *Голодний як вовк; Здоровий як бик; Мокрий як хлющ; Битися як риба об лід; Звалитися як сніг на голову; Змерзнути як собака; Крутитися як муха в окропі (як білка в колесі); Летіти як стріла; Лле як з відра; Мовчати як риба; Почервоніти як рак; Почуватися як риба в воді; Працювати як віл; Стати як укупаний і под.;*

б) у разі наявності перед порівняльним зворотом слів зі значенням ступеня вияву інтенсивності ознаки **майже, зовсім (цілком), просто, точно (точнісінько), достоту, буквально** і под. або заперечення **не**: *Сонце вже припікає **майже як** улітку; У спогадах син з'являвся матері **зовсім як** живий; Усе в них **не як** у людей (пор.: Усе в них **не так, як** у людей); Обставини склалися по-іншому, **не як** завжди;*

в) якщо такий зворот є іменною частиною складеного присудка: *Спомин був **як** блискавка (М. Рильський); Голова була **неначе** здорова квочка, що сиділа в обичайці (І. Нечуй-Левицький); Вона була для нього **наче** сонце (Леся Українка); Руки зробилися **мов** лід.*

Перед **як** у конструкціях з присудком, що є повторенням підмета: *День **як** день; Люди **як** люди;*

г) перед **як** у конструкціях з повторенням присудка: *Зробив **як** зробив;*

г) якщо порівняльний зворот конкретизує семантично недостатній простий (дієслівний) присудок: *Почувати себе **як** удома;*

д) перед зворотами, що вводяться в речення за допомогою сполучника **як** і мають значення «у ролі кого, у функції чого»: *Про масштаби Довженка **як** письменника можна судити з його найбільшої літературної праці — «Зачарованої Десни» (Л. Новиченко); Розглядаємо вашу відповідь **як** згоду;*

е) перед **як, ніж** у зворотах (**не**) **більше (більш) ніж (як), (не) менше (менш) ніж (як), (не) раніше (раніш) ніж (як), (не) довше ніж (як)** і т. ін.: *Сидів не більше як пів години; Роботи вистачило не довше ніж на два дні.*

Про особливості пунктуації в реченнях з нерозкладними синтаксичними зворотами, подібними за будовою до складнопідрядних речень, на зразок *Робити як слід; Відбувалося невідомо що* і под. див. § 158, П, п. 3, прим. 4.

Примітка 4. Порівняльні сполучники слід відрізняти від часток зі значенням непевності, сумніву тощо **буцімто, мов, мовбито, наче, немов, неначе, ніби, нібито** та ін., перед якими коми не ставимо: *Під байдаркою ламається крига й наче тоне в глибині моря* (М. Трублаїні);

Баштан жовтіє понад яром,

Курінь безверхий ніби спить (М. Рильський).

13. Для виділення відокремлених означень:

1) узгоджених означень, виражених:

а) дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі залежні слова й стоять після означуваного іменника: *У квітнику, заглушеному бур'яном, розцвілася якась жовтогогаряча квітка* (І. Волошин); *Розгойдане море, вже брудне й темне, наскакувало на берег і покривало скелі* (М. Коцюбинський);

б) дієприкметниками та прикметниками, що не мають залежних слів, але стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли вони утворюють ряд з двох чи більше однорідних членів речення або перед іменником уже є означення: *Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний* (І. Нечуй-Левицький);

Живе життя і силу ще таїть

Оця гора, зелена і дрімлива (М. Зеров);

в) дієприкметниками та прикметниками (як із залежними словами, так і без них), що стоять перед іменником і, виступаючи у функції означення до іменника, мають ще й обставинний відтінок: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки («який» / «чому»), ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червонім намисті, зав'язана вели-*

кою хусткою («яка» / «як» або «чому»), *Марта була б дуже гарною молодницею* (І. Нечуй-Левицький); *Розгублений, хлопець не зміг нічого сказати*;

г) дісприкетниками та прикетниками (як із залежними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися* (І. Котляревський); *Вона стоїть навпроти Сагайди, маленька, мов куріпка на межі* (О. Гончар); *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попросив його сісти* (М. Коцюбинський); *Дивився [Юрко] на батька, і йому стало жаль його, завчасно постарілого, спрацьованого* (Б. Харчук).

Примітка. Одиночні прикетники при особових займенниках у певних випадках можемо не відокремлювати, зокрема в окличних реченнях або за наявності протиставлення: *О я нещасний!*; *Я колишній і я теперішній — це вже ніби зовсім різні особи*;

г) прикетниками та дісприкетниками, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

Не рано встане:

Навіки, праведний, заснув (Т. Шевченко);

д) прикетниками та дісприкетниками (як одиничними, так і з залежними словами), що виступають як уточнення до попереднього означення: *Між своїми, ковалівськими, тут стояли підводи і з сусідніх сіл* (В. Кучер); *Степанко чув, нібито буває в лелек такий день, коли вони судять своїх родичів за якісь, одним їм відомі, злочини* (Ю. Збанацький); *У тексті було багато маловідомих, зокрема іншомовних, слів*;

2) неузгоджених означень, виражених іменниками в непрягих відмінках (з прийменниками або без них) для надання їм більшої змістової ваги порівняно з невідокремленими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона [Мотря] була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький); *До неї наближалась мати <...> Іллевського, невисока, досить повна жінка, з кошком у руці* (О. Гончар).

Примітка 1. Не виділяємо інтонаційно й не відокремлюємо комами означення (із залежними словами або без них), коли вони за змістом тісно пов'язані з означуваними іменниками:

*Минаючи убогі села
Понадніпрянські невеселі,
Я думав <...> (Т. Шевченко).*

Примітка 2. Не відокремлюємо означення, якщо за змістом вони стосуються не стільки підмета, скільки присудка: *Тільки один Варчук стояв біля вікна спокійний, зосереджений* (М. Стельмах).

14. Для виділення відокремлених прикладок (як поширених, так і непоширених):

1) прикладок у постпозиції до означуваного іменника:

*Я син простого лісоруба,
Гуцула із Карпатських гір* (Д. Павличко);

зокрема, прикладок — загальних назв у позиції після власних назв: *Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душною низенької хати* (М. Коцюбинський);

2) прикладок, що стосуються особових займенників (незалежно від позиції щодо означуваного іменника): *Досвідчений педагог, він знав шлях до серця дітей; Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (народна пісня);

3) поширених прикладок перед означуваним іменником, якщо вони мають додатковий відтінок значення обставини (причини, умови, допустовості): *Хорообрі воїни, козаки ставали героями народних пісень і дум* (з підручника);

4) прикладок — власних назв, які мають уточнювальне значення щодо означуваних загальних назв: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (О. Копиленко);

5) прикладок, що вводяться сполучниками **як, тобто, себто (цебто), або (= тобто)** та деякими ін.: *Як учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (М. Рильський); *Тайга, тобто смуга диких важкопрохідних хвойних лісів, займає величезні простори на Півночі* (з наукової літератури); *Вальдшнеп, або лісовий кулик, — благородна птиця* (Остап Вишня), зворотами

на ім'я (прізвище), родом, за національністю і под., а також так званий: *У журбі отакій і подружився Давид з одним австріяком, на імення Стах* (А. Головка); *Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля* (З. Тулуб); *Частина її* [старої галицької інтелігенції], **так звані** *москвофіли, орієнтувалась на монархічну Росію* (М. Рильський).

Примітка. Прикладки зі сполучником **як** виділяємо комами тільки тоді, коли вони виразно відокремлюються інтонаційно й мають додатковий змістовий відтінок причиновості. В інших випадках коми не ставимо: *Шевченко як поет відомий усьому світові* (див. також вище п. 12, прим. 3д);

б) прикладок, що стосуються іменників або особових займенників, відсутніх у реченні:

<...> *Та й заплавав, сіромаха,
Степом ідучи* (Т. Шевченко).

Примітка. Про вживання дефіса при прикладах див. § 37, а про вживання тире — § 161, п. 6б.

15. Для виділення відокремлених обставин, виражених:

1) дієприслівниковими зворотами: *Маруся, вийшовши з кімнати, засоромилась* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почали люди серпи гострити, лаштуючись до жнив* (М. Коцюбинський); *Забившись у дров'ятню, я плавав, коли Мальва залишала наше подвір'я* (В. Земляк).

Примітка. Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників або сполучних слів, звичайно виділяємо комами з обох боків: *Прислухались і, не вірячи самі собі, одхияли сінешні двері* (М. Коцюбинський). Але сполучник **а** залежно від логіко-інтонаційного членування висловлення може входити до складу дієприслівникового звороту (*Хто знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу розбити кайдани.* — М. Коцюбинський) або ж не входити, відділяючись від нього комою (звичайно за наявності в реченні протиставлення з заперечною часткою **не**), пор.: *З виконанням плану слід не зволікати, а накресливши його, виконувати негайно і з виконанням плану слід не зволікати, а, накресливши його, виконувати негайно;*

2) одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії (а не її спосіб): *Повечерявши, полягали спати* (Панас Мирний); *Прощаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік* (О. Гончар); *Не повіривши, Чабанчук кинувся в канцелярію* (О. Донченко); *Попрацювавши, можна й відпочити*.

Примітка. Одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти не відокремлюємо комами:

а) якщо одиничні дієприслівники, тісно прилягаючи до дієслова-присудка (звичайно в постпозиції до нього), уживаються не у власне дієслівному значенні ('що роблячи'), а в значенні прислівника (у функції обставини способу дії 'як'): *Не розмірковуючи він кинувся на допомогу*; *Вона сиділа замислившись* (Ю. Яновський); *Читати лежачи*;

Ідуть дівчата в поле жати

Та, знай, співають ідучи (Г. Шевченко);

Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров);

б) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот перебувають у складі стійкого звороту (фразеологізмів, складених прийменників і сполучників та ін.): *Працювати не покладаючи рук*; *Слухати затамувавши подих*; *Зважаючи на обставини вирішили діяти відразу*;

в) якщо дієприслівник або дієприслівниковий зворот уживаємо серед однорідних членів речення поряд з іншими частинами мови у функції обставин способу дії: *Діяти впевнено й ні на кого не зважаючи*;

г) якщо дієприслівниковий зворот, утворений дієприслівником і сполучним словом **який**, уживаємо в складі підрядної означальної частини складнопідрядного речення: *Перед мандрівниками стояли гори, перейшовши **які** вони зможуть вийти до моря*;

г) якщо перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка **і (й)**: *Вони бралися до роботи **й** не знаючи повністю її обсягу*;

3) сполученням іменників з прийменниками, прислівниками — для виділення уточнювальних обставин (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Там, за горами, давно вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч* (М. Коцюбинський); *По той бік шляху, дець далеко в степу, за садками, тремтить червона заграва...* (Григорій Тютюнник); *А вечорами, по роботі, він не раз до пізньої ночі ходив у важкій*

задумі по болотистих улицах Борислава (І. Франко); *Сьогодні вранці, під час перерви, побачивши, що Кажан пішов у сад, Олег кинувся нагору, до його кімнатки* (О. Донченко).

Якщо такі обставини не є уточненням до попередніх обставин у реченні, можливість їх змістового й, відповідно, інтонаційного виділення обмежується і, отже, відокремлення стає менш обов'язковим, пор., наприклад: *Погода, всупереч сподіванням, різко погіршилася і Погода всупереч сподіванням різко погіршилася*. Це стосується обставин, виражених сполученням іменників з прийменниками **відповідно до, завдяки, залежно від, згідно з, на відміну від, поза** (*поза його бажанням*), **понад** (*понад усі зусилля*), **попри** (= **всупереч**), у зв'язку з, **унаслідок** і т. ін.

Звороти з прийменниками **незважаючи (невважаючи)** на переважно відокремлюємо, крім випадків їхнього тісного змістового зв'язку з дієсловом, причому в постпозиції до нього, пор.: *Пані чогось тихо, але нерозважно плакала, неважаючи на всі ласки Марії Дмитрівни* (Дніпрова Чайка) і *Діяти незважаючи на обставини*.

16. Для виділення відокремлених додатків — зворотів зі значенням обмеження, включення, заступлення, що вводяться в речення прийменниками **крім (окрім), опріч, за винятком, поряд з, замість** (також з інфінітивом) та ін.: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що, **крім** бою* (О. Сизоненко); ***За винятком** баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний); *У роботі фабрики, **поряд** з успіхами, були й невдачі* (з газетної замітки); *А тепер, **замість** крила парусника, Тоня й Віталій бачать вдалині темну, непорушну гору якусь* (О. Гончар). Це факультативно можливе змістове й, відповідно, інтонаційне виділення додатків, яке залежить також від ступеня їхньої поширеності, місця в реченні (так, додатки з прийменником **замість** уживаються переважно як невідокремлені).

17. Узагалі для виділення зворотів зі значенням:

а) уточнення, пояснення, другої назви, що вводяться словами **тобто, а саме, (а) точніше, або, інакше, по-місцевому** і под.: *Чернишеві під час артпідготовки випало бути стар-*

шим, **тобто** командувати з'єднаним вогнем усіх трьох мінрот (О. Гончар);

Вони, кажу вам, прозябають.

*Або, **по-вашому**, ростуть,*

Як та капуста на городі (Т. Шевченко);

б) додаткового повідомлення, прислання, що вводимо словами **навіть, особливо, переважно, у тому числі, зокрема, наприклад, причому, (і) притому, і (й) (= навіть або притому), (і) взагалі (та й узагалі)** та ін.: *Б'є вся артилерія, **навіть** зенітна (І. Нехода); Без гарячої любові до природи людина не може бути митцем. Та й не тільки митцем, **особливо** зараз, коли треба перебудувати майже все (О. Довженко); — Мені прикро, — передала їй зошит учителька. — За змістом усе гаразд, але зверни увагу на синтаксис, **зокрема** на складносурядні речення. Губиши коми (Г. Усач); — Бувають такі дні, коли ви працюєте менше, **наприклад** зимою, отоді беріть у руки книжки і читайте (Григорій Тютюнник); Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, **причём** пити до дна (К. Гордієнко); — *Що се в тебе за думки такі, сестро!* — почав мене вговоряти та вмовляти, **й** жінку привів (Марко Вовчок); *Треба діяти, і не зволікаючи (О. Довженко); [Орест:] Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, **взагалі** чимсь живим, хоч би й фантастичним (Леся Українка).**

Примітка. Див. також про відокремлення уточнювальних означень: п. 13. 1д, 2, прикладок: п. 14.5, обставин: п. 15.3, додатків: п. 16.

18. Для виділення іменника (іменникового словосполучення) у конструкціях з називним відмінком теми (уявлення) та в інших подібних конструкціях: *Ріка Супій, і що там тої річечки? (Л. Костенко); — Діти, вони завжди були окрасою життя (М. Чабанівський).*

Примітка. Підсилювальний зворот **і той (і та, і те, і ті)**, що ставимо після іменника, комою не виділяємо: *Навіть батько і той якось трохи злякався (О. Довженко);*

Боже небо голубе

І те помарніло (Т. Шевченко).

Див. про частотніші випадки виділення конструкцій з називним теми за допомогою крапки, знака оклику, тире і трьох крапок: § 155, п. 1; § 157, п. 1; § 161, I, п. 8; § 162, п. 1.

II. КОМА У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні кому ставимо в таких позиціях.

1. Для відокремлення частин безсполучникового складного речення зі значенням переліку: *В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський);

*Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє* (Т. Шевченко).

2. Для відокремлення частин складносурядного речення:

*Жде спрагла земля плодотворної зливи,
І вітер над нею гуляє бурхливий* (І. Франко);

Вузький, глибокий Прут блиснув врешті з-за прибережних верб, а попід горами зазеленів розкішний килим виноградників (М. Коцюбинський);

*Усе іде, але не все минає
Над берегами вічної ріки* (Л. Костенко);
*Непокривлену душу хотіли зламати,
Та ламалися тільки болючі кії* (Д. Павличко).

3. Повторюваними єднальними та розділовими сполучниками **і... і, ні... ні, або... або, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то** та ін.:

*І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм* (М. Бажан);

Або не сокіл я, **або** спалила мені неволя крила (Леся Українка);

Чи то праця задавила молодую силу,
Чи то нудьга невстипуца його з ніг звалила (Т. Шевченко).

З приєднувальними і пояснювальними сполучниками: *Ще в гімназії Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителі гляділи на нього як на головну оздобу закладу* (І. Франко);

Довго слухав і Бертольдо,

Далі мовив на відході:

«Що за дивна сила слова!

Ворожбит якийсь, та й годі!» (Леся Українка);

— *Махнути б на неї [тару] рукою, та тільки й діла!* (О. Гончар); *Вмент маленький візок виповняється тілами вздовж і впоперек, причім мужчини викидають ноги за полудрабки* (М. Коцюбинський); *<...> Треба вам сказати, що я іноді хворію на ностальгію, цебто у мене з'являється нудьга за батьківщиною* (Ю. Яновський).

Примітка 1. Для надання більшої самостійності фрагментам висловлення, які могли б бути складовими частинами складносурядного речення, перед сполучниками сурядності **і (й), а, але, та, однак** та ін. замість коми можемо ставити крапку:

Ми якось дуже звикли, що він [Ойстрах] є.

А от нема. І струни його стихли (Л. Костенко);

Острів, як спрут, занури в море шершаві лаби [лапи], приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може (М. Коцюбинський).

Примітка 2. Коми між двома частинами складносурядного речення не ставимо перед одиничними (не повторюваними) єднальними **і (й), та (= і)**, а в першому з поданих нижче випадків також розділовими сполучниками **або, чи**, якщо:

а) в реченні є спільний для обох його частин другорядний член або члени, у тому числі спільний відокремлений член, а також спільне вставне слово: *На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні* (Л. Смілянський); *Часом на цій вересневій сині вилитими дзвіночками колихалися грона жолудів або виділявся обрис пташини* (М. Стельмах); *За винятком двох-трьох школярів, учні класу регулярно відвідували заняття і ніхто не пропускав їх без поважних причин; На щастя, буря скінчилася швидко й люди не постраждали;*

б) ці частини являють собою питальні, спонукальні, а також окличні речення, об'єднані між собою відповідною інтонацією: *А де ж вони роблять цей електромобіль і чим ти допомагаєш, Кіро?* (О. Копиленко); *Хай завжди буде мир і хай завжди лунає дитячий сміх!; Як навколо все розквітло і як стало по-весняному гарно!;*

в) ці частини являють собою односкладні номінативні або безособові речення (в останньому випадку головні члени цих речень мають бути цілком однорідні за значенням): *Теля десь за двором ревноло. Тиша і бур'яни* (А. Головка); *Сутінки огорнули світлицю. Пороженьо і сумно* (А. Хижняк).

3. Для відокремлення частин складнопідрядного речення (підрядну частину відокремлюємо комою з одного боку або, якщо вона розташована в середині головної частини, з обох боків):

І той любов'ю повниться до світу,

Хто рідну землю має під собою... (М. Вінграновський);

Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком (М. Коцюбинський);

Весь край слов'янський чує крок дружин,

Які спішать на збір у Дрогичин (М. Бажан);

Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином (І. Нечуй-Левицький);

Так тихо сходить місяця підкова,

Що аж завмерли гори та ліси... (С. Пушик);

Душа летить в дитинство, як у вирій,

бо їй на світі тепло тільки там (Л. Костенко);

Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили,

щоб тебе в цій пісні славить і любить,

щоб для тебе серцем вічно зеленіти (В. Сосюра);

Рідний дім залишається в серці,

Як далеко від нього не йди (Г. Чубач).

Примітка 1. Для надання підрядним частинам складнопідрядних речень більшої змістової ваги та самостійності перед підрядними сполучниками і сполучними словами замість коми можемо ставити крапку:

Спочатку так: терзати, розпинати.

Щоб знав. Щоб знов. Щоб слухався. Щоб звик.

(Л. Костенко).

Примітка 2. Коми не ставимо між двома однорідними підрядними частинами, з'єднаними одиничними еднальними **і** (**й**), **та** (= **і**) та розділовими **або**, **чи** сполучниками, оскільки в реченні є спільна

для них обох головна частина: *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять і яка в їх [них] ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок);

*І знов моя до тебе думка лине,
Далекий краю ранньої зорі,
Де тигрів слід веде до Уссурі
І спіє виноград між віт ялини* (Борис Тен).

Примітка 3. Між однорідними підрядними частинами, з'єднаними повторюваними єднальними та розділовими сполучниками, кому ставимо, але тільки перед другим із цих сполучників: *Буря вишхала або коли затихав вітер, або коли він починав дуги з іншого боку*.

Примітка 4. Коми перед підрядним сполучником або сполучним словом не ставимо в синтаксично нерозкладних конструкціях, подібних за будовою до складнопідрядних речень і похідних від них (колишні підрядні частини виконують тут функцію членів речення): *робити як слід (як треба, як годиться, як належить, як має бути), дивлячись хто (що, який, куди, скільки), невідомо (не знати, невідь, хтозна) хто (що, куди, звідки, скільки), хто як не він це знає (кому як не йому це відомо), кричати що є сили (духу), говорити все що попало (завгодно, доведеться, здумається), роби що хочеш, будь що буде, іди куди хочеш; Нам є ще над чим працювати; І Останові стало жалко Соломію, страх як жалко* (М. Коцюбинський); [Сава:] <...> *Я піду відсіль, піду куди очі дивляться* (М. Костомаров).

Кому ставимо перед **як** у зворотах **не хто інший, як..; не що інше, як...**: *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під танком вілли* (М. Коцюбинський).

Коми не ставимо в конструкціях на зразок **не інакше як, не те що, не те щоб, тільки й розмов що, тільки й того що** і под.: *Його витвори всі називали не інакше як шедеврами* (С. Андрухович); [Костомаров:] *Тільки й було розмови в нього що про вас* (П. Тичина); *Увесь час у Львові було дуже погано наворі: холодно, вошко, дощ, навіть щось так ніби сніг* (Леся Українка); *Нюра таке як замислився, бо перестав ворухити пальцями й дивився повз них у підлогу* (Григір Тютюнник).

Примітка 5. Підрядну частину не відділяємо від головної комою, якщо перед нею є частка **не**, сполучник **і**: *Мене цікавить не як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (пор.: *Мене цікавить не те, як це сталося, а які можливі наслідки цього факту*); *Треба бути уважним і коли обставини цьому не сприяють* (пор.: *Треба бути уважним і тоді, коли обставини цьому не сприяють*).

Примітка 6. Не відокремлюємо комою одиничні відносні займенники та прислівники в кінці речення: *Черниш теж кричав, не пам'ятаючи що* (О. Гончар); *Бачив хлопця й не сказав якого*; *Заснула, незчувшись коли* (О. Гончар).

Але якщо до відносного слова в таких конструкціях прилягає інше слово, кому ставимо: *Я б хотів знати, хто саме*.

Примітка 7. Якщо перед підрядним сполучником або сполучним словом є слова (прислівники, сполучники, частки) з уточнювальним, підсилювальним, обмежувальним, приєднувальним значеннями **а саме, особливо, зокрема, якраз, лише, тільки, а також** та ін., кому ставимо перед ними: *Восени в лісі рясно ростуть гриби, особливо коли пройде дощ*; *Скоро всі однокласники роз'їдуться, але тільки як закінчать школу*; *Друзі зустрілися, щоб обговорити новини, а також щоб накреслити плани на майбутнє*.

Примітка 8. Складені підрядні сполучники **тому що, через те що, завдяки тому що, для того щоб, незважаючи на те що, попри те що, дарма що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб, тоді як, тимчасом як, у міру того як** і т. ін., у середині яких коми не ставимо, слід відрізнити від можливих омонімічних сполучень указівних слів у головній частині, якими виступають займенник **те** в різних відмінках (з прийменниками, рідше також з іменниками) та деякі прислівники (**тому, тоді** та ін.), і сполучника або сполучного слова підрядної частини (змістова відмінність між першими і другими конструкціями виражається різним логічним виділенням їхніх компонентів і, відповідно, інтонацією), пор.: *Надворі стало темно, через те що небо заволокло чорною хмарою* і *Надворі стало темно через те, що небо заволокло чорною хмарою*.

Примітка 9. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них коми не ставимо, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова **то, так**:

І якщо пісня вийде в люди,

То племінь серця не згашу (А. Малишко).

Пор. без таких співвідносних слів: *Але коли Ви такі добрі, що не відмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з цього і, якщо зможу, пришлю Вам рукопис* (М. Коцюбинський).

Якщо перший сполучник при цьому є протиставним (**а, але, однак** і т. ін.), коми після нього взагалі не ставимо: *Він прокинувся увечері, <...> довго пив чай, а коли зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Л. Первомайський).

4. Для відокремлення частин, що входять до складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю і підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком):

*Марили айстри в розкішнім півсні
Про трави шовкові, про сонячні дні,
і в мріях ввижалась їм казка ясна,
де квіти не в'януть, де вічна весна (О. Олесь);
Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (М. Зеров).*

Примітка. У складних синтаксичних конструкціях з безсполучниковим і сполучниковим зв'язком коми між двома частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не ставимо перед одиничними єднальними сполучниками **і (й)**, **та (=і)**, якщо в конструкції наявна спільна пояснювальна частина: *Туристам треба було поспішати: навігація закінчувалася й останній теплохід от-от мав уже відпливати.*

У конструкціях із сурядністю й підрядністю дві частини, поєднані сурядним зв'язком за допомогою цих сполучників, не відокремлюємо комою, якщо для них є спільна підрядна частина: *У хаті вже було повно людей і тютюновий дим ходив над головою хвилями, коли Юхим переступив через поріг (А. Головка).*

§ 159. КРАПКА З КОМОЮ (;)

I. КРАПКА З КОМОЮ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Крапку з комою у простому реченні (або в одній з предикативних частин складного речення) можемо ставити між досить поширеними однорідними членами речення — особливо тоді, коли всередині хоч би одного з них уже є коми: *Чого тільки немає у Даниловому лантусі: тут і ніж, і ложка, і шматок дроту, і казанок; пишно і сало, цибуля й борошно, картопля й сіль, хліб і сухарі; а ще великі садівницькі ножиці, пила, сокира, терпуг; а ще гачки, важки та поплавці до вудок; ще коробочок десять сірників <...> (Григор Тютюнник); На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей, коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожар, бійку чи потоп (О. Довженко).*

II. КРАПКА З КОМОЮ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Крапку з комою у складному реченні ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення — особливо тоді, коли вони досить поширені або всередині них уже є розділові знаки: *Дитинство дивується; молодість обурюється; тільки літа дають нам рівновагу* (О. Довженко);

*Усмійх пославши в останнім промінні,
Згинуло радісне літо;
Дощик уїдлиивий, дощик осінній
Сіється, наче крізь сито* (Г. Чупринка).

2. Між частинами складносурядного речення, пов'язаними переважно протиставними (**а, але, проте, однак** та ін.), зіставним (**а**), рідше єднальними (**і, та**) сполучниками, якщо ці речення досить поширені або всередині них уже є коми:

*Осінній вітер в лузі свище,
Вербу хитаючи тонку;
А я схиляюся ще нижче
Себе побачити в струмку* (Т. Осьмачка);

Ся розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але мири-тись, брати назад свої слова у мене не було бажання (Леся Українка).

3. Між досить поширеними однорідними підрядними частинами складнопідрядного речення, підпорядкованими тій самій головній частині, якщо між ними немає єднальних сполучників, — особливо тоді, коли всередині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вишир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське <...>; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро <...>?* (Панас Мирний);

*І тепла радість душу обняла,
І сам не знаєш у задумі світлій,*

*Що краще — вечір цей чи ночі мла;
Що краще — біля тебе сад розквітлий
І серць квітучих трепет молодий
Чи над тобою зоряні сади* (Борис Тен).

4. Між частинами складних синтаксичних конструкцій (із сурядністю й підрядністю, із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком) — для увиразнення їх розмежування (на противагу розмежуванню інших частин у середині них за допомогою інших розділових знаків): *Щойно полуниця відходить, а вже буріють вишині <...>, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниця, що жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (О. Гончар); *Було, мабуть, гарно: вночі випав сніг, і сліпучо-біла вулиця леліла сріблом; крізь просвічені скісним заповудневим сонцем шибки вікон зеленіло <...> ялинкове гілля; з крутосхилу Ботанічної злітали верхи на гринджолятах хлопчачи* (В. Дрозд).

Примітка 1. Уживання крапки з комою в усіх цих випадках як у простому, так і в складному реченні, крім безсполучникових складних речень і речень з безсполучниковим зв'язком у межах складних синтаксичних конструкцій, є факультативним, і замість цього знака можемо вживати кому.

Примітка 2. Про вживання крапки з комою в кінці пунктів переліку див. § 168.

§ 160. ДВОКРАПКА (:)

I. У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні двокрапку ставимо перед однорідними членами після узагальнювальних слів — займенників та займенникових прислівників (**всі, все, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, ніде** та ін.), слів (словосполучень), що є назвами родового поняття або чогось цілого щодо однорідних членів як назв видових понять або частин цілого (з можливою наявністю перед переліком також пояснювальних сполучників **наприклад, як-от, а саме** і под.): *У густій мряці, білій як молоко, **все** пропадає: небо, гори, ліси, пастухи* (М. Коцюбинський);

*Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали... (Т. Шевченко);*

*Заснув <...>, і снилися **красиві коні**: сірі, гніді, вороні (В. Симоненко).*

Двокрапку перед однорідними членами речення можна ставити й за відсутності узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени вимовляються з перелічувальною інтонацією:

*Та в цю хвилю двері розчинились
і ввійшли: якийсь рудобородий
в довгому старім плащі подертім;
з лірою ж за ним дідок кошлатий,
що все кашляв та все очі мружив;
ще й третій, що безруко шуливсь,
лиш рукав сорочки теліпався (П. Тичина).*

Таке вживання двокрапки характерне переважно для стилів книжної мови (офіційно-ділового, наукового, публіцистичного), наприклад: *На засіданні присутні: начальник цеху, майстри, інженери і робітники.*

II. У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні двокрапку ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного речення або складної синтаксичної конструкції, якщо друга (наступна) його частина:

а) розкриває зміст першої (попередньої) частини (в цілому або одного з її членів): *Ліс **іще** дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од radoцiв (М. Коцюбинський);*

*Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!
(Леся Українка).*

У заголовках, назвах рубрик і т. ін.: *Український правопис: так і ні* (Київ, 1997) — назва книжки; *Друга світова війна: причини поразок і перемог*;

б) указує на причину або рідше, навпаки, на наслідок того, про що йдеться в першій (попередній) частині: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку* (І. Нечуй-Левицький);

*Як мала у тебе сила,
То з гуртом єднайся ти:
Вкупи більше зробиши діла,
Швидше дійдеш до мети* (Б. Грінченко);
*Як і вони, я був щасливим:
Із теплих уст ловив слова,
Що казкою ставали, дивом,
В якому всесвіт ожива* (О. Ющенко);

Віхола розпочалася з самісінького ранку: вийти з хати просто неможливо (О. Кобилянська).

2. У реченнях з прямою мовою після слів автора (див. § 167, I, пп. 3, 4).

3. У складних реченнях, проміжних між складним безсполучниковим і складнопідрядним, коли зміст їхньої другої частини пояснює, уточнює зміст першої частини, а в складі другої частини є підрядні сполучники і сполучні слова: *Вирішили зробити таким чином: щоб щепленням проти грипу одночасно охопити школи всього району*;

*Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі* (Т. Шевченко).

§ 161. ТИРЕ (—)

I. У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між підметом і іменною частиною складеного присудка (як непоширеною, так і поширеною), вираженою іменником

або кількісним числівником у називному відмінку, за наявності між ними нульової дієслівної зв'язки: *Кит — ссавець; І один у полі — воїн* (Ю. Дольд-Михайлик); *П'ять і п'ять — десять; Київ — столиця України*;

*Пісня і праця — великі дві сили,
Ім я бажаю до скону служити* (І. Франко).

Потреба в такому тире посилюється за наявності в реченні зіставлення: *Мій брат — лікар, а сестра — учителька*.

Примітка 1. Якщо в таких реченнях логічно й, відповідно, інтонаційно виділяється переважно присудок, тире перед ним можемо не ставити: *Мій батько інженер; Його ім'я Іван*.

За відсутності спеціального акцентування тире звичайно не ставимо, якщо підмет виражений субстантивованим займенником **це**: *Це наша хата*; якщо іменній частині присудка передує якийсь другорядний член речення: *Таке життя другому б рай...* (Л. Глібов); *Діти завжди діти*; якщо присудок стоїть перед підметом: *Хороша-таки штука життя* (А. Головка).

Примітка 2. Перед присудком, вираженим іменником із заперечною часткою **не**, тире звичайно не ставимо: *Серце не камінь* (прислів'я). Але в разі сильнішого логіко-інтонаційного наголошування на запереченні, а особливо за наявності в реченні протиставлення **не... а** потреба в такому тире увиразнюється: *Мій батько — не інженер, а майстер на фабриці*;

*Мої літа — не монотонні дублі:
Я змінююсь, як світанковий пруг* (Д. Павличко).

Примітка 3. Перед присудком, вираженим порівняльним зворотом зі сполучниками **як, мов, наче, що** та ін., тире звичайно не ставимо: *Життя як казка; Микола для мене як брат*. Але в разі спеціального наголошування на ньому тире можливе: *Вода — як скло* (Л. Глібов); *Душа — мов ніч...* (О. Пахльовська).

Примітка 4. Перед присудком, вираженим кількісним числівником (одиничним або в поєднанні з іменником), у спеціальній літературі коми звичайно не ставимо: *Гарантійний термін використання приладу 2 роки*.

Примітка 5. Якщо підмет у таких реченнях виражений особовим займенником, тире звичайно не ставимо: *Я син простого лісоруба* (Д. Павличко). Але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, та інтонаційного виділення його зв'язку з

підметом, особливо в разі протиставлення, тире можемо ставити: *Він — публіцист, він — прозаїк, він — драматург, от тільки вірші він не писав, хоча безмірно любив поезію* (Ю. Смолич: про О. Довженка); *Вона для мене — все!; Я — тисьменник, а не журналіст;*

*О пісне! Ти — плескіт рік,
ти — переливи мідні...* (М. Рильський).

Примітка 6. Якщо між підметом і присудком є вставне слово, тире не ставимо: — *Пан, напевно, син шановного <...> Казимира Зборовського?* (М. Старицький).

Примітка 7. При інших способах вираження іменної частини складеного присудка тире між присудком і підметом звичайно не ставимо, але в разі спеціального наголошування на ознаці, вираженій присудком, воно можливе, наприклад: *Його поведінка — дитяча; В однім Дунаї скупані слов'яни, і воля в них — одна!* (М. Рильський); *Вода в річці — надзвичайної свіжості; Усі зошити — в клітинку.*

2. Між підметом і присудком, коли один або обидва з цих членів речення виражені інфінітивом: *Життя прожити — не поле перейти* (прислів'я);

*Говорити — річ нудна.
Працювати слід до дна* (М. Рильський).

3. Перед словами **це (це є), оце, то, ото, ось, (це) значить**, які передують присудкові, вираженому іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова:

*Поезія — це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі* (Л. Костенко);

Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну — це найперше захистити її надійно від усіх ворогів (О. Лупій);

*Сміле слово — то наші гармати,
Світлі вчинки — то наші мечі* (П. Грабовський);

Гармонійне злиття ідеї з художньою формою, в яку вона вбрана, — ось формула ідеального твору мистецтва (В. Дрозд); *Жити мені без праці — значить не жити* (Д. Павличко).

4. На місці випущеного члена речення (це переважно присудок): *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними —*

квітник (М. Коцюбинський); *На одній ниві пшениця, на другій — жито* (О. Гончар); *Останні дні — знову в Парижі* (М. Рильський). У реченнях, що функціонують переважно як заголовки публікацій, назви рубрик, гасла і т. ін.: *Книга — поштою; Ми — за мир; Мир — народам!; Нашим дітям — світле майбутнє!; Ні — війні!*

Молоді ж — дорогу!
Молоді — усе! (В. Чумак).

Проте якщо немає потреби в виразненні паузи, тире можемо не ставити, напр.: *Мотря вибігла з хати. Мелашка за нею* (І. Нечуй-Левицький). У реченнях з відсутнім дієсловом-присудком зі значенням перебування, наявності і т. ін. та обставинами місця і часу (переважно на початку) тире між ними і підметом також ставимо в разі наявності в інтонації відповідної паузи, пор.: *Праворуч комора дерев'яна, рублена. Між коморою та будиночком ворота і хвіртка. Біля воріт дві тополі* (О. Довженко) і *Удовина хата — край села* (А. Головка).

5. У реченнях з однорідними членами:

а) перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне* (Леся Українка);

Ні спека дня, ні бурі, ні морози —
Ніщо не вб'є любов мою живу (В. Сосюра);

б) після узагальнювального слова і однорідних членів речення, якщо такий перелік не закінчує речення: *Деякі речі його* [Тараса Шевченка], *як-от: «Утоптала стежечку», «Якби мені, мамо, намисто», «Ой крикнули сірі гуси», «Ой пішла я в яр за водою» і чимало інших — од першого до останнього рядка витримані в характері народної лірики* (М. Рильський);

в) між узагальнювальним словом і однорідними членами речення (замість частіше вживаної в подібних випадках двокрапки (див. §160, I): *Всі службовці збіглися на бучу — і поштові, і з оцадкаси* (О. Гончар);

г) між двома однорідними членами речення, не поєднаними сполучниками, що виражають різке протиставлення: *Не*

хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував (Марко Вовчок);

Не для слави — для вас, мої браття,

Я свій скарб найдорожчий ховав (Леся Українка);

г) між однорідними дієслівними присудками, другий (останній) з яких виражає причину або наслідок, мету дії, вираженої попереднім із них, або швидку зміну подій: *Сидять — переживають дощ* (Панас Мирний); *У вікні показалася чоловіча постать <...>, виткнулася, глянула — і сховалася* (Панас Мирний).

Тире можна ставити перед єднальними сполучниками **і** (**й**), **та** або зрідка після них між двома однорідними дієслівними присудками, якщо другий із них виражає щось несподіване або різко протилежне щодо попереднього: *Земля на прощання усміхнулася — і потемніла* (Панас Мирний); *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик — і зникне* (М. Коцюбинський); *Я тоді швидко підводжусь і — зирк через комин* (О. Довженко).

б. Для відокремлення другорядних членів речення (порівняно з відокремленням членів речення за допомогою коми (див. § 158, I, пп. 13—16) це відбувається в разі виразнішого логіко-інтонаційного наголошування на таких компонентах висловлення й робиться частіше тоді, коли вони, по-перше, є поширеними або в їхньому складі є кілька однорідних членів, по-друге, в кінцевій позиції речення):

а) означень — як поширених або однорідних, так і, рідше, одиничних: *І ще раз схиляється Хо перед силою — вищою і сильнішою від сили страху* (М. Коцюбинський); *Тепер інша доля — холодна і хмура — заступила матір* (Панас Мирний); *У цій роботі він убачав усе своє життя — не тільки теперішнє, а й майбутнє*; для відокремлення неузгоджених означень: *У нього була одна звичка — записувати все побачене*;

б) прикладок зі значенням уточнення або пояснення (перед ними можна поставити сполучник **а саме**): *Дочки — Ольга й Олена — визбирували на городі картоплю* (В. Козаченко); *У*

своїм невеличкім гурточку він завів новину — гуртову працю (М. Коцюбинський).

Примітка. Якщо після відокремленої прикладки за умовами контексту має бути кома, ставимо лише одне тире — перед нею: *Автомобіль — наш дім на колесах, довго набираючи швидкість, на решті розігнався;*

в) обставин: *Річка Біла неширока. Он через неї перекинулися кладочки, позв'язувані де вірвовкою, де перевеслом, а де й так — просто жмутом трави (Г. Хоткевич); Їсти хочу — жах як!; Людей зібралось небагато — усього душ десять; зокрема, обставин мети, виражених інфінітивом: *Увечері кличуть: «Йди до панночки — розбирати» (Марко Вовчок); Багато люду в цей час подалося з села — подивитися, зустрітися (В. Стефаник).**

7. Для виділення повторюваних з певним поширенням слів: *Ми побачили актора вже в новій ролі — у ролі гетьмана; Хотілося жити — жити повнокровним життям, а не просто існувати.*

8. Для виділення конструкцій з називним відмінком теми (уявлення): *А Дике поле, Дике поле! — по груди коням деревій (Л. Костенко).*

9. Для підкреслення в розповіді несподіваності перебігу подій (замість частіше вживаних у таких випадках трьох крапок (див. § 162, пп. 1—5):

Послухали Лисичку

І Щуку кинули — у річку (Л. Глібов).

10. Для виразнішого, порівняно з уживанням ком, змістово-інтонаційного виділення в середині речення вставних і вставлених словосполучень та речень, рідше — вставлених слів (вставлені слова та конструкції подають додаткові відомості, зауваження, пояснення і т. ін. до основного висловлення):

Душа моя — послухай! —

як яблуна в цвіту... (П. Тичина);

І хоч не раз — признаюся — ставати

Я на котурни моднії любив,

Але тепер... (М. Рильський);

<...> *Топольський — молодий чоловік, але — на думку па-на посла — незвичайно талановитий і солідний* (О. Маковей);

*Опукою згори — аж вітром зашуміло —
Орел ушкварив на Ягня* (Є. Гребінка);

А тоді зопалу — не встигло радіо попередити! — вернули-ся морози (В. Яворівський); *Скільки всього — жах! — довело-ся натерпітися!*

Примітка 1. Про вживання ком і дужок при подібних конструкціях див. § 158, п. 11; § 163, I, п. 2.

Примітка 2. Коли після тире перед відокремленим зворотом або вставленою конструкцією стоять слова, що мають бути виділені ко-мами (напр., вставні слова), то їх виділяємо тільки з другого боку: *Не знать звідки взялись [орендарі], наїхали й позабирали панські землі під оренду — звісно, за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

11. Узагалі для спеціального виділення за допомогою пау-зи різного змістового та стилістичного призначення тих чи інших фрагментів тексту: *Правда, я сам думав, що я вже зле-дащів, захоловув в неволі. Аж бачу — ні* (Т. Шевченко);

*Сьогодні —
майбутнього далину я оком прозираю* (П. Тичина);
*На прою ми стали проти царства тьми,
Що оскверняє море й суходоли,
І віримо, що переможем — ми,
І знаємо, що не вмеремо ніколи!* (М. Рильський).

12. Між двома або рідше кількома власними іменами, су-купністю яких називається вчення, теорія, науковий закон (замість словосполучень зі сполучником **і**): *закон Бойля — Маріотта; гіпотеза Сепіра — Ворфа*.

13. Між двома або рідше кількома іменниками, сполучен-ня яких позначає певний зв'язок когось або чогось з кимось або чимось іншим (замість словосполучень з прийменником **між**): *відношення товар — гроші — товар; система люди-на — машина; зв'язок «автор — читач»; шаховий турнір Ка-рпов — Фішер; матч команд «Динамо» — «Шахтар»; судно класу «ріка — море».*

14. Між двома або рідше кількома словами на позначення просторових, часових, кількісних меж (замість словосполучень з прийменниками **від ... до**): *автоtrasа Київ — Львів; велоперегони Суми — Київ — Ужгород; Навчання на курсах триватиме протягом січня — квітня; вантаж вагою вісім — десять тонн*; на позначення динаміки розвитку чого-небудь з двох або більше етапів: *Задум — реалізація — втілення в життя; Іншими словами, родословна [родовід] приблизно така: Лютер — Кромвель — Робесп'єр <...>* (М. Хвильовий: про розвиток революційних ідей у Європі).

Примітка. Між цифрами в таких випадках тире ставимо без відступів між знаками: *у 2010—2018 роках; пам'ятки української мови XVI—XVIII ст.; на сторінках 1—10; у 1—4 томах*, але, напр.: *наприкінці XX — на початку XXI ст.*

15. Між словом і сполученням слів або між двома сполученнями слів на позначення приблизної кількості: *Це коштує триста — триста п'ятдесят гривень; приїхати в гості на день — на два; у квітні — на початку травня* (пор. у § 35, п. 6.3 випадки позначення приблизної кількості на зразок *триста-чотириста, день-два, у квітні-травні* з дефісним написанням).

II. У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні тире ставимо в таких позиціях.

1. Між частинами безсполучникового складного й рідше складносурядного і складнопідрядного речень для вираження часових, причиново- та умовно-наслідкових, допустових та деяких інших відношень позначуваних ними подій або станів, швидкої або несподіваної зміни подій (порівняно з більш узвичаєним розмежуванням частин складносурядного і складнопідрядного речень комою розмежування їх за допомогою тире передає різкіше зіставлення змісту їхніх частин): *Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила* (М. Коцюбинський);

А бавовна як дозріє —

Небом степ заголубіє... (М. Нагнибіда);

*Зацебетав соловейко —
пішла луна гаєм (Т. Шевченко);
Не жди ніколи слушної пори —
Твоя мовчанка може стать ганьбою! (Д. Павличко);
Орач торкнеться до керма руками —
І нива дзвонить темним сріблом скиб (М. Стельмах);*

Було, як заговорить або засміється — і старому веселіше стане (Марко Вовчок); <...> Попадався їм багач у руки — вони його оббирали, попадався вбогий — вони його наділяли (Марко Вовчок); Билися об мене гнівливі хвилі нетерплячки — я вистояв (П. Загребельний);

*Ти гукай, не гукай,
а літа не почують.
Все біжать та спішать —
хоч співай чи ридай... (Б. Олійник);
Заграли знов — ще гірш нема ладу (Л. Глібов);*

Скільки глянеш — вилискують розгойдані хліба (О. Гончар); Минали літа — росли сини (А. Головка); Сонце зійшло — і враз над Києвом знялося ревище гудків (Ю. Смолич).

2. Між частинами безсполучникового складного та складно-носурядного речень, зміст яких різко протиставляється або зіставляється: *Не козак вклонявся королеві — король схилив голову перед козаком! (П. Загребельний);*

*Ще сонячні промені сплять —
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка);
Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози, затремтіли ліхтарі, —
Та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).*

3. Між частинами безсполучникового складного речення, коли друга частина розкриває зміст першої (замість частіше вживаної в таких випадках двокрапки (див. § 160, п. 1):

*<...> Та самотньому мені
Здається — кращого немає
Нічого в Бога, як Дніпро
Та наша славная країна... (Т. Шевченко);*

У загоні саме воли заборюкались — це старий підручний отих, що з ярмарку пригнали, б'є (А. Головка); Бачу — за віком сніг летить (М. Стельмах);

*Бувають дивні на землі діла —
Серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко);
Нап'юся з живої кринички —
Візьму доброти від землі (М. Сингаївський).*

4. Між частинами безсполучникового складного речення, зміст яких порівнюється: *Подивилась ясно — заспівали скрипки (П. Тичина).*

5. Між частинами безсполучникового складного речення, коли зміст другої частини завершує, підсумовує, узагальнює зміст першої (друга частина починається звичайно вказівними словами **це, то, так, цей, такий, ось хто, ось що** і под.): *Все для людини і завжди з людиною — цей заповіт Максим Рильський проніс крізь бурю і сніг, крізь усе своє життя (М. Стельмах);*

*Синиця славу розпустила,
Що хоче море запалить,
Що море буцімто згорить, —
Така, бач, є у неї сила (Л. Глібов);*

Господарство занедбане, скрізь брудно — ось до чого призводять лінощі та нехлюйство.

6. Між частинами складнопідрядного речення, коли підрядна частина ставиться перед головною з метою виразнішого змістового й, відповідно, інтонаційного її виділення, особливо в реченнях з кількома підрядними, коли в головній частині узагальнюється зміст попередніх підрядних:

*Ой, хто в лузі, — озовися,
Ой, хто в полі, — одкликнися! (Я. Щоголів);
Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі!
(Леся Українка).*

7. У складнопідрядному реченні між його частинами або частіше наприкінці головної частини — перед словом (сполу-

ченням слів), повторюваним для того, щоб пов'язати з попереднім реченням наступне, яке підсилює, доповнює, розвиває його зміст: *Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, — на порозі усвідомлення, що тільки в діяльній служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування* (М. Рильський); *Необхідно, щоб виховання дітей, любов і повага до дітей, вигоди до них і дружба з ними, — щоб усе це було самою суттю вашого духовного життя, мій друже* (В. Сухомлинський).

Примітка. Про вживання тире в реченнях з прямою мовою див. § 167, I.

III. У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ (У ДЕЯКИХ СТИЛІСТИЧНИХ ФІГУРАХ)

1. Між частинами заперечного порівняння:

*І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі* (Т. Шевченко);
*То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають,—
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає* (народна дума).

2. У періоді (разом з комою або без неї) — для виділення переходу від підвищення до зниження інтонації:

*Азовськеє море і Чорнеє море,
Зелені діброви і спів солов'я,
Високі Карпати, донецькі простори —
Це ти, Україно моя!* (І. Нехода);

*Як тільки ясний день погасне,
І ніч покриє Божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговор,—
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Л. Глібов).*

Примітка 1. Уживання тире в складному реченні може поєднуватися з уживанням перед ним коми (див. приклади в межах цього параграфу): а) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення (у складних безсполучникових і в складносурядних реченнях); б) перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини безсполучникових складних речень; в) у різних інших випадках (див. § 166).

Примітка 2. Про вживання тире в разі зазначення прізвища автора або іншого джерела цитування див. § 167, II, п. 3, прим. 2.

Примітка 3. Про тире як засіб абзацного членування тексту див. § 168, п. 4.

§ 162. ТРИ КРАПКИ, АБО КРАПКИ (...)

Три крапки ставимо в таких позиціях.

1. На позначення перерваності або незакінченості висловлення:

*І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про теє знати,
Що, може, плаче бідна мати
Та побивається, як рибонька об лід:
Він Вовк, він пан... йому не слід... (Л. Глібов);
Юнак розплющив очі: синь!
Літак... Димки... І височінь (П. Тичина).*

У реченнях з називним відмінком теми (уявлення): *Щастя... Хіба не думав про нього Степан?* (В. Підмогильний).

Три крапки ставимо всередині речення також для позначення певної паузи, коли далі висловлюється щось несподіване: *Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху* (М. Коцюбинський).

Примітка. У випадках, коли три крапки поєднуються в реченні з іншими розділовими знаками, у препозиції до них вони подаються повністю, а в постпозиції — після знака питання і знака оклику — ставимо дві крапки: *Стражники на людей стріляли, це відомо, а щоб селяни?..* (К. Гордієнко);

*Встає народ, гудуть мости,
Рокочуть ріки ясноводі!..* (М. Рильський).

2. На позначення уривчастості мовлення від хвилювання, збудження й узагалі сильних переживань:

*«<...> Я не Ганна, не наймичка,
Я...»
Та й онімїла* (Т. Шевченко).

3. На позначення несподіваного продовження чи завершення думки — з незвичним або й несумісним поєднуванням слів (часто в заголовках газетних заміток, нарисів, фейлетонів тощо): *Вибори... без вибору*; зокрема, з використанням відомих цитат, крилатих висловів: *...І Шуку кинули у річку*.

4. На позначення розриву в оповіді, різкого переходу до нової думки (у художніх і публіцистичних текстах на початку речення — звичайно на початку абзацу): *Летимо над колією над залізничною... Отакінька колія... Рейки, як дротики.* <...>

...Маленькі озеречка, маленькі лісочки, маленькі річечки, маленькі сільця. І все це там — під нами! (Остап Вишня).

5. На позначення свідомої недовомовленості, умовчання з певних причин: — *Ходять тут усякі... — бурмоче дід* (О. Донченко); — *Ну, це вже ви того... — прокинувся рибалка.* — *Це брехня* (Ю. Яновський). З цією метою слова, що їх вважають грубими, образливими, непристойними, можуть подаватися в тексті не повністю, а з випущенням певної частини їхнього графічного складу (після початкових літер або всередині слова).

6. На позначення пропуску в цитованому тексті — після останнього слова перед пропуском або перед першим словом після пропуску, без дужок або в дужках, без інтервалу після слова і перед ним або з інтервалом (див. § 167, II, п. 2; § 163, II, п. 3, III).

§ 163. ДУЖКИ (), [], < >

В українській пунктуації застосовують круглі, або заокруглені, (), квадратні [] і кутові, або ламані, < > дужки.

І. Круглі дужки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті підзаголовків, пояснення маловідомих, зокрема іншомовних, слів, уточнення попереднього слова (слів), для наведення другої назви когось або чогось-небудь, прикладів до чогось-небудь, варіантів (слова та ін.), для подання прізвища автора або іншого джерела після цитування (якщо цитування подано не у формі епіграфа і под.: див. § 155, п. 1, прим. 2) тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови)*. Київ, 1977 — назва книжки; *Іван Огієнко (Митрополит Іларіон)*. Українська культура (Київ, 2002) — назва книжки; *Вокатив (кличний відмінок) — форма іменника, що називає того, до кого звертаються; Товариш Жан (Іван Іванович) свій високий лоб і свої роги окуляри протирає завжди білосніжною хусткою <...>* (М. Хвильовий); *В українській мові багато запозичених слів — з грецької (церква, піп, диявол, театр, політика та ін.), латинської (медицина, університет, цирк, юрист та ін.), тюркських (гарбуз, козак, товар, карий та ін.), німецької (крейда, майстер, ландшафт та ін.), французької (аванс, багаж, інженер та ін.), англійської (бокс, футбол, смокінг, менеджер та ін.), польської (хлопець, певний, червоний та ін.), російської (болванка, затвор, льотчик та ін.) та низки інших мов (з підручника); сполучники **і (ї)**, **та** (у значенні «але»).*

2. Для виділення вставлених слів, сполучень слів і речень, що подаються як додаткові зауваження та пояснення до основного змісту речення: *Тут вам асфальт і на тротуарах, тут вам асфальт і там, де пролітають бадьорі автомобілі (таксі!) і де вже не плентаються зовсім сумні допотопні візники* (М. Хвильовий); *Артема на умовному місці (біля криниці) не було* (А. Головка);

*Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),*

*Не витернів лихої долі,
Умер на панцині!..* (Т. Шевченко);
*Одного дня сестра його, Оксана,
(А матері вже не було в живих),
Листа дістала і малу посилку* (М. Рильський).

Примітка. Якщо вставлена конструкція в дужках являє собою самостійне речення (кілька таких речень), у кінці її перед закритою дужкою має стояти відповідний розділовий знак: крапка, три крапки, знак питання, знак оклику; після закритої дужки розділові знаки не ставимо: *Днина чудова. (Тепер у нас така погода, якої, здається, ціле літо не було.) Ми підіймаємось все вище та вище* (М. Коцюбинський); *Син. (Пустун. Екзамен. Фокстроти.)* (М. Рильський).

Це правило стосується також уживання крапки в реченнях, що є ремарками в драматичних творах і вставками, що вказують на реакцію слухачів (див. приклади нижче в пп. 3, 4).

Але після прізвищ цитованих авторів (див. приклади вище і нижче) та інших джерел цитування (див. п. 5) крапки в дужках не ставимо.

3. Для виділення ремарок у драматичних творах при прямій мові дійових осіб: [Куниця (*хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання*):] *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину! (Плаче, цілує її руки.)* [Ольга (*голубить його голову*):] *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний!..* (І. Кочерга).

4. Для виділення фраз, що вказують на ставлення слухачів до слів якогось промовця, до певної промови і т. ін.: — *Ну, ось ви бачили в цій, по-моєму, талановитій, блискучій доповіді, що він справді дійшов висновків — глибоких, оригінальних, талановитих і, безперечно, високоцінних для нас. (В залі гучні, захоплені оплески.)* (М. Івченко).

5. Для зазначення після цитати прізвища автора (див. приклади до пп. 2, 3) або іншого джерела цитування: ... (*з журналу, з наукової літератури та ін.; журнал «Дніпро», 2016, № 1, с. 15*).

6. Для вставлення в текст цитати знака (знаків) питання або знака (знаків) оклику для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу (див. § 156, п. 3; § 157, п. 5).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як кома, крапка з комою, двокрапка й тире, не ставимо перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після закритої.

Примітка 2. Знак питання, знак оклику і три крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо стосуються слів, узятих у дужки; якщо ж ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

Примітка 3. Після цитати, за якою в рядок подано в дужках посилання на автора або інше джерело, крапки не ставимо, а переносимо за дужки. Знак оклику, знак питання, три крапки в подібних випадках перед посиланням ставимо, проте крапку після нього в кінці речення також ставимо. Крапку, як і інші розділові знаки, в кінці речення перед посиланням ставимо тільки тоді, коли це посилання переноситься на інший рядок (в епіграфах, при віршових цитатах тощо), але після посилання на джерело в таких випадках жодних розділових знаків не ставимо (див. § 155, п. 1, прим. 2).

Примітка 4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставимо розділовий знак, якого потребує ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

Примітка 5. Про вживання одиначної закритої круглої дужки — при цифрових або літерних рубрикаціях — див. § 168.

II. У спеціальних випадках (звичайно в текстах наукового та офіційно-ділового стилів) — там, де потрібна особлива точність і однозначність розуміння, — уживаємо квадратні дужки.

1. Для розмежування в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок, коли можуть застосовувати дужки різної форми — круглі (як внутрішні) і квадратні (як зовнішні).

2. Для вставлення в текст цитати того чи іншого пояснення у тих випадках, де в текстах загального призначення досить круглих дужок (див. п. 1), для відновлення скороченого в оригіналі слова: *Хочемо ми чи не хочемо, логіка подій і певних соціальних процесів* [пропуск. — Упоряд.] *ми мусимо це визнати; до Р[іздва] Х[ристового]* (з коментарів і вставок упорядника до видання творів М. Хвильового 1990 р.).

3. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати — за допомогою трьох крапок, поміщених у дужки такої форми, з відступами між знаками з обох боків дужок (у текстах загального призначення для цього достатньо тільки вживання трьох крапок).

III. Для вказування на зроблений пропуск у тексті цитати у спеціальних текстах застосовують також, крім квадратних, кутові дужки — з трьома крапками в середині них і з відступами між знаками з обох боків.

§ 164. ЛАПКИ (« », “ ”, „ ”, рідше „ ”)

Лапки ставимо в таких позиціях.

1. Для виділення в тексті прямої мови, цитат (див. § 167) — як у тих випадках, коли цитата становить окрему частину складного речення, так і тоді, коли вона вживається в межах простого речення або однієї з частин складного речення як їхньої компонент: *М. Рильський так характеризував значення словників у житті культурної людини: «І, звісно, не обійтись без користування словником. Один мій знайомий поет і літературознавець якимось жартуючи сказав: “Я волюю читати словники, ніж поеми. У словнику ті самі слова, що і в поемі, але подані в систематизованому порядку”. Це сказано жартома, але “читати словники” — не така вже дивовижна і дивацька річ, як може здатися»* (про доцільність використання різних видів лапок — як зовнішніх і внутрішніх — див. нижче в п. 3).

Примітка 1. Такі розділові знаки, як крапка, кома, крапка з комою, двокрапка й тире, ніколи не ставимо перед закритими лапками, а тільки після них.

Знак питання, знак оклику й три крапки ставимо або перед закритими лапками, якщо вони стосуються лише слів, поставлених у лапки, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

Примітка 2. Якщо знак питання, знак оклику й три крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок у кінці речення ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можемо, залежно від змісту, ставити водночас і перед закритими лапками, і після них, наприклад: *Чи знайомі ви з романом Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»; Невже ти не чув, як гукали: «До зброї!»?*

Якщо за характером речення в його кінці має стояти крапка, вона зберігається і в тому разі, коли речення закінчується фрагмен-

том у лапках з наявністю перед закритими лапками цих розділових знаків: *Бідний багатому: «Здоров будь!»*. *Багатий бідному: «Будь здоров!»* (народна творчість).

2. Для виділення в тексті слів (висловів), що їх наводять як «чужі» або з відтінком іронічного, презирливого і подібного ставлення до чужого висловлювання, а також слів незвичайних, слів, ужитих уперше або, навпаки, застарілих, і т. ін.: *Моє ім'я враз із кількома іменами подібних до мене «во время оно» оббігало весь край, було пострахом усіх «мирних і вірно-конституційних горожан», — з моїм іменем усі вони в'язали поняття перевороту, революції, різні* (І. Франко); *Аж якраз одхилилися двері, і сліпий Жан, брат жінчин, адмірал у одставці, ввійшов під руку з своїм «міноносцем», як він кликав лакея* (М. Коцюбинський); *Аби тільки те «завтра» швидше прийшло* (О. Копиленко); *Чужих слів уникав, а як траплялися які «консерватори», «бюджет», кожне з'ясовував* (А. Головка).

3. Якщо в цитованому тексті або в прямій мові, узятих у лапки, є інші цитування, а також власні назви, іронічні вислови та інші слова або вислови, що мають уживатися в лапках, доцільно використовувати лапки різної форми — зовнішні і внутрішні. У функції перших рекомендовано вживати кутові лапки, або «лапки-ялинки» («...»), у функції внутрішніх — «лапки-лапки» (“...” та ін.): *«Це мій “Кобзар”», — сказав він.*

Якщо з певних причин не вдається використовувати зовнішні і внутрішні лапки різної форми, то в кінці прямої мови або цитати лапки одного виду в безпосередній близькості не повторюються. Не можна писати, наприклад: *«Це мій «Кобзар»», — сказав він.* Лапки, що виділяють якесь слово (кілька слів) у кінці прямої мови або цитати, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тієї ж форми тоді, коли між ними стоїть знак оклику, знак питання або три крапки: *«Ти дивився телефільм «Роксолана»?» — считав він товариша.*

На письмі (у рукописних текстах) «лапки-лапки» традиційно використовують у формі „...”.

4. Для виділення певних розрядів власних назв (див. § 50, п. 14; § 54, пп. 4, 5, 7; § 55, пп. 1, 3; § 57, п. 1; § 58, пп. 1—3).

5. Для виділення в тексті слів або висловів, що їх подають як значення інших слів (висловів): Слово *голова*, крім свого прямого значення, має ще й кілька переносних: «розум», «керівник», «початок колони» та ін.; *голова* «керівник» — це метафора.

§ 165. СКІСНА РИСКА (/)

Скісну риску ставимо в таких позиціях.

1. В офіційно-діловому та науковому стилях — як розділовий знак між однорідними членами речення та в інших подібних випадках у значенні, близькому як до єднального (=і), так і до розділового (=або) сполучників (з можливістю переважання в різних контекстах то одного, то іншого з цих значень): *складна інтонація оклику / питання; тенденції до синтетизму / аналітизму; системність / несистемність мовних явищ* (з мовознавчої літератури); на позначення року, що не збігається з календарним, напр.: *у 2018/2019, 2018/19 навчальному році* (без відступів до і після скісної риски).

Уживаються також комбіновані єднально-розділові сполучники *і/або*, рідше *та/або* (без відступів до і після скісної риски): *порушення авторського і/або суміжних прав; «Типова освітня програма підвищення кваліфікації голів і/або членів правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків»; Війна і/або поезія?* (назва газетної публікації).

Примітка. У тих випадках, де такі сполучення є вже досить усталеними, різною мірою наближаючись до складених слів, і між їхніми компонентами можна поставити також дефіс (див. § 36, п. 2), напр.: *купівля / продаж і купівля-продаж, категорія істот / неістот і категорія істот-неістот* (у мовознавстві), скісна риска переходить з розряду пунктуаційних знаків до розряду нелітерних орфографічних знаків (як дефіс у більшості випадків його вживання, апостроф).

2. На позначення співвідношення яких-небудь величин, параметрів: *співвідношення курсу гривня / долар.*

3. У графічних скороченнях (див. § 62) — без відступів до і після скісної риски:

а) замість сполучень слів і складних слів (іменників і прикметників): *п/в* (поштове відділення), *р/р* (розрахунковий ра-

хунок), *х/к* (холодного копчення), *к/т* (кінотеатр), *т/к* (телеканал) та ін.;

б) у позначеннях складених одиниць виміру: *км/год* (кілометр на годину), *Ф/м* (фарад на метр) та ін.

§ 166. КОМБІНОВАНЕ ВЖИВАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

У різних випадках можливе поєднане вживання двох розділових знаків. Це найчастіше:

1) *?! (див. § 156, п. 1, прим. 3), !? (див. § 157, п. 1, прим. 3);*

2) *...?; ...!; ?..; !.. (див. § 162, п. 1);*

3) *, — (кома й тире), які ставимо: а) у реченнях з прямою мовою та мовою автора; б) у всіх тих випадках у межах речень з випущеними членами (З одного боку, це ніби й не так, а з другого, — факти частково підтвердилися) та з відокремленими і вставленими конструкціями, у складних реченнях, коли — за наявності в них тире — кома має закривати ту чи іншу попередню конструкцію; в) для увиразнення протиставлення між складовими частинами речення: перед указівними словами **це, так, такий** і под. на початку другої частини речення (див. § 161, III, прим. 1);*

4) збіг різних знаків у реченнях з наявністю конструкцій у дужках (див. § 163);

5) збіг різних знаків у реченнях з прямою мовою та мовою автора (див. § 167).

§ 167. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ ТА ЦИТАТ

I. Для виділення прямої мови вживаємо лапки, якщо пряма мова йде в рядок, або частіше, якщо кожна з реплік подаємо з нового рядка (з абзацу), тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед її початком ставимо тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки (залежно від характеру речення):

— Добридень, Замфіре!

— Спасибі вам.

— Що поробляєш?

— З винограднику їду (М. Коцюбинський).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед її початком мають стояти відкриті лапки (без тире), у кінці — закриті лапки, а перед ними — відповідний до характеру речення розділовий знак (знак питання, знак оклику, три крапки, але не крапка, яку ставимо вже після лапок): *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось їде!»* (Ю. Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова (тобто «слова автора»), може:

1) стояти перед прямою мовою, і в такому разі після нього ставимо двокрапку, а перше слово прямої мови починається з великої літери: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (А. Шиян);

2) стояти після прямої мови, і в такому разі після прямої мови ставимо (залежно від характеру речення) кому (там, де мала б бути крапка), знак оклику, знак питання або три крапки, а слова автора починаються з малої літери; після відповідного розділового знака перед словами автора ставимо тире: *«Невинправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира», — говорив старший лейтенант* (О. Гончар);

— *Тату! татку!* — *упізнали діти.*

— *Голуб'ята!* — *батько простер руки* (П. Тичина);

— *Хто там?* — *запитав на її легенький стукіт біля дверей Ковтун <...> — Я, я!* — *нетерпляче повторила Яринка* (В. Козаченко).

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставимо тире: *«Як живете?»* — *в листі своїм княжна його* [Тараса Шевченка] *запитує* (Д. Білоус).

Примітка. Якщо слова автора при цьому починаються словами **так, ось що, ось як** і под., то в тих випадках, де після прямої мови мали б стояти кома й тире, ставимо тільки тире: *«Треба завжди бути чесними»* — *так казала дітям мати;*

3) розривати пряму мову, і тоді, якщо пряма мова починається з абзацу, перед її початком ставимо тире, а якщо без абзацу (в рядок), перед початком і в кінці її ставляться лапки, і застосовуються такі правила:

а) коли на місці розриву не має бути ніякого розділового знака або мали б бути кома, крапка з комою, двокрапка або тире, то перед словами автора й після них ставимо комбінований знак кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери: «*У мене, — вів своє дід, — сини, двоє, на фронтах*» (Л. Смілянський); «*Батьку, — мовила тихо, — ви так гарно співали, так гарно...*» (П. Загребельний); «*Мамо, — каже старший син, — ходім додому!*» (Марко Вовчок);

б) коли на місці розриву мала б бути крапка, то перед словами автора ставимо кому й тире, а після них — крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— *Зроду не чув, щоб лисиці так кидались на людей. — А я чув, — сказав Жадан. — І не тільки чув. Бачив* (Ю. Щербак);

в) коли на місці розриву мав би бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігаємо цей знак і додаємо тире, а після слів автора ставимо крапку й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:

— *А, це ти, Максиме? — зрадив Карпо. — Заходь, заходь!* (М. Коцюбинський);

— *Оце довчивсь! — почав батько мені. — Що ж тепер?..* (А. Тесленко);

г) коли на місці розриву мали б бути три крапки, то вони залишаються перед тире. Пряму мову продовжуємо або з великої, або з малої літери залежно від того, яка літера була б після трьох крапок за відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставимо крапку й тире, а в другому — кому й тире: «*Ходять тут усякі... — бурмоче дід. — Недавно двоє пройшло*» (О. Донченко); — «*Гратиму!.. й я гратиму?.. Ну й... — глянув навкруги, — ну й життя гарне!..*» (А. Тесленко);

г) коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (тієї, що стоїть до розриву), а друга — другої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире, а пряму мову продовжуємо з великої літери: «*Зараз, — сказав Матюха.*

Потім згадав щось і повернув голову до жінки: — Де там та Зінька з кислицями?» (А. Головка).

Примітка. Діалоги й полілоги можна подавати без абзаців, що буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише першу репліку подаємо з абзацу й перед нею ставимо тире, а далі репліки наводимо в лапках; після них перед авторськими словами ставимо тире, а перед ними після авторських слів — двокрапку:

— *Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила-силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!» — гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду»* (М. Коцюбинський).

4. Коли пряма мова стоїть у середині слів автора, перед нею стоїть двокрапка, а після неї ставимо:

1) кому, якщо це потрібно в умовах контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та й слово його тепле* (прислів'я);

2) тире:

а) у разі відсутності розділового знака на місці розриву слів автора: *На зауваження вчителя з приводу запізнення учень пояснив: «Дуже довго не було автобуса» — і сів на своє місце;*

б) якщо пряма мова закінчується такими розділовими знаками, як три крапки, знак питання або знак оклику:

*Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
«І нащо зима та люта?» —
Все вони питають* (Леся Українка).

5. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без указівки, кому вони належать, то кожному з них беремо в лапки, а між репліками ставимо тире: *«А в тебе земля ще де є?» — «Ні, нема». — «А хата є?» — «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (у тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожному парну репліку слід брати в лапки, напр.: — *А в тебе земля ще де є? — «Ні, нема». — А хата є? — «Є»* (Панас Мирний).

6. Якщо в діалозі, що подається в рядок, після репліки одного з учасників ідуть слова автора, то перед наступною реп-

лікою іншого учасника тире не ставимо: *«Простіть мені; чого нам сваритись?»* — каже вона, аж плаче. *«Про мене, — кажу. — Якби мене ніхто не зачіпав, я б довіку нікого й пальцем не зачепила»* (І. Нечуй-Левицький).

Примітка. Звичайно не виділяють (лапками або тире) чужу мову і тоді, коли немає вказівки на те, кому вона належить (це невідомо або не має значення): *Кажуть: скупий двічі платить; — Дружарська? — Так. Маю намір купити згодом. Кажуть, у німців чудові машинки* (О. Шугай).

У друкованих засобах масової інформації вставлені речення, подібні до слів автора, виділяють звичайно комами: *Учора, повідомляє наш кореспондент, відбулася зустріч лідерів країн Євросоюзу* (з газети).

II. Для оформлення цитат застосовуємо такі розділові знаки.

1. Цитати, включені в авторський текст, беремо в лапки. Інші розділові знаки при них розставляємо так, як у реченнях з прямою мовою та словами автора. Наприклад: *У Конституції України записано: «Державною мовою в Україні є українська мова».*

Цитати, що виступають як самостійні висловлення (напр., в епіграфах), лапками не виділяються.

2. Якщо цитату наводимо не повністю, а з пропуском, його позначаємо трьома крапками — на початку, в середині або в кінці цитати (у текстах спеціального призначення знак три крапки на місці пропуску можна ставити у квадратні або кутові дужки (див. § 163, II, п. 3, III).

Пропуски на початку цитати позначаємо по-різному. Якщо цитату подаємо як пряму мову після двокрапки, перше її слово після трьох крапок пишеться з малої літери: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «<...> се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (О. Кундзич). Якщо ж цитата подана як пряма мова, але на початку речення в цілому перед авторськими словами, перше слово в ній після трьох

крапок пишеться з великої літери: «<...> *Іноді словник Грінченка збивається своїм характером на словник тлумачний, не даючи російських відповідників до українських слів, а обмежуючись поясненням останніх російською мовою <...>*», — зауважував М. Рильський.

Якщо цитата органічніше включена в текст, виступаючи як підрядна частина складнопідрядного речення, як частина речення зі вставленими словосполученнями або реченнями, що вказують на її автора, вона починається завжди з малої літери (навіть тоді, коли її взято повністю), за винятком власних назв, і без зазначення можливого пропуску на її початку: *Максим Рильський писав, що «глибока народність лексики Малишка, граматичного, синтаксичного ладу його творів не підлягає сумніву»; Як відзначав Олесь Гончар, «XX сторіччя принесло нашій мові й культурі високі злети і найскладніші випробування».*

3. Якщо під час цитування з'являється потреба у вставленні пояснень, їх подають або в круглих (див. § 163, п. 1), або (у текстах спеціального призначення) у квадратних дужках (див. § 163, II, п. 2). У круглих дужках (з виділенням курсивом) подають також зауваження, примітки в межах певної цитати на зразок: *Куренями в Січі звалися великі, довгі хати, в яких жили запорожці* (примітка наша. — *Ред.*), «... (курсив мій. — *Упоряд.*) ...» і под.

Примітка 1. Про вживання в цитованому тексті зовнішніх і внутрішніх лапок див. § 164, п. 3.

Примітка 2. Прізвище автора або інше джерело цитування подаємо після цитати звичайно в круглих дужках (див. § 163, I, п. 5); якщо ж указівка на автора (джерело) наводиться нижче, зокрема в епіграфіях, джерело зазначається переважно без дужок (див. § 155, п. 1, прим. 2). У тих випадках, коли цитату наводимо в дужках у середині речення, її джерело зазначається звичайно після крапки й тире (див., наприклад, § 158, I, п. 15, 1, у примітці ілюстрацію з творів М. Коцюбинського).

Про вживання крапки в кінці речення у цитатах (епіграфіях і т. ін.) при зазначенні (у дужках і без них) їхніх авторів та інших джерел цитування див. § 155, п. 1, прим. 2.

§ 168. ПРАВИЛА РУБРИКАЦІЇ ТЕКСТУ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ДЛЯ ОФОРМЛЕННЯ ПУНКТІВ ПЕРЕЛІКУ

Для оформлення рубрик переліку (переважно в офіційно-ділових та наукових текстах) використовують такі способи членування тексту — з поданням кожної рубрики з абзацу або рідше в рядок.

1. У разі потреби в кількеступеневому членуванні тексту від ширших до вузких за змістом його положень застосовуємо комбіновану систему літерно-цифрової нумерації:

— римські цифри (з крапкою після них) або великі літери (з крапкою) — на найвищому рівні членування тексту (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з крапкою) — на середньому рівні членування (речення після них починається з великої літери, а в кінці його ставимо крапку);

— арабські цифри (з дужкою після них) — на нижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою);

— малі літери (з дужкою) — на найнижчому рівні членування (речення після них починається з малої літери, а в кінці його ставимо крапку з комою).

2. У разі потреби застосовують інший принцип — використання тільки арабських цифр (з крапками після них) з послідовним їх додаванням від однієї до більшої кількості:

1. Загальні положення

1.1. Національна академія наук України (далі — НАН України) є вищою науковою самоврядною організацією України, що заснована на державній власності.

1.2. НАН України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства та Статутом НАН України,

який ухвалюється та ресструється в порядку, встановленому законом.

1.3. НАН України є правонаступником Академії наук України, що була заснована в 1918 році і в подальшому йменувалася Українською академією наук, Всеукраїнською академією наук та Академією наук Української РСР [...] і т. д. (Статут Національної академії наук України).

3. Якщо ж немає потреби в такому ступеневому членуванні тексту, звичайно використовують арабські цифри з крапкою і ще частіше — арабські цифри з дужкою та малі літери, наприклад:

Суддя звільняється з посади органом, що його обрав або призначив, у разі:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено;
- 2) досягнення суддею шістдесяти п'яти років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я <...> і т. д. (Конституція України).

Особливо це застосовують тоді, коли перелік подають у рядок: *Комп'ютер складається з: а) системного блока; б) монітора; в) клавіатури* (у таких випадках замість крапки з комою можна використовувати й кому, а двокрапка перед переліком не обов'язкова).

4. Використовують також спосіб абзацного членування тексту при переліку за допомогою тире:

12.6. Президія НАН України за рекомендацією загальних зборів відповідного відділення НАН України:

— призначає на посаду керівника наукової установи НАН України;

— за наявності вмотивованих заперечень, оголошує новий конкурс, призначивши виконувача обов'язків керівника наукової установи НАН України на строк не більш як шість місяців (Статут Національної академії наук України).